



Univerzita Palackého v Olomouci

Pedagogická fakulta

Světové dějiny 20. století

Pavel Kopeček

Olomouc 2017

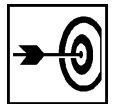
Obsah

Úvod	4
1 Evropa a svět na počátku 20. století a 1. světová válka	5
1.1 Mezinárodní politika na přelomu 19. a 20. století.....	6
1.2 Vznik moderní společnosti	8
1.3 První světová válka (1914–1918).....	9
2 Meziválečné období (1919–1938).....	13
2.1 Evropa a svět po 1. světové válce	14
2.2 Revoluční proměny Ruska	16
2.3 Světová hospodářská krize a zhoršování mezinárodní situace ve 30. letech 20. století	18
3 Druhá světová válka a její důsledky.....	22
3.1 Vypuknutí 2. světové války a její počáteční období	23
3.2 Zformování protifašistické koalice a přelom ve vývoji 2. světové války	26
3.3 Porážka nacistického Německa.....	29
3.4 Konec 2. světové války a její důsledky	32
4 Evropa a svět po 2. světové válce	37
4.1 Počátky studené války	38
4.2 Sovětský svaz a jeho mocenský blok po 2. světové válce	40
4.3 Západ po 2. světové válce.....	42
4.4 Třetí svět po 2. světové válce	44
4.5 Čína po 2. světové válce	46
5 Evropa a svět na konci 20. století.....	50
5.1 Ohniska konfliktů v poválečném světě.....	51
5.2 Krize a pád sovětského mocenského bloku	53
5.3 Evropa a svět na přelomu 20. a 21. století.....	55
5.4 Věda, technika a kultura v 2. polovině 20. století	57

Úvod

Studijní opora **Světové dějiny 20. století** je určena studentům **prezenčních, kombinovaných a rozšiřujících studijních programů** akreditovaných na Katedře společenských věd PdF UP v Olomouci. Jejím základním cílem je uvedení do problematiky **historie 20. století** se zaměřením na **dějiny politické**, ale i **hospodářské a kulturní**. Tato opora si neklade za cíl nahrazovat zevrubné publikace zabývající se moderními světovými dějinami, ale soustřeďuje se zejména na **události, osobnosti a procesy**, které sehrály významnou úlohu v klíčových fázích dějin 20. století. Opora je určena **poučeným zájemcům**, kteří již disponují aspoň základními znalostmi z obecných i českých dějin. Každá její podkapitola se skládá ze **stručného přehledu historických událostí daného období**, ke kterému jsou vztaženy **kontrolní otázky a úkoly**. Jejich splnění by mělo studentům poskytnout zpětnou vazbu paměťového zvládnutí a pochopení učiva obsaženého ve studijní opoře. U každé podkapitoly jsou také umístěna **vysvětlující a rozšiřující hesla** vztahující se k některým významným událostem, osobnostem a pojmům zmíněným v textu. Na vhodných místech jsou rovněž zařazeny krátké i dlouhé interaktivní úkoly. Závěr každé kapitoly pak obsahuje její stručné **shrnutí**, výčet **pojmů** určených k zapamatování a na závěr je rovněž připojen **výběrový přehled použité literatury**, který zahrnuje jak studijní a slovníkové příručky, tak i monograficky pojaté práce.

Cíle



Po prostudování této studijní opory budete znát:

- klíčové události a dokumenty světových dějin 20. století;
- významné mezníky vzniku a vývoje lidské společnosti 20. století;
- osobnosti, které v minulosti nejvíce ovlivnily politické, hospodářské a kulturní dění v evropském a světovém kontextu.

Budete schopni:

- analyzovat příčiny vzestupu, popř. úpadku významných kulturních, státních, politických a etnických celků v jejich jednotlivých fázích;
- chápat proměny lidské společnosti v průběhu jejího vývoje ve 20. století;
- kriticky zhodnotit úlohu jednotlivých států v evropských a světových dějinách.

Získáte:

- nové vědomosti z oblasti světových dějin 20. století;
- schopnost kriticky přemýšlet nad kulturním prostředím jednotlivých evropských i mimoevropských politických a kulturních celků;
- znalost řady pojmů z oblasti historie i dalších společenských věd.

1 Evropa a svět na počátku 20. století a 1. světová válka

Průvodce studiem



V této kapitole se dozvíte:

- jaká ohniska napětí a válečné konflikty existovaly ve světě na přelomu 19. a 20. století,
- jaké hlavní mocenské bloky vznikly na přelomu 19. a 20. století v Evropě,
- jakým způsobem se změnil životní styl části obyvatel vyspělých zemí na začátku 20. století,
- jak se měnila v tomto období struktura společnosti,
- jaké byly příčiny vypuknutí 1. světové války,
- kde probíhaly hlavní boje tohoto konfliktu,
- co rozhodlo o výsledku 1. světové války.

1.1 Mezinárodní politika na přelomu 19. a 20. století

Po skončení **prusko-francouzské války**, která probíhala v letech 1870-1871, se mezinárodní vztahy v Evropě částečně uklidnily a v následujícím období až do vypuknutí 1. světové války v roce 1914 zde nedocházelo k vojenským střetnutím mezi velmocemi. Jedinou neklidnou oblastí zůstal Balkán, často označovaný jako „**sud se střelným prachem**“. Příčinou napětí v této části Evropy byla snaha balkánských národů o osvobození z nadvlády osmanské říše a také zásahy velmocí do tohoto vývoje. Osmanská říše, která po dlouhá staletí představovala hrozbu pro křesťanskou Evropu, byla už v 2. polovině 19. století jen stínem bývalé mocnosti. Někdy byla pro svoji hospodářskou i politickou slabost označována jako „**nemocný muž na Bosporu**“. Jejicho oslabení se snažily využít podmaněné balkánské národy a také Rusko, které vystupovalo jako ochránce pravoslavných poddaných tureckého sultána. Když v polovině 70. let 19. století vypukla na Balkáně **protiturecká povstání**, využilo toho Rusko k zahájení války proti Turecku. Průběh vojenských operací byl pro Rusko úspěšný, ovšem ostatní evropské mocnosti se obávaly jeho přílišného posílení, proto byl v roce 1878 do **Berlína** svolán mírový kongres evropských velmocí. **Berlínský kongres** zmenšil zisky Ruska, upravil mocenské poměry na Balkáně a potvrdil nezávislost některých balkánských států, mj. Srbska a Bulharska. Situace v této části Evropy ovšem i nadále zůstala komplikovaná.

Spory na Balkáně

Další konflikty, které často souvisely se snahami velmocí o zisk nebo rozšíření svých **koloniálních říší**, probíhaly v tomto období mimo Evropu. Na jihu Afriky se střetla Velká Británie s potomky holandských kolonistů (tzv. Búry), kteří si zde vytvořili své státy. Aby potlačili vytrvalý búrský odpor, použili Britové i velmi drastické metody, např. umístili búrské civilní obyvatelstvo do **koncentračních táborů**. Nakonec skončily tyto tzv. **búrské války** na začátku 20. století vítězstvím Britů. V ozbrojeném konfliktu se v roce 1898 střetly i **Spojené státy americké** a **Španělsko**. USA přitom využily své převahy a po vítězství získaly kontrolu nad původními španělskými koloniemi – **Kubou, Filipíny a Portorikem**.

Búrská válka a konflikt mezi USA a Španělskem

Na začátku 20. století skončilo válkou i soupeření **Ruska** a nové asijské velmoci – **Japonska**. V předcházejícím období Japonsko prošlo řadou pronikavých změn, po vzoru západních států zde byl **vybudován průmysl a železniční síť, modernizována armáda a námořnictvo**. Výsledky se projeví v průběhu **rusko-japonské války** v letech 1904–1905, v níž Japonsko na moři i na souši svého soupeře porazilo a stalo se rozhodující velmocí v oblasti Dálného východu.

Rusko-japonská válka

V poslední čtvrtině 19. století se rozhodující evropské mocnosti začaly spojovat do mocenských bloků. V roce 1879 se na vzájemném spojení dohodly **Německo** a **Rakousko-Uhersko**, ke kterým se o několik let později přidala **Itálie**. Vznikl tak **Trojspolek**. Itálie ovšem postupně ztratila na tomto spojení zájem.

Trojspolek a Trojdohoda

O něco později se vytvořila i nepřátelská koalice. V letech 1891–1894 byla realizována spojenecká smlouva mezi **Francií** a **Ruskem**, s nimiž se v prvním desetiletí 20. století spojila i **Velká Británie**. Tyto smlouvy byly základem tzv. **Trojdhody** (Dohody). Mezi oběma koalicemi existovala řada vážných rozporů, které mohly vést k válečnému konfliktu. Patřila mezi ně mj. německo-francouzská rivalita v západní Evropě, rusko-rakouské soupeření na Balkáně nebo budování silného německého válečného loďstva, které ohrožovalo námořní dominanci Velké Británie. Stejně potenciálně výbušné bylo i koloniální pronikání Německa do Afriky, které velmi nelibě nesly Velká Británie i Francie.

Vzájemné propojení rozhodujících evropských velmocí spojeneckými smlouvami ovšem znamenalo, že by se případná válka rozrostla ve velmi rozsáhlý konflikt. To se nakonec také stalo v roce 1914 při vypuknutí 1. světové války.

Kontrolní otázky a úkoly



1. Objasněte, proč byl Balkán označován jako „sud se střelným prachem“.
2. Ve které oblasti světa probíhaly tzv. búrské války? Jaké byly jejich příčiny a výsledek?
3. Jaké byly příčiny vítězství Japonska v jeho vojenském střetnutí s Ruskem v letech 1904–1905?
4. Které dva mocenské bloky se vytvořily na přelomu 19. a 20. století v Evropě? Které velmoci byly jejich členy?
5. Jaké byly konkrétní příčiny napětí mezi jednotlivými evropskými velmocemi na počátku 20. století?

Pro zájemce



Búrské války. Ozbrojené konflikty mezi Velkou Británií a jihoafrickými búrskými republikami Transvaalem a Oranžskem, které probíhaly v letech 1880–1881 a 1899–1902. Proti britské anexi Transvaalu vypuklo v roce 1880 povstání Búrů, potomků nizozemských osadníků. V průběhu této tzv.

Búrské války

1. búrské války dosáhli Búrové řady úspěchů a Británie musela uznat v roce 1881 nezávislost Jihoafrické republiky (Transvaalu), jejíž zahraniční politika ovšem zůstala pod britskou kontrolou. Další válečný konflikt vypukl v roce 1899. Po počátečních búrských úspěších nasadili Britové velké síly, dobyli a anektovali Transvaal i Oranžsko. Díky brutálním opatřením vůči civilnímu búrskému obyvatelstvu se jim podařilo zlomit i partyzánský odpor Búrů a přinutit je uzavřít mírovou smlouvu ve Vereenigingu (31. května 1902). Transvaal i Oranžsko uznaly britskou nadvládu, ale zachovaly si vnitřní samosprávu. V bojích padlo na každé straně asi 5 tisíc mužů, dalších 20 tisíc britských vojáků zemřelo na nemoci a zahynulo na 35 tisíc búrských civilistů.

Boj za nezávislost Kuby (1895–1898). Těž druhá válka za nezávislost Kuby. Boj kubánských revolucionářů proti španělské nadvládě, jehož výraznou postavou byl až do své smrti novinář, politik a básník J. M. Martí. Konflikt ve formě partyzánské války, který byl často veden i brutálními metodami, se postupně rozšířil na celý ostrov a jeho rozhodujícím faktorem se stal vojenský zásah USA proti Španělsku. Válka skončila Pařížskou mírovou smlouvou z 10. prosince 1898, ve které Španělsko mj. uznalo nezávislost Kuby. V následujícím období se na tomto ostrově projevoval silný politický i hospodářský vliv USA.

Boj za nezávislost Kuby

Politika splendid isolation. Česky *skvělá izolace*. Označení zahraniční politiky Velké Británie zejména v závěru 19. století. Britská diplomacie vycházela tehdy ze snahy o rovnováhu sil mezi hlavními velmocemi na evropském kontinentu, přičemž se s nimi přímo nevázala spojeneckými smlouvami. To jí rovněž uvolňovalo ruce k získávání kolonií v mimoevropském prostoru. Na přelomu 19. a 20. století se politika skvělé izolace ukázala být jako překonaná, což naznačila tzv. Srdečná dohoda (1904) mezi Velkou Británií a Francií.

Skvělá izolace

Spolek tří císařů. Spojenectví Ruska, Německa a Rakouska-Uherska, které se vytvořilo na začátku 70. let 19. století. K neformálnímu ustavení spolku došlo v září 1872 v Berlíně na setkání při panovníků – německého císaře Viléma I., rakousko-uherského císaře Františka Josefa I. a ruského cara Alexandra II. V roce 1873 podepsaly všechny tři mocnosti společnou obecnou dohodu, ve které se zavázaly v případě krize v Evropě ke společnému postupu. Podle představ německého kancléře Bismarcka měl spolek sloužit k izolaci Francie v evropské politice, ostatní členové ale sledovali v rámci spolku jiné cíle. Zostřující se situace na Balkáně, kde se křížily zájmy Rakouska-Uherska a Ruska, způsobila v roce 1886 definitivní zánik spolku.

Spolek tří císařů

Dvojspolek. Vojenská smlouva uzavřená v říjnu 1879 ve Vídni mezi Německem a Rakouskem-Uherskem. Podle této smlouvy si měly obě strany přijít vzájemně na pomoc v případě, pokud by jedna z nich byla napadena Ruskem. V případě útoku jiné mocnosti než Ruska na Rakousko-Uhersko nebo Německo byl druhý smluvní partner Dvojspolku zavázán k neutralitě. Smlouva byla původně uzavřena na pět let, byla ale neustále prodlužována a zůstala v platnosti až do roku 1918. V květnu 1882 se ve Vídni s dosavadními signatáři Dvojspolku propojila vojensko-politickými smlouvami i Itálie, čímž vznikl Trojspolek.

Dvojspolek

1.2 Vznik moderní společnosti

Na konci 19. a na začátku 20. století se život lidí v průmyslově vyspělých zemích **Evropy, Severní Ameriky** a v **Japonsku** výrazně změnil. Objevily se **nové materiály a technologie**, začaly se ve velké míře využívat **nové zdroje energie** (nafta, elektřina). Zvýšila se efektivita výroby, lidská práce byla nyní v široké míře nahrazována **stroji**. Především u městského obyvatelstva se výrazně proměnily životní podmínky. V městech byly budovány **zdroje pitné vody**, která byla rozváděna do jednotlivých domů a bytů, ulice byly osvětlovány **plynovým nebo elektrickým osvětlením**, lidé kromě vozů tažených koňmi jezdili **tramvajemi** nebo v některých velkoměstech také **podzemní dráhou**.

Proměny životního stylu

V mnoha státech byly přijaty ústavy, parlamenty se obměňovaly na základě pravidelně se opakujících **voleb**, kterých se účastnily rostoucí počty obyvatel. Neodmyslitelnou součástí veřejného života se staly politické strany reprezentující různé vrstvy obyvatel. **Socialistické a sociálně demokratické strany**, které reprezentovaly zejména dělnictvo, žádaly sociálně spravedlivější uspořádání společnosti. Programem **liberálních stran** byla především rovnost lidí v oblasti politických a hospodářských práv a co nejmenší zásahy státu do ekonomiky. **Konzervativní strany** upřednostňovaly tradiční uspořádání společnosti a významnou roli přisuzovaly zejména **rodině, státu a národu**. **Křesťansko-sociální strany** se opíraly o náboženské vidění světa, které se mělo promítat i do politiky a hospodářství.

Proměny politiky

Proměnilo se i sociální složení společnosti. **Šlechta** většinou ztratila svoje výsadní postavení, které měla v předcházejících stoletích. Nahradily ji **podnikatelské a měšťanské vrstvy (buržoazie)** a stoupal i význam středních tříd, např. **úředníků, učitelů, lékařů, inženýrů, živnostníků, obchodníků, vědců** atd., kteří se většinou živili pomocí svých duševních schopností a vědomostí.

Postavení jednotlivých sociálních vrstev

Přes určitá zlepšení zůstávalo často velmi tíživé postavení **dělníků**. Vlády v tomto období už mnohem více vstupovaly do vztahů mezi dělníky a jejich zaměstnavateli, parlamenty přijímaly zákony, které **zkracovaly pracovní dobu**, zaváděly **sociální a zdravotní pojištění**, **omezovaly práci žen a dětí** apod. Přesto byly sociální nepokoje a dělnické stávkové akce velmi časté.

Proměňovalo se i **postavení žen**. Do té doby byla jejich hlavní úlohou péče o rodinu a domácnost, ale koncem 19. století už nacházelo stále více žen uplatnění jako učitelky, lékařky, advokátky, sekretářky, telefonistky apod. V některých západních zemích vznikla i hnutí prosazující **zavedení volebního práva pro ženy**.

Období přelomu 19. a 20. století – později občas označované jako „**krásná doba**“ – mělo ovšem i své temné stránky. Jednou z nich byla znovuprobuzená **nechuť a nenávisť vůči Židům (antisemitismus)**, která se projevovala v řadě států. Židovští podnikatelé byli obviňováni z bezohledného vykořisťování dělníků, revolucionáři židovského původu zase z podvracení základů společnosti. V obdobích vypjatého národního citění byli Židé často odmítáni jako cizí skupina, která není součástí národa. Silná protižidovská kampaň provázela např. **Dreyfusovu aféru ve Francii**, při níž byl kapitán francouzské armády židovského původu Alfréd Dreyfus obviněn ze špionáže ve prospěch Německa – tehdy úhlavního nepřítele Francie. Reakcí části židovského obyvatelstva v Evropě proto byla snaha odejít do vlasti svých předků – **Palestiny** – a založit zde vlastní stát, který by jim poskytl ochranu před pronásledováním.

Antisemitismu

Kontrolní otázky a úkoly



1. K jakým změnám v životním stylu části obyvatelstva došlo na začátku 20. století?
2. Jaké typy politických stran existovaly v této době? Které skupiny obyvatel reprezentovaly?
3. Jak se změnilo postavení jednotlivých sociálních skupin obyvatelstva?
4. Jaké byly příčiny antisemitismu v této době?

Pro zájemce



Průmyslová revoluce. Proces, který vedl ke vzniku moderní společnosti založené na průmyslové tovární velkovýrobě s rozsáhlým využitím strojů. Průmyslová revoluce začala už na konci 18. století v Anglii, v první polovině 19. století v některých státech západní a střední Evropy a USA a koncem 19. století v Rusku a Japonsku. Jako první zasáhla průmyslová revoluce textilní průmysl, kde zejména v bavlnářství začala být zaváděna tovární velkovýroba s využitím nových technických vynálezů. Průmyslovou revoluci v těžkém průmyslu umožnil vynález parního stroje (James Watt) v roce 1769, který zahájil „věk páry“. Rozsáhlé používání parního stroje v průmyslu vedlo k prudkému zvýšení těžby uhlí a výroby železa. Pára umožnila i revoluci v dopravě, proto rychle rostla železniční síť v západní a později i východní Evropě. Průmyslová revoluce přinesla i masivní využití vědeckých poznatků ve výrobě. Od druhé poloviny 19. století se těžiště světové ekonomiky postupně přenáší do USA, na přelomu století předstihl tento stát Velkou Británii ve výrobě uhlí a železa a ve výrobě bavlny. Počátek 20. století je v USA spjat s rozmachem automobilového průmyslu, který je charakteristický pásovou výrobou a velkými výrobními linkami (např. továrny Henryho Forda). Pro dělnictvo byly zpočátku důsledky průmyslové revoluce problematické, úmorná tovární práce a život ve špinavých a přeplněných městech se negativně podepisovaly na zdraví a délce života dělníků, rozsáhle byla rovněž využívána levnější pracovní síla žen a dětí. Sociální napětí mezi dělnictvem, charakterizované šířením socialistických myšlenek, vedlo jednotlivé vlády k řadě opatření, která se týkala např. délky pracovní doby, sociálního a zdravotního pojištění, úpravy pracovních podmínek apod. V dlouhodobém výhledu přinesla ovšem průmyslová revoluce růst životní úrovně pro všechny vrstvy obyvatelstva.

Průmyslová
revoluce

Pásová výroba. Vznik tohoto moderního výrobního postupu, který přinesl převrat v průmyslu, je spjat se jménem amerického podnikatele Henryho Forda, jenž ve svém automobilovém závodě v Detroitu zavedl v roce 1914 velkovýrobu na běžících pásech. Princip této masové výroby byl založen na nepřetržitém zpracovávání a montování součástí a rozdělení pracovního procesu na dílčí operace, které byli schopni zvládnout i nekvalifikovaní dělníci. Díky tomu se doba montáže automobilu ve Fordově továrně zkrátila z původních čtrnácti hodin na polovinu. Fordovými metodami se inspirovalo mnoho následovníků (u nás např. Tomáš Baťa), ale objevila se i řada kritiků odlidštění a mechanizace práce, které pásová velkovýroba s sebou přinášela (např. Chaplinův film *Moderní doba*).

Pásová výroba

1.3 První světová válka (1914–1918)

První světová válka vznikla jako konflikt mezi tzv. **Ústředními mocnostmi** (Německo, Rakousko-Uhersko, Turecko a Bulharsko) a tzv. **Dohodou**, která byla zpočátku tvořena Francií, Velkou Británií a Ruskem. V průběhu války se pak na stranu těchto dohodových mocností přidaly i další významné státy

Válčící strany

– Japonsko, Itálie a v roce 1917 i Spojené státy americké. Celkem se tohoto válečného konfliktu nakonec aktivně zúčastnilo **34 států**.

Mezi základní příčiny 1. světové války patřily **rozpory mezi velmocemi**, mezi které se např. řadilo dlouhodobé napětí mezi Německem a Francií, dále spory mezi Ruskem a Rakousko-Uherskem o vliv na Balkáně nebo snaha Velké Británie a Francie zabránit Německu v rozšiřování jeho mocenského vlivu a získávání dalších kolonií.

Příčiny a charakter války

Bezprostřední příčinou války se stal **atentát na následníka rakousko-uherského trůnu Františka Ferdinanda d'Este**, který na něho 28. června 1914 v Sarajevu spáchali příslušníci tajné organizace Mladá Bosna. Rakousko-Uhersko obvinilo z atentátu Srbsko, a když to odmítlo splnit některé podmínky rakouského ultimáta, vyhlásilo mu **28. července 1914** válku. V následujících dnech pak do válečného konfliktu vstoupila v souladu s podepsanými spojeneckými smlouvami řada dalších států a válka se tak stala světovou. V jejím čtyřletém průběhu válčící strany zmobilizovaly kolem **70 milionů vojáků**, z nichž kolem **10 milionů** padlo. Válka těžce doléhala i na civilní obyvatelstvo v zázemí (např. v zásobování potravinami), protože bojující státy se snažily využít většinu svých hospodářských zdrojů pro vojenské účely. V průběhu války byla masově používána **moderní vojenská technika** – účinné dělostřelectvo, kulometry, tanky, letadla, ponorky, otravné plyny atd.

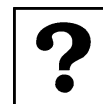
I když se bojovalo v **Africe** a na **Blízkém východě**, hlavní válečné fronty se nacházely v **Evropě**. Srbsku se nejprve podařilo zastavit útok rakousko-uherské armády, ale když se proti němu postavilo i Bulharsko, nedokázali Srbové čelit náporu svých protivníků. V roce 1915 vstoupila do války na straně Dohody i **Itálie**, která si činila nároky na část území Rakouska-Uherska. Na východní frontě bojovaly proti **početnějším ruským armádám** lépe vyzbrojené **rakouské a německé jednotky**. V roce 1917 se ale v důsledku revolučních událostí ruská armáda v podstatě rozpadla a **bolševici**, kteří převzali v Rusku moc, uzavřeli v březnu 1918 s Německem a Rakouskem-Uherskem v Brestu-Litevském **separátní mír**, aniž se přitom ohlíželi na mínění dalších dohodových států.

Průběh válečných operací

Rozhodující pro výsledek celé války se stala **západní fronta**, na níž stáli proti sobě na jedné straně **Francouzi a Britové**, na straně druhé pak **Němci**. Těm se zpočátku podařilo rychlým útokem přes Belgii a Lucembursko proniknout až téměř k Paříži, kde byli zastaveni v **bitvě na řece Marně**. V dalším průběhu vojenských operací se úporně bojovalo v prostoru východní Francie. Zvláště těžké bitvy s obrovskými počty obětí na obou stranách, při nichž ani jedna ze stran nedokázala rozhodujícím způsobem zvítězit, se odehrály u francouzské pevnosti **Verdunu** a na řece **Sommě**. V roce 1917 vstoupily do války na straně Dohody i **Spojené státy americké** a početní američtí vojáci posílili britské a francouzské jednotky na západní frontě. To výrazně přispělo k vítězství dohodových mocností, které tak získaly rozhodující vojenskou i hospodářskou převahu. V říjnu 1918 se fakticky rozpadlo Rakousko-Uhersko a **11. listopadu 1918** požádalo o mír i Německo. **Tím 1. světová válka skončila**.

Výsledek války

Kontrolní otázky a úkoly



1. Jaké byly příčiny vypuknutí 1. světové války?
2. Které koalice proti sobě v 1. světové válce bojovaly? Které velmoci je tvořily?
2. Kdy 1. světová válka začala a kdy skončila?
3. V čem se tento konflikt lišil od předchozích válek?
4. Které byly nejdůležitější fronty 1. světové války?
5. Co rozhodlo o výsledku 1. světové války?

Pro zájemce



Černá ruka. Tajná srbská organizace, jejíž skutečný název byl *Sjednocení nebo smrt*. Byla založena roku 1911 a její jádro tvořili zejména mladí důstojníci srbské armády. Cílem organizace bylo sjednocení všech jižních Slovanů ve Velkém Srbsku. Nejzávažnější akcí, na níž se Černá ruka podílela, byl atentát na následníka rakouského trůnu Františka Ferdinanda v bosenském Sarajevu (28. 6. 1914), který se stal bezprostřední příčinou vypuknutí 1. světové války. V průběhu války se činnost Černé ruky stala pro srbskou vládu nepohodlnou, a proto došlo k její likvidaci.

Černá ruka

Zákopová válka. Způsob boje charakteristický pro 1. světovou válku. Typickým rysem zákopové války byla převaha bránící se strany nad nekrytými jednotkami útočníka, které jen stěží a za cenu obrovských ztrát překonávaly střelecké zákopy obránců, kryté drátěnými zátarasy a účinnou kulometnou a dělostřeleckou palbou. Navíc bránící se strana většinou přesunula díky železniční síti na ohrožená místa své zálohy mnohem rychleji, než dokázaly postupovat rozstříleným a často rozbahněným terénem pěší jednotky útočníka. Výsledkem těchto faktorů byl poměrně malý pohyb linií, který se projevoval zejména na západní frontě. Zde od podzimu roku 1914 obě dvě strany vybudovaly od moře až ke švýcarským hranicím důmyslný systém zákopů, který se dal jen nesnadno zdolat. K zákopové válce došlo i na dalších frontách 1. světové války. Východiskem ze slepé uličky zákopové války se mohly stát některé taktické a technické novinky, které se zejména v závěrečné fázi 1. světové války začaly ve větší míře používat. Patřilo k nim nasazení úderných skupin, které obcházely hlavní střediska odporu protivníka a pronikaly do nekrytého prostoru. Novým bojovým prostředkem se staly tanky, které rychle prorážely nepřátelské linie a poskytovaly útočící pěchotě nezbytnou podporu. Své možnosti částečně naznačilo i letectvo, které mohlo ničit komunikační trasy a zálohy protivníka.

Zákopová válka

Yperit. Bojový plyn používaný v průběhu 1. světové války. Podle charakteristické vůně byl označován také jako hořčičný plyn, jeho známější název yperit pochází od belgického městečka Ypres ležícího nedaleko hranic s Francií, kde byl v dubnu 1915 poprvé použit německou armádou. Tato špatně se vypařující látka na bázi chlóru ničivě působí na pokožku, zrak, dýchací a trávicí ústrojí.

Yperit

Wilsonových Čtrnáct bodů. Program prezidenta USA Woodrowa Wilsona o uspořádání světa po skončení 1. světové války, který byl vyhlášen dne 8. ledna 1918. Wilson tehdy ve svém projevu k americkému Kongresu formuloval zásady poválečného světového řádu, který měl stát na nových základech. V jeho programu se objevilo mj. odstranění překážek v mezinárodním obchodu, zásada otevřené diplomacie bez tajných dohod, rovný přístup ke zdrojům surovin a svoboda plavby v mezinárodních vodách. Světový mír měl být zabezpečen všeobecným odzbrojením, v otázce kolonií měla být brána v potaz vůle místního obyvatelstva. Pro další osudy českých zemí a obecně střední Evropy byly důležité body, které předpokládaly autonomii pro národy Rakouska-Uherska a nové vymezení hranic na základě sebeurčení národů. Program předpokládal i zřízení nezávislého Polska s přístupem k Baltskému moři a vyklizení území okupovaných v průběhu 1. světové války. Poslední bod se týkal zřízení mezinárodní organizace – Společnosti národů –, která by zprostředkovala spolupráci mezi státy a zajistila světový mír. Ne všechny zásady Wilsonova programu se podařilo prosadit (USA do Společnosti národů nakonec vůbec nevstoupily), přesto ale mělo Čtrnáct bodů velký význam pro podobu světa po 1. světové válce.

Wilsonových čtrnáct bodů

Shrnutí

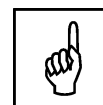


Po skončení prusko-francouzské války v roce 1871 prožívala až do roku 1914 většina Evropy období míru, k válečným střetům došlo jen na Balkáně. Řada konfliktů ovšem probíhala na jiných kontinentech a souvisela často se snahou velmocí rozšířit nebo udržet své koloniální říše. Tak došlo např. k búrským válkám na jihu Afriky, ke španělsko-americké válce nebo konfliktu mezi Ruskem a Japonskem na Dálném východě. Na přelomu 19. a 20. století se v Evropě zformovaly dva velmocenské bloky, Trojspolek a Trojdohoda.

Na začátku 20. století došlo v průmyslově vyspělých zemích ke změnám životního stylu u značné části obyvatelstva. Využívaly se nové technologie a zdroje energie, zejména ve městech se měnila doprava a kultura bydlení. Do politického života byly vtahovány stále početnější skupiny obyvatel, které byly reprezentovány různými politickými stranami. Měnila se také role jednotlivých sociálních a společenských vrstev. Řadu hlubokých sociálních rozporů ve společnosti se ale odstranit nepodařilo, problémem byl mj. i dobový antisemitismus.

První světová válka (1914–1918) vznikla jako konflikt mezi tzv. Ústředními mocnostmi a Dohodou. Její bezprostřední příčinou byl atentát na následníka rakousko-uherského trůnu Františka Ferdinanda d'Este v Sarajevu v červnu 1914. Celkem se tohoto konfliktu zúčastnilo 34 států, které zmobilizovaly kolem 70 milionů vojáků, z nichž 10 milionů padlo. V průběhu války byla masově používána moderní vojenská technika. Nejdůležitější fronty 1. světové války ležely na evropském kontinentu, rozhodující roli hrála fronta západní, na které proti německé armádě stála francouzská a britská vojska, posílená od roku 1917 Američany. První světová válka skončila v listopadu 1918 vítězstvím Dohody.

Pojmy k zapamatování



„sud se střelným prachem“, „nemocný muž na Bosporu“, berlínský kongres, búrské války, koncentrační tábory, rusko-japonská válka, politika „skvělé izolace“, Spolek Tří císařů, Trojspolek, Trojdohoda (Dohoda), Ústřední mocnosti, antisemitismus, socialistické a sociálně demokratické strany, liberální strany, konzervativní strany, křesťansko-sociální strany, buržoazie, „krásná doba“, Dreyfusova aféra, pásová výroba, Mladá Bosna, Černá ruka, bolševici, separátní mír, sarajevský atentát, mobilizace, východní a západní fronta, zákopová válka, yperit, Wilsonových Čtrnáct bodů.

2 Meziválečné období (1919–1938)

Průvodce studiem



V této kapitole se dozvíte:

- jaké byly důsledky 1. světové války,
- jaký byl hospodářský, společenský a politický vývoj v meziválečném období,
- jaké byly hospodářské a politické dopady světové hospodářské krize ve 30. letech 20. století,
- jaký byl vývoj na území Ruska v 1. polovině 20. století,
- jaké byly důsledky světové hospodářské krize ve 30. letech 20. století,
- jaké byly příčiny zhoršování politické situace ve 30. letech 20. století.

2.1 Evropa a svět po 1. světové válce

První světová válka přinesla kromě obrovských lidských a materiálních ztrát i podstatné změny do **politického uspořádání** Evropy a celého světa. **Německo** bylo porážkou ve válce výrazně oslabeno, **v Rusku** byl svržen carský režim a nastolena vláda bolševiků, **Rakousko-Uhersko** se rozpadlo a na jeho místě vznikla řada tzv. nástupnických států (mj. i Československo). Válka přispěla také k podstatnému **hospodářskému a vojenskému posílení Spojených států amerických**.

Důsledky 1. světové války

Základem nových poměrů po skončení 1. světové války se stala **mírová konference**, která se uskutečnila v letech 1919–1920 **v Paříži**. Hlavní slovo na této tzv. **Versailleské konferenci** měly **vítězné dohodové mocnosti** – Francie, Velká Británie, Itálie, USA a Japonsko. Jako poražené státy v Paříži vystupovaly Německo, Rakousko, Maďarsko, Turecko a Bulharsko. Zejména **Německu**, které bylo označeno za hlavního viníka války, byly nadiktovány tvrdé mírové podmínky – muselo podstatně omezit svoji armádu, ztratilo všechny své mimoevropské kolonie a přišlo i o část svého vlastního území (mj. o Alsasko a Lotrinsko ve prospěch Francie). Muselo se rovněž zavázat k zaplacení obrovských válečných reparací, na nichž trvala zejména bojovými operacemi silně postižená Francie. Se značnými územními ztrátami muselo souhlasit rovněž Maďarsko. Na Versailleské konferenci vznikla také mezinárodní organizace – **Společnost národů** –, jejímž hlavním úkolem bylo zabránit novým válečným konfliktům.

Pařížská mírová konference

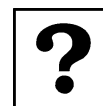
Řada států se musela v letech následujících po 1. světové válce vyrovnat s hospodářskou i politickou krizí, která byla zvláště tíživá v poražených a zklamaných zemích. Někde se po vzoru ruských bolševiků neúspěšně pokusily převzít moc revoluční komunistické skupiny, které byly sdružené v tzv. **Komunistické internacionále** (Kominterně). V Itálii, rozčarované výsledky 1. světové války, se po tzv. pochodu na Řím chopili v roce 1922 vlády **fašisté**, kteří zrušili ostatní politické strany a nastolili svoji diktaturu v čele s **Benitem Mussolinim** jako vše rozhodujícím vůdcem – **ducem**. V následujícím roce se v Mnichově poprvé – tentokrát ještě neúspěšně – pokusil o převzetí moci **Adolf Hitler** se svými přívrženci – **nacisty**.

Poválečný radikalismus

Po skončení poválečné obnovy došlo ve 20. letech 20. století zejména ve vyspělých státech k velkému **hospodářskému růstu**, který přinesl i zlepšování životních podmínek většiny obyvatelstva. Ve velké míře začaly být využívány některé vynálezy a technologie (telefony, rozhlasové přijímače, gramofony), rozvíjela se **výroba a používání automobilů** a **civilních letadel**. Došlo i k rozkvětu vědy, umění a kultury, významnou úlohu v zábavě širokých vrstev městského obyvatelstva začalo hrát **kino**. Tento pozoruhodný rozvoj byl ale ukončen **vypuknutím světové hospodářské krize v roce 1929**.

Hospodářský rozvoj 2. poloviny 20. let

Kontrolní otázky a úkoly



1. K jakým hlavním územním a politickým změnám došlo po 1. světové válce?
2. Který stát byl na Pařížské konferenci označen jako hlavní viník války? Jaké mírové podmínky mu byly nadiktovány?
3. Jaký hlavní úkol měla mít Společnost národů?
4. Která totalitní hnutí se po 1. světové válce rozvinula?
5. Popište hospodářský vývoj ve 20. letech 20. století.

Pro zájemce



Maďarská republika rad. Též Maďarská sovětská republika. Krátkodobý státní útvar na území Maďarska, který vznikl 21. března 1919 převzetím moci Maďarskou socialistickou stranou. Vůdčí osobností nového režimu byl Béla Kun. Vláda Maďarské republiky rad postupovala podle vzoru

Maďarská republika rad

sovětského Ruska, provedla znárodnění průmyslu a bank, částečně vyvlastnila pozemkový majetek, zavedla osmihodinovou pracovní dobu atd. V souvislosti s územními spory s Rumunskem a Československem došlo k vojenskému střetnutí Maďarské republiky rad s těmito státy, které vedlo k obsazení části Slovenska maďarskými vojsky a vyhlášení Slovenské republiky rad. Začátkem srpna 1919 byla zejména díky tlaku rumunských vojsk a vnitřním rozporům Maďarská republika rad likvidována.

Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Stát, který vznikl na podzim 1918 na základě dohody mezi srbskou a chorvatskou exilovou reprezentací. Tento státní útvar, v němž vládnoucím královským rodem byla srbská dynastie Karadjodjevičů, se skládal z několika územních a státních celků, které prošly odlišným historickým vývojem, např. Srbské a Černohorské království – nezávislé státy, Chorvatsko – samosprávné postavení uvnitř Uher, Slovinsko – rakouská provincie, Bosna a Hercegovina – provincie spravované společně Rakouskem a Uherskem. V lednu 1929 byl název Království Srbů, Chorvatů a Slovinců změněn na Království Jugoslávie. Meziválečné období bylo charakteristické výrazným národnostním napětím zejména mezi Srby a Chorvaty, které vyvrcholilo po napadení Jugoslávie Německem v dubnu 1941. Po porážce jugoslávské armády vznikl loutkový chorvatský stát pod patronací Německa, další území Jugoslávie okupovaly kromě Německa i jeho spojenci Maďarsko, Bulharsko a Itálie. Po 2. světové válce byla Jugoslávie obnovena a v listopadu 1945 byla zrušena monarchie a ustavena Federativní lidová republika Jugoslávie (od roku 1963 Socialistická federativní republika Jugoslávie).

Politika izolacionismu. Obecně se izolacionismus dá charakterizovat jako zahraniční politika odmítající zásahy a vztahy, které se bezprostředně netýkají životních zájmů vlastního státu. V politické praxi se izolacionismus vztahoval zejména k USA, kde jeho východiska naznačil už George Washington v roce 1797 v tzv. *Dopise na rozloučenou*. Jednoznačně zde byl izolacionismus zformulován tzv. Monroeovou doktrínou (1823), v níž americký prezident James Monroe ve svém poselství Kongresu oznámil nezájem USA na politickém vývoji v Evropě a žádal evropské státy o totéž ve vztahu k dění na americkém kontinentu. K přerušení amerického izolacionismu došlo v průběhu 1. světové války, do které USA zasáhly na straně dohodových mocností. K opětovnému oživení této koncepce došlo v meziválečném období, v němž USA např. ani nevstoupily do Společnosti národů. K definitivnímu opuštění amerického izolacionismu došlo až v souvislosti se vstupem USA do 2. světové války a výrazná angažovanost USA ve světovém dění pak pokračovala i po jejím skončení.

Benito Mussolini, (1883–1945), italský fašistický politik. Pocházel z rodiny venkovského kováře a průkopníka anarchismu. V roce 1902 vstoupil do socialistické strany, od roku 1912 byl redaktorem jejího ústředního tiskového orgánu *Avanti*. V roce 1914 byl ze strany vyloučen, založil časopis *Popolo d'Italia* a propagoval vstup Itálie do 1. světové války. Po skončení války využil nespokojenosti značné části italského obyvatelstva s jejími výsledky i hospodářského rozvratu a založil radikální organizaci *Fasci di combattimento* (odtud název fašismus), která vytýčila ideu obnovy římského impéria. V roce 1922 si Mussolini tzv. pochodem na Řím vynutil jmenování do čela vlády a jeho fašistický režim postupně zlikvidoval parlamentní zřízení. V roce 1924 byl prohlášen vůdcem a šéfem státu. Mussoliniho Itálie se angažovala v podpoře pravicových režimů ve střední Evropě (Rakousko, Maďarsko) a poskytla i rozsáhlou pomoc povstalcům proti republikánské vládě ve Španělsku. V roce 1935 zahájila Itálie agresi proti Etiopii a v roce 1939 ovládla Albánii. Jako spojenec nacistického Německa vstoupila pak v červnu 1940 do 2. světové války. Průběh válečných událostí prokázal nepřipravenost italských ozbrojených sil, které utrpěly řadu ponižujících neúspěchů. Po vylovení anglo-amerických vojsk na Sicílii byl Mussolini v červenci 1943 státním převratem sesazen a zatčen. Němečtí výsadkáři ho sice osvobodili a on mohl v severní Itálii vyhlásit tzv. Italskou sociální republiku, ale to už byl v podstatě pouhou loutkou v rukou Hitlera. V dubnu 1945 byl na útěku zajat italskými partyzány a poté popraven.

2.2 Revoluční proměny Ruska

Na začátku 20. století bylo Rusko díky své rozloze a počtu obyvatel **jednou z nejvýznamnějších světových velmocí**, oproti západním státům se ovšem výrazně opožďovalo **v hospodářském rozvoji** a zůstávalo převážně **zemědělskou zemí**. Ekonomické a politické reformy v něm nebyly dokončeny, což vyvolávalo nespokojenost obyvatelstva a odpor proti carskému režimu. K vnitřním problémům se přidaly také neúspěchy v zahraniční politice. Spory s Japonskem o vliv na Dálném východě vyvrcholily v letech 1904–1905 již zmíněnou **rusko-japonskou válkou**, kterou Rusko prohrálo. Tato nečekaná porážka odhalila slabost carského režimu a dala podnět k **první ruské revoluci** (1905–1907). Když byla v lednu 1905 v Petrohradu krutě rozeznána pokojná dělnická manifestace (tzv. **Krvavá neděle**), zachvátily stávky a rolnické nepokoje značnou část země. Na Černém moři se dokonce vzbouřili námořníci na **křižníku Potěmkin**. Car **Mikuláš II.** musel pod tlakem revolučních událostí zřídit první ruský zákonodárný orgán – **státní dumu** a uznat některé občanské svobody. V této době také mohly v Rusku poprvé začít otevřeně působit **politické strany**.

Ruská
revoluce
1905–1907

Po utlumení revolučního hnutí došlo opět k upevnění vládnoucího režimu. Díky reformám schopného ministra **P. A. Stolypina** Rusko v tomto období zažilo výrazný hospodářský rozvoj, který byl ale v roce 1914 ukončen vypuknutím 1. světové války. V jejím průběhu Rusko utrpělo velké lidské i územní ztráty, které podlomily stabilitu carského režimu. Docházelo k mohutným stávkám dělníků, vojáci odmítali poslušnost svým velitelům. Demonstrace **v březnu 1917** (podle juliánského kalendáře, který v Rusku tehdy ještě platil, to bylo ale v únoru) přerostly v ozbrojené revoluční povstání a car Mikuláš II. za této situace odstoupil. Řízení státu se ujala **Prozatímní vláda** složená z představitelů různých politických stran a skupin, její protíváhou se staly tzv. **sověty zástupců dělníků, rolníků a vojáků**.

Konec
carského
režimu

Ani Prozatímní vládě se ale nepodařilo zvládnout rostoucí chaos v zemi. Nechtěla a ani nemohla ukončit válku, a tak postupně ztrácela mezi vojáky i civilním obyvatelstvem popularitu. Tu naopak svojí protiválečnou propagandou získávali **bolševici**, revoluční marxistická strana, která se po návratu svého vůdce **V. I. Lenina** do Ruska z emigrace začala připravovat na násilné svržení vlády a převzetí moci. To se jí skutečně **7. listopadu** (podle juliánského kalendáře 25. října) **1917** podařilo a její ozbrojené síly ovládly sídlo Prozatímní vlády – Zimní palác v Petrohradu.

Bolševický
převrat

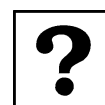
Nová bolševická vláda vydala **dekret o půdě**, který rozděloval statkářskou a církevní půdu rolníkům, a **dekret o míru**, který navrhoval všem válčícím zemím okamžité zahájení mírových jednání bez předběžných podmínek. Když ovšem s touto iniciativou neuspěla, uzavřela v březnu 1918 v Brestu Litevském sama **separátní mír** s Německem a Rakouskem-Uherskem. Bolševikům se pak podařilo zvítězit v **ruské občanské válce** (1918–1920) proti jejich odpůrcům, cena tohoto vítězství byla ale tragická – úplný rozvrat ruského hospodářství a hladomor, který si vyžádal miliony obětí. Veškerá protibolševická opozice byla v tomto období likvidována i za pomoci teroru, který uskutečňovala zejména tajná policie – **Čeka**. Pokusy o revoluce v bolševickém stylu v jiných státech ale selhaly.

Občanská
válka

Katastrofální ekonomická situace Ruska přinutila bolševické vedení v čele s Leninem po skončení občanské války k některým změnám v hospodářské oblasti – v určité míře bylo opět povoleno soukromé podnikání a rolníci mohli volně prodávat své zemědělské produkty. V roce 1922 byl z Ruska a některých dalších částí bývalé carské říše vytvořen **Svaz sovětských socialistických republik** (Sovětský svaz, SSSR). V boji o moc, který se rozpoutal ve vedení bolševické (komunistické) strany a sovětského státu po Leninově smrti v roce 1924, zvítězil **J. V. Stalin**.

Vytvoření
SSSR

Kontrolní otázky a úkoly



1. V čem se Rusko na začátku 20. století lišilo od států západní Evropy?
2. Jaké byly příčiny ruských revolucí v letech 1905–1907 a 1917?
3. Popište politiku bolševiků po jejich získání moci v Rusku v roce 1917.

Pro zájemce



Samoděržaví. Forma neomezené panovnické vlády v Rusku, kde byla nejvyšší moc ve státě soustředěna do rukou ruských carů. Samoděržaví se vytvářelo postupně v průběhu 16. až 17. století, definitivně je prosadil Petr I. Veliký (vládl 1682–1725). K jeho částečnému oslabení došlo za ruské revoluce v letech 1905–1907, definitivně bylo odstraněno únorovou revolucí v roce 1917.

Samoděržaví

Mikuláš II., (1868–1918), ruský car z rodu Romanov-Holstein-Gottorp. Na ruský trůn nastoupil v roce 1894 po smrti svého otce Alexandra III. K úspěšné vládě mu chyběla jasná koncepce i vhodné povahové vlastnosti. Podléhal vlivu své manželky i dalších osob ze svého okolí (např. Rasputina). Za jeho panování Rusko prohrálo v letech 1904–1905 válku s Japonskem a zasáhla jej vlna revolučních událostí v letech 1905–1907. Car musel souhlasit s vytvořením státní dumy, ruského parlamentu, který částečně omezoval jeho moc. Schopný ministr P. A. Stolypin dokázal často velmi nevybíravými prostředky stabilizovat situaci v zemi a jeho reformy přinesly i hospodářský rozvoj. Ten byl ale zastaven vypuknutím 1. světové války, která uvrhla Rusko do hluboké politické i hospodářské krize. V únoru 1917 byl car svržen revolucí a více než rok držen v internaci na různých místech Ruska. V červenci 1918 byl pak spolu s celou svou rodinou zavražděn v Jekatěrinburgu místními bolševickými orgány.

Mikuláš II.

Ruská občanská válka. Krvavý konflikt mezi bolševiky a jejich odpůrci v letech 1918–1921, který vypukl brzy po bolševickém uchopení moci v Rusku v listopadu (podle juliánského kalendáře v říjnu) 1917. Proti bolševikům bojovaly zejména armády vedené bývalými carskými generály A. Děnikinem, N. Juděničem, P. Wranglem a admirálem A. Kolčakem, které byly podporovány státy Dohody. V první fázi občanské války hrály v protibolševickém boji významnou roli i československé legie. Bolševikům napomáhala politická i vojenská nejednotnost jejich protivníků a váhavý postoj dohodových mocností, navíc ovládali centrální části Ruska s nejvýznamnějšími průmyslovými středisky Moskvou a Petrohradem. Bolševická Rudá armáda se v průběhu občanské války stala účinnou vojenskou silou, v zázemí byl k upevnění sovětské moci rozpoután masový teror. K nejdůležitějším vojenským operacím došlo v průběhu roku 1919, kdy skončila nekoordinovaná ofenziva protibolševických armád a naopak Rudá armáda přešla na rozhodujících frontách do protiútoků. Součástí občanské války byl i sovětsko-polský vojenský konflikt v roce 1920, v následujícím období se bojovalo už jen okrajových částech ruské říše, zejména na Dálném východě. Občanská válka způsobila naprostý rozvrat ruského hospodářství a v jejím důsledku vypukl v Rusku hladomor. Počet lidských obětí tohoto konfliktu je odhadován až na 10 milionů vojáků a civilistů.

Ruská občanská válka

Gulag. Zkratkové slovo vzniklé z ruského pojmu *Glavnoje Upravlenije Ispravitelno-trudovych Lagerej* (Hlavní správa nápravně pracovních táborů), což bylo jedno z oddělení sovětské tajné policie, které mělo na starosti systém pracovních táborů na území SSSR. Pojem gulagy začal být přeneseně používán i pro tyto tábory. Systém gulagů začal být budován v Rusku brzy po bolševické revoluci a ke svému vrcholu dospěl v období Stalinovy hrůzovlády. Počátkem 50. let existovalo v SSSR kolem 200 gulagů, a to zejména na Sibiři, Dálném Východě a v Arktidě. Gulagy plnily dvojí funkci – jednak v nich byli většinou za likvidačních podmínek izolováni skuteční nebo jen potencionální odpůrci sovětského režimu, jednak poskytovaly bezplatnou pracovní sílu. Hlavními úkoly jejich vězňů byla těžba surovin a realizace velkých stavebních projektů, např. Bělomořsko-baltského průplavu. Jen velmi obtížně se odhaduje počet lidí, kteří gulagy prošli – na počátku 50. let 20. století dosahoval počet jejich vězňů 12–15 milionů.

Gulag

2.3 Světová hospodářská krize a zhoršování mezinárodní situace ve 30. letech 20. století

Období prosperity světového hospodářství v druhé polovině 20. let 20. století skončilo **vypuknutím světové hospodářské krize**. Za její počátek se považuje tzv. **černý čtvrtek na burze v New Yorku** (24. října 1929), kdy se prudce snížily ceny akcií. Z USA se krize rozšířila prakticky do celého světa, v jejím důsledku zkrachovalo velké množství průmyslových podniků a přes **30 milionů lidí** ztratilo práci a často i životní perspektivu. Svého vrcholu krize dosáhla v roce 1932 a poté se z ní hospodářství jednotlivých zemí jen zvolna vzpamatovávalo. V USA přispěl k překonání krize hospodářský projekt **Nový úděl** amerického prezidenta **F. D. Roosevelta**, který přinesl kromě jiného i rozsáhlý program veřejných prací pro nezaměstnané a větší zásahy státu do ekonomiky.

Světová
hospodářská
krize

V důsledku krize docházelo v řadě zemí k **sociálním nepokojům** a rostla také obliba **fašismu** a **komunismu**, které slibovaly snadná a rychlá řešení nahromaděných problémů. V Německu, které bylo krizí velmi silně zasaženo, se **v lednu 1933 dostala k moci nacistická strana vedená Adolfem Hitlerem**. Nacisté rychle upevnili svoji diktaturu, zlikvidovali ostatní politické strany a Hitler přijal titul „**vůdce a říšský kancléř**“. Političtí odpůrci nacistů byli zavíráni do koncentračních táborů nebo utíkali z Německa, knihy „nepohodlných“ spisovatelů byly veřejně páleny. V rostoucí míře byli vystaveni pronásledování Židé, které nacisté považovali za méněcennou rasu. V roce 1935 byly v Norimberku vyhlášeny **rasové zákony**, které Židy vylučovaly z německé společnosti. Hitler rovněž zahájil rozsáhlý program vyzbrojování německé armády a jeho agresivní politika začala ohrožovat okolní státy, včetně Československa.

Nástup
nacismu v
Německu

V Sovětském svazu upevnil svoji diktaturu **J. V. Stalin**, kterému se postupně podařilo odstranit všechny své protivníky ve vedení komunistické strany. Na rozdíl od jiných zemí, v nichž průmyslová výroba v důsledku světové hospodářské krize prudce klesala, v Sovětském svazu došlo v tomto období k rozsáhlé, státem řízené **výstavbě těžkého průmyslu** (hutnictví, strojírenství atd.), která byla motivována zejména vojenskými důvody. V roce 1929 byla v zemědělství zahájena **tzv. kolektivizace**, při níž byli doposud soukromě hospodařící rolníci přinuceni ke vstupu do zemědělských družstev (kolchozů). Tato opatření byla provázena rozsáhlým terorem, jenž zasáhl prakticky všechny vrstvy obyvatelstva a vyžádal si miliony obětí, které byly buď přímo popraveny nebo zemřely v pracovních táborech. V řadě oblastí SSSR vypukl **hladomor**, obětí teroru se stala i značná část důstojníků Rudé armády.

Stalinova
diktatura v
SSSR

V druhé polovině 30. let 20. století začalo **ohrožení světového míru** prudce narůstat. **Fašistická Itálie** zaútočila v roce 1935 na africkou **Habeš** (dnešní Etiopii) a obsadila ji, **Japonsko** zahájilo válečné tažení proti **Číně**. Společnost národů nedokázala těmto agresivním činům nijak čelit. V Evropě se zdrojem napětí stalo **Španělsko**, v němž proti republikánské vládě povstali v roce 1936 fašisté vedení **generálem F. Francem**. Velmi krutě vedená **španělská občanská válka** nakonec skončila v roce 1939 vítězstvím Franca, jehož podporovaly Německo a Itálie.

Růst
mezinárodního
napětí

Nejvýznamnějším nebezpečím pro mír se stalo **nacistické Německo**, které začalo usilovat o nadvládu nad Evropou. Západní demokratické velmoci – Velká Británie a Francie – byly oslabené krizí a obávaly se vypuknutí nové války, proto Hitlerovi v jeho požadavcích vůči jiným státům zpočátku ustupovaly (tzv. **politika appeasementu**). V roce 1936 německá armáda vstoupila do **Porýní**, v němž podle Versailleské mírové smlouvy nesměla být umístována vojenská zařízení. V březnu 1938 obsadila německá vojska **Rakousko** a v září téhož roku na základě mnichovské dohody i **pohraničí Československa**, v němž žila převážně německá menšina. Když ale Hitler v březnu 1939 nechal německými jednotkami obsadit i zbytek českých zemí a vyhlásil zde tzv. **Protectorát Čechy a Morava**, bylo zřejmé, že vypuknutí nového rozsáhlého válečného konfliktu je nadosah.

Agresivní
politika
Německa

Kontrolní otázky a úkoly



1. Jaké byly důsledky světové hospodářské krize?
1. Proč se nacisté dostali v Německu v roce 1933 k moci?
2. Jakým vývojem procházel ve 30. letech Sovětský svaz?
3. Kde ve světě vznikla ve 30. letech 20. století ohniska napětí?
4. V čem spočívala politika appeasementu západních velmocí vůči nacistickému Německu? Jaké měla důsledky?

Pro zájemce



Franklin Delano Roosevelt (1882–1945), americký politik a prezident. Potomek nizozemské přistěhovalecké rodiny vyrůstal v kultivovaném rodinném prostředí. Po studiích se věnoval advokacii a zahájil i politickou kariéru v senátorském volebním obvodu státu New York. V roce 1913 se stal podtajemníkem v ministerstvu námořnictví, ve volební kampani v roce 1920 se za Demokratickou stranu neúspěšně ucházel o post viceprezidenta. Ve stejném roce těžce onemocněl dětskou obrnou a částečně ochrnl, ale podařilo se mu vrátit se do politického života. V roce 1929 byl zvolen guvernérem státu New York a v roce 1933 se stal za hluboké hospodářské krize 32. americkým prezidentem. Díky opatřením Rooseveltova ozdravného programu (tzv. New Deal = Nový úděl) byly nejhorší důsledky krize odstraněny. Roosevelt si uvědomoval vzrůstající ohrožení světa agresivními fašistickými velmocemi, ale překonat americký izolacionismus se mu definitivně podařilo až po japonském útoku na americkou základnu Pearl Harbor. USA se poté staly významným článkem protifašistické koalice a Roosevelt se spolu s J. V. Stalinem W. Churchilllem účastnil konferencí tzv. Velké trojky v Teheránu a na Jaltě. V roce 1944 byl znovu – už počtvrté – zvolen americkým prezidentem, ale jeho podlomené zdraví nevydrželo velké pracovní vypětí a krátce před koncem 2. světové války zemřel.

F. D.
Roosevelt

Vůdce, vůdcovský princip. Pojem vůdce (Führer) byl v Německu původně užíván jako vojenský titul, později byl přenesen i do společenské a náboženské oblasti. Vůdce řídil a kontroloval určitou lidskou skupinu, aby udržel její soudržnost. V novodobých dějinách se tento titul váže zejména k Adolfu Hitlerovi, který si ho v podobě Führer und Reichskanzler (vůdce a říšský kancléř) nechal udělit zákonem po smrti posledního prezidenta Výmarské republiky Paula von Hindenburg 2. srpna 1934. Tato funkce spojila úřady prezidenta a kancléře a v praxi učinila Hitlera diktátorem nacistického Německa. Obecně se dá vůdcovský princip označit za formu vlády, kde mocí disponuje nevolený a nikomu neodpovědný vůdce hnutí.

Vůdce

Nacistická strana (NSDAP). Německy *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – Národně socialistická německá dělnická strana. Tato výrazně extremistická strana byla založena v Mnichově v roce 1919 a od července 1921 byl jejím předsedou A. Hitler. Po tzv. mnichovském pivním puči v listopadu 1923 byla NSDAP zakázaná a obnovena až po propuštění A. Hitlera z vězení v lednu 1925. Její ideový program, který obsahoval zejména vypjatý nacionalismus, šovinismus, antisemitismus, rasismus a teorii životního prostoru pro Němce, byl v podstatě vyjádřen v Hitlerově knize *Mein Kampf*. Původně nepříliš významnou stranu posunula k volebním úspěchům světová hospodářská krize, která silně zasáhla Německo na přelomu 20. a 30. let 20. století. V parlamentních volbách v červenci 1932 získala NSDAP 37,8 % hlasů a stala se nejsilnější politickou stranou v Německu. Po nástupu nacistů k moci byly v červenci 1933 přijetím zákona o politických stranách všechny ostatní politické strany zakázány a NSDAP a její ozbrojené organizace se staly držitelem veškeré moci v Německu. V roce 1945

NSDAP

dosáhl počet členů NSDAP 8,5 milionu. Po porážce nacistického Německa byla NSDAP zakázána a v norimberském soudním procesu bylo její vedení označeno za zločineckou organizaci.

Norimberské zákony. Protižidovské zákony, které byly vyhlášeny v Německu v září 1935 na shromáždění NSDAP v Norimberku. Tyto zákony v podstatě vyřazovaly Židy z německé společnosti a učinily z nich obyvatelstvo nižší kategorie. První z těchto zákonů zbavoval říšského občanství každého, kdo nemohl prokázat „arijský nebo druhově podobný původ“. Druhý zákon zakazoval Židům mj. smíšená manželství, zaměstnávání nežidovských zaměstnanců, vyvěšování říšské státní vlajky atd. Podle prováděcích nařízení k těmto zákonům bylo pro posouzení židovství příslušné osoby rozhodující její členství v židovské náboženské obci, resp. členství jejích rodičů a prarodičů. Norimberské zákony se staly východiskem k další perzekuci židovského obyvatelstva, která vyvrcholila v průběhu 2. světové války jeho systematickým vyvražďováním. Jejich platnost byla automaticky rozšiřována i na další území, která byla nacistickým Německem okupována.

Norimberské zákony

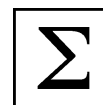
Stalinský teror. Pojem používaný pro rozsáhlé represe v Sovětském svazu, které byly spojené s osobou J. V. Stalina a jeho spolupracovníků. Stalinismus začal vznikat za bojů o nástupnictví po Leninově smrti (1924) a definitivně se prosadil poté, když Stalin na konci 20. let 20. století upevnil své postavení a odstranil své mocenské konkurenty z vedení komunistické strany. Stalinovy teorie o výstavbě socialismu v jedné zemi a zostrování „třídního boje“ vyústily v násilnou kolektivizaci zemědělství a kontrolu tajné policie nad celou společností. Obrovského rozsahu nabyly tábory nucených prací – gulagy. V prosinci 1934 využil Stalin zavraždění předního komunistického politika S. M. Kirova k dalšímu vystupňování represí. Stalinský teror se zaměřil i na členy nejvyšších státních a stranických orgánů. Ve veřejných procesech (tzv. čtyři moskevské procesy v letech 1936–1938) se vynuceně přiznávali k vymyšleným zločinům, např. k sabotážím, špionáži a podvratné činnosti proti SSSR. Rozsáhlým čistkám podlehla i většina důstojnického sboru Rudé armády, což oslabilo obranyschopnost SSSR v době útoku nacistického Německa. Po skončení 2. světové války byla zahájena další vlna politických procesů, tentokrát často s výrazně protižidovským zaměřením, kterou uzavřela až Stalinova smrt v roce 1953. Celkově se odhaduje, že obětí stalinského teroru se stalo v letech 1929–1953 asi 22 milionů lidí, z čehož asi třetina byla popravena nebo zemřela v táborech nucených prací.

Stalinský teror

Francisco Franco (1892–1975), španělský generál a diktátor. Po vzoru otce – námořního důstojníka – se rozhodl pro dráhu vojáka z povolání. V roce 1926, kdy přebíral velení španělské cizinecké legie, byl nejmladším španělským generálem. V roce 1934 potlačil socialistické povstání v Asturii a po vítězství levicové lidové fronty ve volbách byl odvelen na Kanárské ostrovy. V červenci 1936 se stal hlavním organizátorem vojenského puče proti španělské republikánské vládě, od října 1936 byl generalisimem a šéfem povstalecké vlády. Po vítězství v občanské válce nastolil ve Španělsku režim osobní moci, který se opíral o fašistickou organizaci Falanga a katolickou církev. Franco se vyhnul výraznému zapojení své země do 2. světové války po boku Německa a Itálie a po roce 1945 se jeho režim orientoval na USA. V roce 1947 obnovil ve Španělsku formálně monarchii a stal se doživotním regentem. Za svého nástupce určil Juana Carlose. Po Francově smrti došlo ve Španělsku k obnově demokracie.

F. Franco

Shrnutí



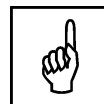
První světová válka podstatně změnila politické uspořádání Evropy i celého světa. Základy tohoto poválečného uspořádání položila Versailleská mírová konference (1919–1920), na níž měly rozhodující slovo vítězné dohodové mocnosti. Vznikla zde rovněž Společnost národů, jejímž hlavním úkolem bylo zachování míru. V důsledku války došlo ovšem rovněž k vzestupu radikálních hnutí – zejména fašismu a

komunismu. Po překonání následků 1. světové války zaznamenaly vyspělé státy ve 20. letech 20. století výrazný hospodářský růst, tento pozitivní vývoj byl ale zastaven vypuknutím světové hospodářské krize v roce 1929.

Závažnými krizemi prošlo v tomto období Rusko. V důsledku prohrané války s Japonskem zde v letech 1905–1907 proběhla revoluce, která vedla k částečným změnám v politickém i hospodářském životě země. Pozitivní rozvoj hospodářství ale zastavila 1. světová válka, v jejímž průběhu došlo v Rusku ke svržení carského režimu. Po krátkém mezidobí tzv. Prozatímní vlády se v listopadu 1917 moci zmocnili bolševici, kteří v krvavé občanské válce porazili své odpůrce a v roce 1922 z Ruska a některých dalších částí bývalé carské říše vytvořili Sovětský svaz. SSSR se za J. V. Stalina stal ve 30. letech významnou průmyslovou a vojenskou mocností, ale za cenu nezměrného utrpení a obrovských lidských obětí.

Počátkem světové hospodářské krize se stal v říjnu 1929 tzv. černý čtvrtek na newyorské burze. V důsledku této krize, která pozvolna odeznívala až v 2. polovině 30. let, došlo ve většině zemí k hlubokému hospodářskému i sociálnímu poklesu a vzrostla obliba fašismu a komunismu. V Německu se dostali k moci nacisté vedení A. Hitlerem, v SSSR upevnil svoji diktaturu J. V. Stalin. V 2. polovině 30. let začalo také prudce vzrůstat ohrožení světového míru, ohniska konfliktů se objevila v Asii, Africe i Evropě (španělská občanská válka). Nejvážnější hrozbou míru se stalo nacistické Německo, které porušovalo Versailleskou smlouvu, obsadilo demilitarizované Porýní (1936), připojilo ke svému území Rakousko a československé pohraničí (1938) a nakonec ovládlo i zbytek českých zemí (1939).

Pojmy k zapamatování



Versailleská konference, válečné reparace, Společnost národů, Komunistická internacionála, duce, světová hospodářská krize, Maďarská republika rad, Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, Krvavá neděle, samoděržaví, státní дума, juliánský kalendář, Prozatímní vláda, sověty, separátní mír, Čeka, ruská občanská válka, Svaz sovětských socialistických republik, gulagy, černý čtvrtek, Nový úděl, norimberské rasové zákony, kolektivizace zemědělství, španělská občanská válka, politika appeasementu, izolacionismus, NSDAP, vůdce, vůdcovský princip, stalinský teror.

3 Druhá světová válka a její důsledky

Průvodce studiem



V této kapitole se dozvíte:

- jaké byly příčiny a průběh 2. světové války,
- čím se tato válka lišila od předcházejících konfliktů,
- proč v úvodních fázích této války dosáhly Německo a Japonsko významných úspěchů,
- kdy a kde došlo k přelomu ve vývoji 2. světové války,
- které státy se nejvýrazněji zasloužily o porážku mocností Osy Berlín-Řím-Tokio,
- jaké byly důsledky této války pro následující vývoj Evropy i celého světa.

3.1 Vypuknutí 2. světové války a její počáteční období

Druhá světová válka byla **největším a nejničivějším vojenským střetnutím** v dějinách. V průběhu tohoto konfliktu, ve kterém bylo nasazeno přes 110 milionů vojáků, zahynulo kolem 58 milionů lidí. Bojovalo se v **Evropě, Asii, Africe i na všech světových oceánech**. Podstatnou úlohu sehrála masově vyráběná **moderní vojenská technika**, která umožnila nasazení mohutných tankových a leteckých armád do válečných operací. Do bojů bylo často výrazně vtaženo i civilní obyvatelstvo válčících zemí. Nejhrůznější stránkou 2. světové války byl pak pokus nacistů o **vyvraždění Židů** (holocaust, šoa), který si vyžádal šest milionů obětí. Viníkem vypuknutí války byly jednoznačně agresivní velmoci – Německo, Itálie a Japonsko – jejichž spojení je označováno jako **Osa Berlín–Řím–Tokio**. Na jejich straně v průběhu války stála z různých důvodů i řada menších států – Maďarsko, Rumunsko, Slovensko, Bulharsko, Chorvatsko a Finsko.

Charakter 2. světové války

Určitou předehrou válečného konfliktu byl tzv. **pakt o neútočení**, který uzavřelo nacistické Německo se Sovětským svazem v srpnu 1939. Na základě jeho tajných dodatků si tyto velmoci rozdělily **vliv ve východní Evropě**. Samotná válka pak začala **útokem nacistického Německa na Polsko 1. září 1939**. Velká Británie a Francie sice o dva dny později vyhlásily Německu válku, ale účinnější pozemní vojenské operace proti němu nebyly schopny zahájit. Nedostatečně vyzbrojená polská armáda tak byla rychle rozdrčena převahou německých tankových a leteckých jednotek a polské území okupováno. V polovině září 1939 zasáhl do probíhajících událostí i Sovětský svaz a Rudá armáda obsadila **východní oblasti Polska**. Polské obyvatelstvo bylo vystaveno brutálním represím jak z německé, tak i ze sovětské strany.

Vypuknutí války

Po porážce Polska následovalo na západní frontě, na níž stáli proti německým vojskům francouzské a britské jednotky, období relativního klidu, které je označováno jako tzv. **podivná válka**. K rozsáhlejší operacím docházelo v této době jen na moři. Sovětský svaz v listopadu 1939 napadl Finsko a přes nečekaně houževnatý odpor finské armády je po tzv. **zimní válce**, která skončila na jaře roku 1940, donutil k odstoupení části jeho území. V červnu 1940 pak SSSR násilně připojil ke svému území i **pobaltské republiky** – Lotyšsko, Litvu a Estonsko – a také část území Rumunska.

Podivná a zimní válka

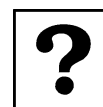
Mezitím skončilo i období relativního klidu na západní frontě. V dubnu 1940 podniklo Německo **útok proti Dánsku a Norsku** a obě tyto země okupovalo. V květnu 1940 pak zahájila německá vojska drtivý útok v západní Evropě. Během několika dní obsadila **Nizozemsko, Lucembursko i Belgie**, obešla francouzská opevnění na tzv. **Maginotově linii** a vpadla do nitra Francie. Britské jednotky byly zatlačeny k moři a musely být od **Dunkerque** evakuovány britským loďstvem přes kanál La Manche. V červnu 1940 vstoupila do války po boku Německa i **Itálie**. Oslabená a demoralizovaná francouzská armáda nebyla schopna německý útok zastavit a nový francouzský prezident **maršál H. P. Pétain** v červnu 1940 přijal tvrdé mírové podmínky nadiktované Německem. V dalším boji proti Německu se rozhodla pokračovat v rámci tzv. hnutí **Svobodné Francie** zpočátku jen malá část francouzských vojáků a politiků vedených generálem **Charlesem de Gaullem**.

Útok Německa na západní Evropu

Po porážce Francie zůstala Velká Británie v boji proti Německu osamocena, ale její nový ministerský předseda **Winston Churchill** byl odhodlaný pokračovat dále ve válce a odmítl veškeré německé mírové nabídky. Německé letectvo zahájilo v létě 1940 tzv. **leteckou bitvu o Anglii** s cílem vytvořit vhodné podmínky pro vylodění ve Velké Británii. Přes velké ztráty na obou stranách skončila nakonec tato bitva pro Němce neúspěšně.

Letecká bitva o Anglii

Kontrolní otázky a úkoly



1. Které státy byly viníky vypuknutí 2. světové války?
2. Jakou úlohu sehrál při vzniku 2. světové války Sovětský svaz?

3. Objasněte pojem podivná válka.
4. Popište válečné operace v letech 1939–1940.

Pro zájemce



Osa Berlín-Řím-Tokio. Neformální označení pro svazek mezi fašistickým Německem, Itálií a Japonskem, jehož cílem bylo prosazení agresivních plánů těchto zemí. Základem Osy se staly italsko-německé protokoly o vzájemné spolupráci na Balkáně a ve Španělsku, které byly podepsány v říjnu 1936 v Berlíně. Italský diktátor Benito Mussolini je nazval „osou, kolem které se soustředí evropské státy“. Japonsko k Ose přistoupilo podpisem německo-japonské smlouvy v listopadu 1936. Vzájemná spolupráce byla dále stvrzena německo-italským tzv. Ocelovým paktem v květnu 1939 a fašistický blok byl dotvořen tzv. Paktem tří, který byl podepsán v září 1940 Německem, Itálií a Japonskem a později k němu přistoupily i další evropské a asijské státy. Vážnou ranou Ose se stalo svržení Mussoliniho v červenci 1943, její zánik pak znamenala bezpodmínečná kapitulace Německa, resp. Japonska v roce 1945.

Osa Berlín-
Řím-Tokio

Smlouva o neútočení. Též pakt mezi Hitlerem a Stalinem nebo pakt Molotov-Ribbentrop. Smlouva uzavřená 23. srpna 1939 v Moskvě mezi SSSR a nacistickým Německem, ve které se obě strany zavazovaly, že se vzájemně nenapadnou a že neposkytnou pomoc třetí straně, která by se dostala se smluvním partnerem do konfliktu. Vzájemné rozpory měly být řešeny výhradně přátelskou výměnou názorů nebo arbitráží. Ke smlouvě byl připojen i tajný dodatečný protokol, ve kterém si Německo a SSSR rozdělily sféry vlivu ve východní Evropě. Tato smlouva, která byla na konci září 1939 doplněna německo-sovětskou smlouvou o hranicích a přátelství, umožnila nacistickému Německu zahájit útok na Polsko a tím i 2. světovou válku bez obav z reakce SSSR, sovětskému vedení přinesla „volnou ruku“ při ovládnutí východní části Polska, pobaltských států a části území Rumunska. Období spolupráce mezi SSSR a Německem pak bylo definitivně ukončeno až německým útokem na SSSR v červnu 1941.

Smlouva o
neútočení

Zimní válka. Vojenský konflikt mezi SSSR a Finskem, který probíhal od listopadu 1939 do února 1940. Předcházely mu sovětské požadavky na vybudování vlastních vojenských základen ve Finsku a odstoupení části území v Karélii a na Rybářském poloostrově. Když finská vláda tyto požadavky odmítla, reagoval SSSR vojenským napadením, které finská vojska zastavila a způsobila útočnickovi velké ztráty. Úspěšný byl až třetí sovětský útok v únoru 1940, provedený značnými silami mj. i přes zamrzlý Finský záliv. Finsko bylo donuceno uzavřít mírovou smlouvu, jíž odstoupilo SSSR Karelskou šíjí s Vyborgem a pronajalo mu na 30 let poloostrov Hanko, kde byla vybudována sovětská námořní základna. Přes tyto územní ztráty si Finsko svým houževnatým odporem dokázalo uhájit nezávislost.

Zimní válka

Podivná válka. Též válka „vsedě“. Označení situace, kdy na západní frontě po vypuknutí 2. světové války ani německá, ani britsko-francouzská vojska neprováděla podstatné pozemní nebo letecké operace a k rozhodnějším bojům docházelo pouze na moři. Na straně západních demokratických mocností se projevovala materiální i psychologická nepřipravenost na válku, Německo se po porážce Polska chystalo k dalším útočným záměrům. Období „podivné války“ skončilo v dubnu 1940 německým napadením Dánska a Norska.

Podivná válka

Maginotova linie. Systém opevnění, který vybuvovala Francie na svých hranicích s Německem v letech 1930–1935 a který dostal název podle francouzského ministra války André Maginota. Původním účelem Maginotovy linie bylo zadržet německý útok do ukončení francouzské mobilizace. Přestože

Maginotova
linie

představovala pozoruhodný technický systém, stala se Maginotova linie i symbolem obranného a pasivního pojetí francouzské politiky vůči Německu ve 30. letech 20. století. Za druhé světové války německá vojska Maginotovu linii obešla útokem přes Belgii, Nizozemí a Lucembursko a obklíčila jednotky, které ji bránily.

Vichy. Lázeňské město v departementu Allier ve střední Francii, ve kterém byla 13. července 1940 po vojenské porážce Francie Německem ustavena vláda tzv. Francouzského státu v čele s maršálem Philippem Pétainem. Tato vláda, v níž se projevovaly silné proněmecké tendence, spravovala neokupovanou střední a jihovýchodní část Francie. Němci tuto část Francie vojensky obsadili až v listopadu 1942 po vylovení spojeneckých vojsk v severní Africe a vichystický režim se poté dostal do ještě silnější závislosti na nacistickém Německu. Jeho zánik nastal v souvislosti s osvobozením Francie spojeneckými vojsky po vylovení v Normandii v červnu 1944.

Svobodná Francie (francouzsky *La France libre*). Hnutí francouzského odboje, které se odmítlo smířit s porážkou Francie a s uzavřením příměří s Německem. Představovalo protiváhu kolaborantské vlády ve Vichy. Vznik Svobodné Francie byl vyhlášen 18. června 1940 v Londýně její hlavní osobností – generálem Charlesem de Gaullem, který v rozhlasovém projevu vyzval k pokračování ozbrojeného zápasu proti Německu. Ke Svobodné Francii se hlásily odbojové organizace v okupované zemi, disponovala částí francouzských kolonií a loďstva a vytvářela vojenské jednotky bojující proti fašistickým státům. V září 1941 vytvořil Charles de Gaulle Národní výbor bojující Francie, který byl postupně uznán vládami spojeneckých států. V červenci 1942 byla Svobodná Francie přejmenována na Bojující Francii. (Na konci září 1942 prohlásil Charles de Gaulle jménem Francie za neplatnou mnichovskou dohodu.) V létě 1943 se Bojující Francie stala základem Francouzského výboru národního osvobození – prozatímní francouzské vlády v emigraci.

Letecká bitva o Anglii. Jedna z rozhodujících bitev 2. světové války, která proběhla v létě a na podzim roku 1940. Po porážce Francie v červnu 1940 zbyla ve válce proti nacistickému Německu a jeho spojencům osamocená Velká Británie. Po odmítnutí Hitlerových mírových nabídek zpracovalo německé velení plán invaze do Velké Británie pod krycím názvem Lvoun (Seelöwe). Jeho předpokladem bylo ale získání vzdušné převahy v prostoru předpokládaného vylovení, proto tři letecké armády německé luftwaffe v počtu asi 2800 letadel zahájily v polovině srpna 1940 útoky na britská letiště s cílem zlikvidovat Royal Air Force. Důležitým faktorem britské obrany se stal radarový systém, který umožňoval včas zjišťovat německé nálety. V průběhu těžkých leteckých bitev, do kterých se na britské straně zapojili i polští a českoslovenští piloti, utrpěly obě strany velké ztráty, jež k 31. říjnu 1940 činily na německé straně přes 1800 letadel, na britské pak takřka tisíc. Těžké ztráty přinutily velení německého letectva přenést těžiště náletů na Londýn a další anglická města. Neúspěch v letecké bitvě o Británii byl první porážkou nacistického Německa ve 2. světové válce, přesto situace Velké Británie zůstávala i nadále velmi složitá.

Holocaust. Pojem pocházející z řečtiny (holokauston = zápalná oběť), který označuje systematické vyvražďování Židů nacisty v průběhu 2. světové války. (Židé sami preferují spíše hebrejský výraz šoa = zničení, záhuba, zmar). Touto genocidou, která byla nacisty eufemisticky označovaná jako „konečné řešení židovské otázky“, vyvrcholila protižidovská politika nacistického Německa, které se předtím snažilo prostřednictvím diskriminace a teroru (např. během tzv. Křišťálové noci) přinutit Židy k emigraci. Systematicky organizovaná genocida začala být uskutečňována po napadení SSSR v červnu 1941. Zpočátku byly hlavním nástrojem vyvražďování speciální jednotky SS, tzv. Einsatzgruppen, které postupovaly za pravidelnou německou armádou a likvidovaly židovské obyvatelstvo, posléze byl ovšem zvolen „efektivnější“ způsob prostřednictvím transportů do koncentračních táborů. Zde byli Židé usmrcováni v plynových komorách, resp. využíváni jako otrocká pracovní síla. Základní technické

otázky vyvraždování Židů byly projednány na tajné konferenci v lednu 1942 ve Wannsee. Odhaduje se, že obětí holocaustu se stalo nejméně 6 milionu Židů, z toho přes 87 tisíc z Protektorátu Čechy a Morava a asi 70 tisíc ze Slovenska.

3.2 Zformování protifašistické koalice a přelom ve vývoji 2. světové války

Díky úspěchu v **letecké bitvě o Anglii** v létě 1940 mohla Velká Británie pokračovat v dalším boji, i když její situace nadále zůstávala složitá. Řada britských měst včetně Londýna byla **bombardována německým letectvem** a obchodní lodi v Atlantském oceánu, které vezly potraviny, zbraně a suroviny do Velké Británie, byly vystaveny četným útokům **německých ponorek**. Těžké boje britských jednotek s italskými a později i s německými vojsky probíhaly se střídavými úspěchy také **v severní Africe**. V dubnu 1941 napadlo Německo **Jugoslávii a Řecko** a obsadilo je. Společně se svými spojenci nyní ovládalo většinu evropského kontinentu, v řadě podrobených zemí ale vzniklo silné **odbojové hnutí**, které různými způsoby bojovalo proti okupantům.

Dne 22. června 1941 nacistické Německo porušilo tzv. pakt o neútočení a společně se svými spojenci zaútočilo na Sovětský svaz. V prvních měsících této tzv. **operace Barbarossa** německá armáda využila nepřipravenosti SSSR a dosáhla obrovských úspěchů – obsadila rozsáhlá území a zajala miliony sovětských vojáků. Německý útok byl zastaven až v prosinci 1941 **před Moskvou** a Rudá armáda zde následně přešla do protiútoků. Ve stejné době se 2. světová válka rozšířila i do **Tichomoří**, kde se **Japonsko** rozhodlo zahájit válečné operace proti **Spojeným státům americkým** a jejich spojencům. Dne 7. prosince 1941 napadla japonská letadla a ponorky americkou vojenskou základnu **Pearl Harbor** na Havajských ostrovech a způsobila zde velké škody. V následujících měsících pak Japonci ovládli řadu území, která spadala pod svrchovanost USA, Velké Británie a Nizozemí – Filipíny, Barmu, Malajsko, Indonésii a další.

Vstup SSSR a USA do války

Vstupem Spojených států amerických do válečného konfliktu byla **protifašistická koalice** posílena o **průmyslově nejsilnější stát světa**. Toto spojení nakonec tvořilo 51 států včetně tří hlavních velmocí – USA, Velké Británie a SSSR. Součástí protifašistické koalice bylo i Československo. Trvalo ovšem určitou dobu, než se vzrůstající vojenská síla tohoto bloku projevila na vývoji válečných událostí. K rozhodujícímu přelomu ve vývoji 2. světové války došlo až **v druhé polovině roku 1942 a v první polovině roku 1943**. Na východní frontě německá armáda po neúspěchu u Moskvy zaútočila v létě 1942 na jižní části fronty. K nejtěžším bojům došlo o město **Stalingrad**, kde obě strany utrpěly obrovské ztráty. Rudé armádě se v rámci jejího protiútoků nakonec podařilo ve Stalingradu obklíčit 6. německou armádu pod velením generála F. Pauluse, jejíž zbytek v únoru 1943 kapituloval. Zvrat na sovětsko-německé frontě byl pak definitivně dovršen v červenci 1943 po bitvě **v kurském oblouku**, při níž obě strany nasadily na poměrně malém prostoru mohutné tankové síly. Po porážce v této krvavé bitvě začala být německá vojska vytlačována silící Rudou armádou z území SSSR.

Obrat ve válce

Protifašistická koalice získala v této době převahu i na dalších bojištích. V severní Africe dosáhla na podzim roku 1942 britská vojska pod vedením generála B. L. Montgomeryho významného vítězství v bitvě u egyptského **Alamejnu**. Vleké boje v severní Africe, do nichž se zapojila i americká vojska, skončily v květnu 1943 kapitulací italských a německých vojsk. V červenci 1943 se pak britské a americké vojenské síly úspěšně vylodily na **Sicílii**, což prohloubilo **krizi italského fašistického režimu**. Benito Mussolini byl svržen, nová italská vláda přešla na stranu protifašistické koalice a vyhlásila Německu válku. Boje mezi spojeneckými a německými vojsky ale v Itálii pokračovaly prakticky až do konce 2. světové války v Evropě.

V Tichomoří sehrálo významnou úlohu překvapivé vítězství Američanů nad Japonci v námořní a letecké bitvě **u ostrova Midway** na počátku června 1942. Od srpna 1942 do února 1943 pak obě strany

sváděly urputný zápas o ostrov **Guadalcanal** na Šalomounových ostrovech, na němž se nacházela důležitá letecká základna. Vytlačení Japonců z tohoto ostrova signalizovalo přelom také ve válce v Tichomoří.

Kontrolní otázky a úkoly



2. Které velmoci vstoupily do války v průběhu roku 1941? Za jakých okolností?
3. Kdy došlo k rozhodujícímu přelomu ve vývoji 2. světové války?
4. Kde se v tomto období odehrály ty nejdůležitější bitvy?

Pro zájemce



Pearl Harbor. Americká vojenská a námořní základna na ostrově Oahu na Havajských ostrovech. Pearl Harbor
Tento hlavní přístav amerického Tichomořského loďstva se stal ráno 7. prosince 1941 cílem překvapivého útoku japonských ponorek a letadel vyslaných z letadlových lodí. Při tomto útoku bylo potopeno nebo těžce poškozeno pět bitevních lodí a řada dalších plavidel a na letištích bylo zničeno velké množství amerických letadel. Zahynulo přes 2500 amerických námořníků, vojáků a civilních obyvatel. Japonským útočníkům, kteří sami utrpěli poměrně malé ztráty, se ale nepodařilo zničit americké letadlové lodi, jež ve chvíli napadení v Pearl Harboru nekotvily, a rovněž samotná základna zůstala i po útoku provozuschopná. Útok na Pearl Harbor se stal rozhodujícím impulsem pro vstup USA do 2. světové války.

Bitvy u Alamejnu. Rozhodující vojenská střetnutí na severoafrickém bojišti za 2. světové války. První důležitá bitva u Alamejnu se odehrála v červenci 1942, kdy zde britská 8. armáda odrazila pokus německo-italských vojsk pod vedením maršála E. Rommela o dobytí Egypta. Druhá bitva u Alamejnu proběhla mezi 23. říjnem a 4. listopadem 1942. Posílená britská vojska pod velením generála B. L. Montgomeryho zahájila útok na pozice Němců a Italů a po vyčerpání německých záloh dokázala prolomit nepřátelskou obranu. Němci a Italové ztratili v této bitvě asi 60 tisíc mužů a téměř všechny své tanky a děla, Britové přišli o 13 tisíc mužů a přes 400 tanků. Tato bitva přinesla rozhodující porážku německo-italských sil v severní Africe. Bitva u Alamejnu

Bernard Law Montgomery, (1887–1976), britský maršál. Jako důstojník působil nejdříve v Indii, za 1. světové války byl v bojích ve Francii raněn. V meziválečném období sloužil v Palestině a Indii, v letech 1939–1940 velel divizi britského expedičního sboru ve Francii. V roce 1942 byl jmenován velitelem britské 8. armády v severní Africe, která v předcházejícím období utrpěla řadu porážek od německých sil vedených E. Rommelem. Montgomery dokázal demoralizovaným jednotkám vdechnout znovu sebevědomí a soudržnost. Po spojeneckém vítězství v severní Africe vedl Montgomery 8. armádu i na Sicílii a v Itálii a poté se zúčastnil spojeneckého vylodění v Normandii jako zástupce vrchního velitele D. D. Eisenhowera. V září 1944 byl jmenován polním maršálem, v květnu 1945 přijal kapitulaci německých sil v severozápadní Evropě. Po válce působil jako člen spojenecké kontrolní rady v Berlíně a velitel britské okupační zóny v Německu. V letech 1951–1958 byl zástupcem vrchního velitele ozbrojených sil Severoatlantického paktu v Evropě. V roce 1958 vydal své vzpomínky. B.L. Montgomery

Protiútok u Moskvě. Dobytí Moskvě bylo jedním ze základních vojenských cílů německého útoku na SSSR, který začal 22. června 1941. Na konci září 1941 zahájila německá vojska operaci Tajfun, jejímž Protiútok u Moskvě

cílem bylo dobytí Moskvy, a koncem listopadu 1941 se jim podařilo proniknout až na její předměstí. Náhlý příchod mrazů a vzrůstající odpor Rudé armády jejich postup ale zastavil. Velení sovětských vojsk bránících Moskvu převzal generál G. K. Žukov a Rudá armáda posílená divizemi přesunutými z Dálného východu přešla 6. prosince 1941 do protiútoky, který Němce přinutil k ústupu. Přestože se Rudé armádě nepodařilo obklíčit a zničit žádné větší uskupení německých vojsk, znamenala bitva u Moskvy její první vítězství v sovětsko-německé válce.

Bitva u ostrova Midway. Jedna z nejdůležitějších námořních bitev 2. světové války v Tichomoří, která proběhla mezi japonským a americkým loďstvem na začátku června 1942. Cílem plánu japonského admirála I. Jamamota bylo vyložením na strategicky důležitém atolu Midway přinutit americké Tichomořské loďstvo admirála Ch. Nimitze k rozhodující bitvě, v níž by bylo zničeno. Američané znali japonské záměry z rozlušťených depeší, což jim umožnilo nepřítele překvapit. Při letecko-námořní bitvě ve dnech 3.–6. června 1942 ztratilo japonské námořnictvo 4 letadlové lodi a 1 těžký křižník, americké ztráty činily 1 letadlovou loď. Bitva u Midway znamenala přelom ve válce v Tichomoří, protože po ní Japonci ztratili námořní převahu.

Bitva u Midway

Stalingrad, bitva u Stalingradu. Město, o které byla svedena jedna z rozhodujících bitev 2. světové války, bylo založeno v roce 1589 v jižním Rusku na řece Volze jako pevnost proti Tatarům. V této době neslo název Caricyn. V 19. století se stalo významným přístavem a důležitou dopravní křižovatkou. Už za občanské války mezi bolševiky a jejich protivníky v letech 1918–1920 se Caricyn stal místem těžkých bojů a v roce 1925 byl přejmenován na Stalingrad. V době 2. světové války se Stalingrad stal v roce 1942 cílem německé letní ofenzivy. Na město nesoucí Stalinovo jméno, v němž se nacházela i řada důležitých továren těžkého průmyslu, útočila zejména 6. německá armáda generála F. Pauluse. Sovětské vedení vydalo příkaz bránit Stalingrad za každou cenu. Do poloviny listopadu 1942 se Němcům v tvrdých pouličních bojích podařilo dobýt většinu zničeného města a zatlačit sovětská vojska do úzkého pásu podél Volhy. Následná sovětská protiofenziva na křídlech, koordinovaná maršálem Žukovem, ale obklíčila hlavní síly německých vojsk ve Stalingradu. Pokusy o jejich vyproštění a zásobování selhaly a na přelomu ledna a února 1943 přes 90 tisíc zbylých německých a rumunských vojáků kapitulovalo. Bitva u Stalingradu se stala součástí rozhodujícího přelomu ve vývoji 2. světové války. V roce 1961 bylo město v rámci odstraňování Stalinova kultu přejmenováno na Volgograd.

Stalingrad

Bitva v kurském oblouku. Bitva na sovětsko-německé frontě za 2. světové války. V létě 1943 se Německo pokusilo získat ztracenou strategickou iniciativu na východní frontě ofenzivou v kurském oblouku (operace Citadela), která měla obklíčit a zničit silně opevněná sovětská vojska nacházející se v tomto prostoru. Operace byla zahájena 5. července 1943 současným úderem německé skupiny armád Střed ze severu a skupiny armád Jih od jihu, přičemž bránící se sovětská vojska měla nad svým útočícím protivníkem převahu jak v počtu vojáků, tak i bojové techniky. Německý útok ze severu uvázl během tří dní, poněkud úspěšnější byl nápor z jihu. V průběhu těchto bojů došlo 12. července u Prochorovky i k největší tankové bitvě 2. světové války. Po vyčerpání německých útočných sil přešly čerstvé sovětské zálohy do protiútoky. Bitva v kurském oblouku, v níž obě strany utrpěly vysoké ztráty, znamenala dovršení přelomu ve vývoji na sovětsko-německé frontě. Po tomto vítězství přešla strategická iniciativa pevně do rukou sovětského velení.

Bitva u Kurska

Bitva o ostrov Guadalcanal. Ostrov Guadalcanal – součást Šalomounových ostrovů v Korálovém moři – se stal v období let 1942–1943 prostorem těžkých střetnutí mezi americkými a japonskými silami. Jako reakce na výstavbu strategicky důležitého japonského letiště se na ostrově v srpnu 1942 vyločila americká námořní pěchota, což vedlo k těžkým námořním, leteckým i pozemním bojům, jejichž cílem bylo získat kontrolu nad ostrovem. V průběhu střetnutí obě strany utrpěly velké ztráty. Boje o

Guadalcanal

ostrov trvaly až do února 1943, kdy byly zbytky japonských jednotek z Guadalcanalu evakuovány. Americké vítězství v boji o Guadalcanal se stalo důležitým přelomem ve vývoji války v Tichomoří.

Protifašistická koalice. Také antihitlerovská koalice. Vojenskopolitické společenství států, které bojovaly za 2. světové války proti fašistickým mocnostem tvořícím tzv. Osu Berlín-Řím-Tokio. Základy antihitlerovské koalice byly položeny po napadení Sovětského svazu nacistickým Německem a jeho spojenci v červnu 1941. Jádrem koalice se stalo společenství SSSR, Velké Británie a USA. Na začátku ledna 1942 byla ve Washingtonu podepsána *Deklarace Spojených národů*, kterou se 26 států (včetně Československa) zavázalo vynaložit veškeré své vojenské a ekonomické síly proti fašistickým státům. Na konci války bylo součástí antihitlerovské koalice už 51 států. Nejdůležitější rozhodnutí antihitlerovské koalice byla přijata na konferencích nejvyšších představitelů USA, Velké Británie a SSSR, které se uskutečnily postupně v Teheránu, na Jaltě a v Postupimi. Přes podstatné politické rozdíly mezi jednotlivými státy antihitlerovské koalice a narůstající vzájemné rozpory se podařilo dosáhnout základního cíle společenství – porážky Itálie, Německa a Japonska.

Protifašistická koalice

3.3 Porážka nacistického Německa

V listopadu 1943 se v iránském **Teheránu** sešli zástupci tří nejdůležitějších států protifašistické koalice – prezident USA **F. D. Roosevelt**, britský ministerský předseda **W. Churchill** a nejvyšší představitel SSSR **J. V. Stalin**, aby zde projednali další postup válečných operací proti fašistickým mocnostem. Západní spojenci (USA a Velká Británie) se zavázali uskutečnit **vylovení svých vojsk ve Francii**, Stalin slíbil, že po skončení války s Německem Sovětský svaz **vyhlásí válku Japonsku**.

Teherán 1943

V červnu 1944 se ve francouzské **Normandii** vylodila spojenecká vojska pod vrchním velením generála D. D. Eisenhowera a po těžkých bojích se jim podařilo proniknout do francouzského vnitrozemí. Poražená německá armáda z Francie ustupovala a vyklidila i Paříž, v níž vypuklo povstání obyvatelstva. Skupina německých opozičních důstojníků 20. července 1944 dokonce uskutečnila **atentát na A. Hitlera**, který se ale nezdařil. Na německých hranicích se ústup německých vojsk zastavil a v prosinci 1944 se dokonce Němci pokusili o **protiútok v Ardenách**, který ale Spojenci poměrně záhy zastavili. Po celou dobu války také americká a britská letadla bombardovala území Německa i okupovaných zemí s cílem ochromit válečný průmysl a oslabit morálku německého obyvatelstva.

vylovení v Normandii

Na sovětsko-německé frontě Rudá armáda postupně vytlačovala německá vojska z území Sovětského svazu, v listopadu 1943 osvobodila hlavní město Ukrajiny **Kyjev** a v lednu 1944 prolomila německou **blokádu Leningradu**, která trvala už od roku 1941 a v jejímž průběhu zahynuly hladem a zimou statisíce civilních obyvatel města. Po osvobození většiny území SSSR začala sovětská vojska postupovat i přes území Polska, Slovenska, Bulharska, Rumunska a Maďarska. V Rumunsku a Bulharsku byly povstáními svrženy proněmecké vlády a obě země se přidaly na stranu protifašistické koalice. Další německý spojenec – Finsko – uzavřelo se SSSR příměří a vystoupilo z bloku fašistických států. Tragicky skončilo **povstání polského odbojového hnutí ve Varšavě**, které bylo potlačeno německými vojsky za velkých lidských ztrát a materiálních škod. Sovětský svaz odmítl tomuto povstání pomoci, protože neodpovídalo jeho politickým zájmům. Poraženo bylo i protifašistické povstání **na Slovensku**, které vypuklo v srpnu 1944.

Postup Rudé armády ve východní Evropě

Při postupu Rudé armády zeměmi východní a střední Evropy sledoval Sovětský svaz kromě porážky nacistického Německa i vlastní mocenské cíle a na osvobozených územích prosazoval vliv komunistických a prosovětských skupin, které postupně úplně ovládly politický život těchto států. Tyto země se poté staly součástí **sovětského mocenského bloku**.

Začátkem února 1945 se znovu sešli nejvyšší představitelé SSSR (J. V. Stalin), USA (F. D. Roosevelt) a Velké Británie (W. Churchill) **v Jaltě na Krymu**, aby projednali společný postup v závěru války. Přijali rozhodnutí o uspořádání poválečných poměrů v Německu, polsko-německé a sovětsko-polské hranici a

Jalta 1945

o složení vlád v Polsku a Jugoslávii. Sovětský svaz zde také potvrdil svůj závazek, že po porážce Německa vstoupí do války s Japonskem.

V lednu 1945 zahájila Rudá armáda na východní frontě rozsáhlý útok a do dubna téhož roku postupně ovládla území Polska, značné části Československa, Maďarska a Rakouska. Západní spojenci současně postupovali do nitra Německa. Koncem dubna 1945 se americké jednotky setkaly **na Labi** se sovětskými vojsky, která postupovala z východu. Hlavní město Německa – **Berlín** – bylo začátkem května 1945 po těžkých bojích dobyto sovětskými jednotkami pod velením maršála **G. K. Žukova**. Adolf Hitler spáchal 30. dubna 1945 ve svém bunkru sebevraždu a o týden později – 7. a 8. května 1945 – zástupci nacistického Německa podepsali bezpodmínečnou kapitulaci, která vstoupila v platnost 8. května 1945 o půlnoci střeoevropského času. Následující den vstoupily jednotky Rudé armády do **Prahy**, v níž probíhalo protinacistické povstání. **Druhá světová válka v Evropě tak skončila.**

kapitulace
Německa

Kontrolní otázky a úkoly



1. O čem jednali účastníci konferencí v Teheránu a na Jaltě?
2. Ve kterých okupovaných státech došlo v průběhu roku 1944 k povstáním proti nacistickému Německu? Jak tato povstání dopadla?
3. Popište závěrečné operace 2. světové války v Evropě.

Pro zájemce



Konference v Teheránu. První setkání tzv. Velké trojky, které se uskutečnilo ve dnech 28. 11.–1. 12. 1943 v hlavním městě Iránu. Na této schůzce nejvyšších představitelů SSSR, Velké Británie a USA byla projednávána strategie dalšího vedení války se státy Osy Berlín-Řím-Tokio. Západní mocnosti se zavázaly k vyloštění v západní Evropě na jaře 1944, SSSR slíbil, že po porážce Německa vstoupí do tří měsíců do války s Japonskem. K dalším záležitostem, o kterých se v Teheránu jednalo, patřila mj. otázka poválečných hranic Polska, dále vytvoření mezinárodní organizace pověřené zajištěním světového míru, společné řešení problému budoucnosti Německa atd.

konference v
Teheránu

Blokáda Leningradu. Po německém útoku na SSSR 22. června 1941 začal boj o Leningrad už v průběhu srpna a září 1941. Když selhaly pokusy o přímé dobytí, rozhodlo se německé velení zlomit odpor obklíčeného města prostřednictvím blokády, která nakonec trvala 900 dní. Jediná zásobovací cesta do Leningradu vedla přes Ladožské jezero, přes něž v létě obstarávaly spojení lodě, po zamrznutí pak nákladní automobily. Pro obyvatele města byla tragická zejména zima 1941/1942, během níž zemřelo v Leningradě asi půl milionu lidí hladem. Snaha Němců o ovládnutí města byla neúspěšná, na druhé straně se ani sovětskému velení dlouho nedařilo Leningrad z obklíčení vyprostit. Jeho blokáda definitivně skončila až v lednu 1944 a v jejím průběhu zahynulo přes 1 milion civilních obyvatel a asi čtvrt milionu vojáků a námořníků, kteří město bránili.

Blokáda
Leningradu

Vyloštění spojeneckých vojsk v Normandii v červnu 1944. Vojenská operace s krycím názvem Overlord, kterou Spojenci vytvořili novou protiněmeckou frontu ve Francii. Operace, pro niž bylo shromážděno ve Velké Británii asi 3 mil. vojáků pod vrchním velením generála D. D. Eisenhowera, byla zahájena 6. června 1944 seskokem tří spojeneckých vzdušných výsadkových divizí, které měly krýt křídla námořního výsadku složeného z Britů, Američanů a Kanadčanů. V první den operace bylo na pěti vyloďovacích plážích vysazeno přes 150 tisíc spojeneckých vojáků, kterým se podařilo vytvořit

Vyloštění v
Normandii

předmostí, na něž byly v dalších dnech přisunovány další jednotky. Německá vojska nedokázala vyloďení zabránit, ale ani Spojencům se zpočátku nepodařilo postoupit hlouběji do vnitrozemí. Přesto úspěšné provedení této největší vyloďovací operace všech dob vytvořilo předpoklady pro osvobození Francie a další postup na Německo.

Ardeny. Zalesněná vrchovina, která zasahuje do jihovýchodní Belgie, severního Lucemburska a severní Francie. Jejím nejvyšším vrcholem je Botrange (694 metrů). V průběhu 2. světové války se Ardeny staly dvakrát prostorem významných bojových operací. V květnu 1940 přes ně směřovala klíčová část úderu německých vojsk proti spojeneckým armádám v Belgii a Francii. Průnik německých tankových jednotek přes Ardeny a následné prolomení francouzské obrany na řece Máse se staly jedním z nejdůležitějších předpokladů německého vítězství v tomto válečném tažení. V prosinci 1944 se A. Hitler rozhodl přes Ardeny provést mohutnou ofenzivu, která měla úderem na Brusel a Antverpy odříznout část anglo-amerických vojsk na západní frontě, a tím si vynutit uzavření separátního míru. Zpočátku dosáhl německý útok určitých úspěchů, ale na konci prosince 1944 ho spojenci na všech směrech zastavili. Bitva v Ardenách se stala poslední německou ofenzivou na západní frontě.

Atentát na Hitlera 20. července 1944. Pokus protinacistické opozice v Německu o usmrcení A. Hitlera a převzetí moci v Německu. V čele spiklenců stál bývalý náčelník generálního štábu německé armády Ludwig Beck. Atentát uskutečnil plukovník Claus Schenk hrabě von Stauffenberg, který 20. července 1944 umístil časovanou bombu v konferenční místnosti Hitlerova hlavního stanu v Rastenburgu ve Východním Prusku. Výbuch usmrtil nebo zranil 6 osob, ale Hitler shodou okolností vyvázl jen s lehkým zraněním. Neúspěch atentátu znamenal i selhání pokusu o puč a jeho účastníci byli pozatýkáni a popraveni.

Povstání v srpnu 1944 ve Varšavě. Toto povstání zahájila na začátku srpna 1944 polská odbojová organizace Armija Krajowa (Zemská armáda) s cílem osvobodit Varšavu od Němců ještě před příchodem Rudé armády. Povstání vypuklo za situace, kdy sovětské jednotky již prakticky vstupovaly do varšavských předměstí. Sovětské vedení odmítlo povstalece jakkoliv podpořit a postup Rudé armády byl zastaven, což Němcům umožnilo povstání potlačit. Během dvouměsíčních bojů, ve kterých zahynulo asi 15 tisíc ozbrojených povstalců a 200 tisíc civilních obyvatel města, Němci systematicky srovnali střed Varšavy se zemí. Na začátku října 1944 pak velitel povstání generál Tadeusz Bór-Komorowski kapituloval.

Slovenské národní povstání (SNP). Toto ozbrojené vystoupení, které mělo za cíl svrhnout fašistický režim na Slovensku, obnovit československý stát a usnadnit postup Rudé armády, vypuklo 29. srpna 1944 jako reakce na vstup německé armády na Slovensko. Povstání bylo připraveno Slovenskou národní radou (SNR) společně s Vojenským ústředím (pplk. Jan Golian). Hlavní ozbrojenou silou povstání byly povstalecké jednotky slovenské armády a partyzánské oddíly. Na povstaleckém území, jehož centrem byla Banská Bystrica, se moci ujala SNR a bylo zde proklamováno obnovení Československé republiky. Pomoci povstání se pokusilo i sovětské velení, které vyslalo na Slovensko 1. čs. samostatný stíhací pluk a 2. čs. paradesantní brigádu a zahájilo karpatsko-dukelskou operaci. V důsledku převahy německých vojsk se ale povstalecké území stále zmenšovalo a po pádu Banské Bystrice 27. října 1944 přešly zbylé povstalecké jednotky k partyzánskému způsobu boje. SNP manifestovalo odpor Slováků proti fašismu a jejich vůli obnovit československý stát.

Konference na krymském letovisku Jaltě. Konference nejvyšších představitelů tzv. Velké trojky, která se uskutečnila čtvrtého až jedenáctého února 1945 v paláci Livadija u Jalty na Krymu. Na tomto setkání se americký prezident F. D. Roosevelt, britský ministerský předseda W. Churchill a sovětský vůdce J. V. Stalin zabývali řadou otázek souvisejících s politikou protihitlerovské koalice v závěru 2.

světové války i v následujícím období. Bylo zde mj. dohodnuto rozdělení Německa na okupační zóny a potrestání válečných zločinců. Základem nové polské vlády se měl stát orgán vytvořený pod sovětským patronátem v Lublinu. V *Deklaraci o osvobozené Evropě* velmoci zaručily osvobozeným zemím právo zvolit si vnitřní politické uspořádání na základě spravedlivých voleb. Konference se dále zabývala vznikem OSN a vstupem SSSR do války proti Japonsku. V řadě otázek západní představitelé Sovětskému svazu ustoupili, protože chtěli vytvořit příznivé předpoklady pro vzájemnou poválečnou spolupráci. Brzy po skončení konference se ovšem začaly objevovat ve vztazích mezi SSSR a západními velmocemi rozpory pramenící mj. i z odlišného výkladu dohod z Jalty.

Georgij Konstantinovič Žukov, (1896–1974), sovětský maršál. Syn rolníka, za 1. světové války byl povolán do ruské armády. V roce 1918 vstoupil do Rudé armády a o rok později i do bolševické strany. Postupoval v hodnostech a podařilo se mu přežít stalinské čistky, které zlikvidovaly takřka celou vedoucí garnituru Rudé armády. V roce 1939 na sebe výrazně upozornil vítězstvím nad Japonci u řeky Chalchyn-gol. Za 2. světové války Žukov řídil rozhodující operace Rudé armády proti nacistickému Německu – obranu Moskvy a Leningradu, bitvy u Stalingradu a Kurska, dobytí Berlína atd. V letech 1945–1946 působil jako vrchní velitel sovětských okupačních sil v Německu, v letech 1955–1957 byl ministrem obrany Sovětského svazu. Postupoval rovněž i ve stranických funkcích v komunistické straně, mj. byl i členem prezidia ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu. Po smrti Stalina zpočátku úzce spolupracoval s novým nejvyšším představitelem N. S. Chruščevem, ale v roce 1957 byl obviněn ze snahy ovlivňovat pomocí armády vývoj ve státě, zbaven všech funkcí a dožil v ústraní. Je autorem válečných pamětí *Vzpomínky a úvahy*. G.K. Žukov

Bezpodmínečná kapitulace Německa. Válečný cíl antihitlerovské koalice vůči nacistickému Německu. Tento termín byl poprvé použit americkým prezidentem F. D. Rooseveltem na konferenci v Casablance v lednu 1943. Německo se mělo vzdát bez jakýchkoliv vlastních podmínek. Princip bezpodmínečné kapitulace potvrdila konference ministrů zahraničí USA, Velké Británie a SSSR v říjnu 1943 v Moskvě. V důsledku katastrofální vojenské situace podepsali zástupci nacistického Německa bezpodmínečnou kapitulaci 7. května 1945 v Remeši v sídle vrchního velitele spojeneckých sil na západní frontě generála D. D. Eisenhowera. Na sovětskou žádost proběhl kapitulací akt ještě znovu následující den v Berlíně za přítomnosti maršála G. K. Žukova. Bezpodmínečná kapitulace Německa vstoupila v platnost 8. května 1945 o půlnoci středoevropského času. Kapitulace Německa

3.4 Konec 2. světové války a její důsledky

I po porážce nacistického Německa pokračoval odpor **Japonska** v Asii a Tichomoří. Boje v těchto oblastech byly mimořádně obtížné kvůli velkým rozlohám oceánu, těžkým klimatickým podmínkám a fanatickému odporu japonských vojáků, kteří i v beznadějných situacích odmítali kapitulovat. Hlavní roli na tomto válčišti hrály **americké námořní, letecké a pozemní síly**, které přes tichomořské ostrovy postupovaly k Japonsku. V říjnu 1944 zaútočila spojenecká vojska **na Filipíny** a po námořní bitvě u **ostrova Leyte** japonské válečné loďstvo prakticky přestalo existovat. Britská vojska v této době úspěšně bojovala o ovládnutí **Barmy**. Japonská města byla stále více vystavena zničujícím náletům amerického letectva. V první polovině roku 1945 se americká vojska vylodila také na ostrovech **Iwodžima a Okinawa**. Zvrat nemohlo přinést ani masové nasazení japonských sebevražedných pilotů **kamikadze**, kteří se svými letadly útočili na americké lodi. boje v Tichomoří

V červenci a srpnu 1945 se v **Postupimi** naposledy sešli nejvyšší představitelé tří mocností protihitlerovské koalice – J. V. Stalin za Sovětský svaz, nový americký prezident Harry Truman a britský ministerský předseda Winston Churchill, který byl v průběhu konference vystřídán nově zvoleným labouristickým premiérem **Clementem Atleem**. Dohodli se na společném postupu vůči poraženému Postupimská konference

Německu, ve kterém měl být vymýcen fašismus, potrestáni váleční zločinci a rozpuštěna armáda. Východní hranice Německa měly ležet na řekách **Odře a Nise**. Německé území mělo být dočasně rozděleno do **čtyř okupačních zón**, které obsadily vojenské jednotky jednotlivých vítězných velmocí – SSSR, USA, Velké Británie a Francie. V Postupimi byl rovněž schválen **odsun německého obyvatelstva** z Maďarska, Polska a Československa.

V průběhu roku 1945 vznikla také **Organizace spojených národů (OSN)**, jejímž hlavním úkolem mělo být udržení míru a bezpečnosti a rozvíjení spolupráce mezi národy. Základy této mezinárodní organizace byly položeny na **konferenci v San Francisku**.

Přes utrpené porážky odmítalo Japonsko kapitulaci. Proto Američané svrhli 6. a 9. srpna 1945 **atomové bomby** na japonská města **Hirošima a Nagasaki**. Při těchto útocích zahynulo přes 100 tisíc Japonců. Ve stejné době vyhlásil Japonsku válku i Sovětský svaz a jeho vojska zničila japonskou armádu rozmístěnou v Mandžusku. V beznadějně situaci přijal japonský císař Hirohito podmínky kapitulace, která byla podepsána **2. září 1945 v Tokijském zálivu**. Tím 2. světová válka definitivně skončila.

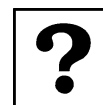
Kapitulace
Japonska

Od listopadu 1945 do října 1946 zasedal v **Norimberku** mezinárodní vojenský tribunál, který soudil **nacistické válečné zločiny**. Byla jím odsouzena řada představitelů nacistického Německa (např. Hermann Göring), za zločinecké byly prohlášeny i některé organizace (např. SS nebo gestapo). Válečné zločiny Japonců soudil v letech 1946–1948 obdobný tribunál v **Toku**.

Druhá světová válka výrazně změnila podobu světa. Řada tradičních velmocí z ní vyšla poražena (Německo, Itálie, Japonsko) nebo výrazně oslabena (Velká Británie, Francie). Rozhodujícími mocnostmi se staly **USA a SSSR**, jejichž vztahy se brzy po skončení války začaly rychle zhoršovat. Sovětský svaz si ze zemí, které od nacismu osvobodila jeho armáda, vytvořil svůj **mocenský blok**, do čela západního světa se postavily Spojené státy americké. Po válce se rovněž začal rozkládat **koloniální systém** a z bývalých kolonií postupně vznikaly **nezávislé státy**.

Důsledky 2.
světové války

Kontrolní otázky a úkoly



1. Popište vojenskou situaci v Tichomoří po porážce Německa.
2. Jaké otázky se projednávaly na konferenci v Postupimi? Kdo na této konferenci jednal?
3. Za jakých okolností a kdy došlo ke kapitulaci Japonska?
4. Koho soudil norimberský a tokijský tribunál?
5. Jaké byly důsledky 2. světové války pro podobu evropské a světové politiky?

Pro zájemce



Postupimská konference. Jednání představitelů tří rozhodujících mocností antihitlerovské koalice, které se uskutečnilo v Postupimi u Berlína ve dnech 17.7.–2.8. 1945. Delegaci USA vedl místo zemřelého F. D. Roosevelta nový americký prezident H. Truman, Sovětský svaz zastupoval J. V. Stalin a za Velkou Británii zahájil postupimská jednání W. Churchill, který byl ale 28. července 1945 v důsledku porážky své konzervativní strany ve volbách vystřídán novým labouristickým premiérem C. Attleem. Postupimská konference se mj. zabývala společným postupem vítězných velmocí v poraženém Německu, které mělo být úplně odzbrojeno, demokratizováno, zbaveno nacistických organizací i ideologie a decentralizováno. Byla rovněž fakticky stanovena nová polsko-německá hranice na Odře a Nise. V Postupimi byly rovněž schváleny principy odsunu německých menšin z Polska, Československa a Maďarska. Pro řešení aktuálních problémů byla vytvořena Rada ministrů zahraničí, ve které měla

Postupimská
konference

kromě tří uvedených velmocí zastoupení i Francie a Čína. Ačkoliv americký prezident Truman v průběhu jednání opakovaně ostře kritizoval sovětskou politiku ve východní Evropě, skončila konference dohodou ve všech podstatných otázkách. V následujícím období začaly ale rozpory mezi SSSR a západními mocnostmi prudce narůstat.

Clement Attlee, (1883–1967), britský státník. Jeho politická kariéra začala v roce 1907, kdy vstoupil do labouristické strany, kterou pak v letech 1935–1955 vedl. V období 1940–1945 byl členem válečného kabinetu W. Churchilla a po překvapivé porážce konzervativců ve volbách v roce 1945 se stal britským premiérem. Zastupoval Velkou Británii na Postupimské konferenci a jeho vláda provedla řadu hospodářských a sociálních reforem (mj. znárodnění části průmyslu, zavedení národní zdravotnické služby), které ale v konečném důsledku oslabily britské hospodářství. V té době začal i rozpad britské koloniální říše a Velká Británie se v zahraniční politice orientovala na spolupráci v rámci Severoatlantické smlouvy (NATO). Attlee zůstal britským ministerským předsedou do roku 1951, v roce 1955 byl povýšen do šlechtického stavu. C. Attlee

Hirošima. Japonské město ležící na jihozápadě ostrova Honšú, které bylo založeno v 16. století a od 19. století představovalo významné vojenské středisko. V současnosti je to důležité průmyslové centrum a dopravní křižovatka, v roce 1949 zde byla založena univerzita. Na začátku 21. století měla Hirošima přes 1 milion obyvatel. V závěru 2. světové války se 6. srpna 1945 město stalo cílem jaderné pumy *Little Boy* svržené americkým bombardérem. Při útoku bylo zničeno přes 60 tisíc budov, okamžitě zahynulo 70–80 tisíc obyvatel a další desetitisíce byly raněny. Hirošima a Nagasaki

Nagasaki. Japonské přístavní město, které se nachází na severozápadě ostrova Kjúšú na pobřeží Východočínského moře. Bylo založeno kolem roku 1500 jako přístavní osada a později se stalo bránou evropského vývozu do Japonska. V 19. století zde byl největší nákladní a uhelný přístav ve východní Asii a i v současnosti je to významná dopravní křižovatka a důležité centrum mj. strojírenského, elektrotechnického, textilního a konzervářského průmyslu. Na začátku 21. století mělo Nagasaki asi 0,5 milionu obyvatel. Dne 9. srpna 1945 se toto město stalo po Hirošimě druhým cílem amerického jaderného bombardování, při výbuchu pumy *Fat Man* okamžitě zahynulo kolem čtyřiceti tisíc obyvatel a další tisíce později zemřely na následky radioaktivního ozáření.

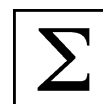
Tokijský záliv. Záliv v Japonsku, který je ohraničen na východě poloostrovem Bósó a na západě poloostrovem Miura. Na jeho pobřeží se nacházejí přístavy Tokio, Čiba, Kawasaki, Jokohama a Jokosuka. Přílehlé průmyslové oblasti patří k nejvýznamnějším v Japonsku, přístav Jokosuka je i významnou základnou japonského i amerického válečného loďstva. V zálivu došlo v březnu 1854 k podepsání japonsko-americké smlouvy o míru a přátelství, vynucené hrozbou amerických válečných lodí. Rovněž se zde zpočátku odehrávala většina kontaktů mezi Japonci a Evropany. Dne 2. září 1945 se v Tokijském zálivu na palubě americké bitevní lodi Missouri uskutečnilo podepsání bezpodmínečné kapitulace Japonska, čímž skončila 2. světová válka. Tokijský záliv

Norimberský proces. Soudní proces s hlavními německými válečnými zločinci, který se uskutečnil od 20. listopadu 1945 do 1. října 1946 v Norimberku. Obžalovaným byla kladena za vinu příprava agresivních válek, válečné zločiny a zločiny proti lidskosti. Souzeno bylo 22 osob, z nichž 12 bylo odsouzeno k trestu smrti (mj. H. Göring, J. Ribbentrop, H. Frank, W. Keitel, M. Bormann) a 7 k dlouhodobému vězení (mj. R. Hess, E. Raeder, A. Speer) a tři osvobozeni. Současně byly jako zločinecké organizace odsouzeny SS, gestapo, SD a vedení NSDAP. Norimberský soudní tribunál byl ustaven podle Londýnské dohody o stíhání válečných zločinců z 8. srpna 1945 a zásady jeho jednání byly schváleny rezolucí Valného shromáždění OSN. Norimberský proces

Organizace spojených národů. (OSN). Tato celosvětová mezinárodní organizace, která měla nahradit meziválečnou Společnost národů, vznikla v průběhu roku 1945. Vyvinula se z původní koalice států, které ve 2. světové válce bojovaly proti fašismu. Jejím základním úkolem je udržení míru a rozvíjení spolupráce mezi národy. Hlavní sídlo OSN je v New Yorku. Konkrétní podoba OSN byla dojednána na konferencích v Dumbarton Oaks a San Franciscu. Zde také 26. června 1945 podepsalo 50 zemí včetně Československa Chartu OSN. Oficiálně vznikla OSN 24. října 1945, kdy její Charta nabyla platnosti. Postupně se počet států, které jsou členy OSN zvyšoval – 70 v roce 1955, 185 v roce 1998, 192 v roce 2006. Hlavními orgány OSN jsou Valné shromáždění, Rada bezpečnosti, Hospodářská a sociální rada, Poručenská rada, Mezinárodní soudní dvůr a sekretariát v čele s generálním tajemníkem. Každý členský stát má své zástupce ve Valném shromáždění a disponuje zde také jedním stejně platným hlasem. Výkonným orgánem je Rada bezpečnosti OSN, která se skládá z pěti stálých členů (USA, Rusko, Čína, Francie, Velká Británie), z nichž každý má právo veta, a z 10 nestálých členů (od roku 1965), kteří jsou voleni Valným shromážděním na dva roky. Přes velké naděje, které byly zpočátku do OSN vkládány, nedokázala tato organizace překlenout základní mezinárodní rozpory vyplývající z vypuknutí studené války mezi Západem a Východem. Přesto se od svého vzniku účinně podílela na řešení řady regionálních krizí a konfliktů.

Hermann Göring, (1892–1946), německý nacistický politik a říšský maršál. Za 1. světové války sloužil v německém letectvu a patřil k úspěšným stíhacím pilotům. Po válce pracoval jako zkušební letec a krátce studoval ekonomii. Přidal se k nacistickému hnutí a kvůli účasti na nezdařeném pokusu o převrat v Mnichově v roce 1923 musel uprchnout z Německa. Po návratu v roce 1928 se stal nejbližším spolupracovníkem Hitlera, poslancem říšského sněmu a od roku 1932 jeho prezidentem. Po nástupu nacistů k moci v roce 1933 řídil jako pruský ministr vnitra zřizování koncentračních táborů pro politické odpůrce a jako říšský ministr letectví znovuvybrojování německých vzdušných sil. V roce 1939 jej Hitler ustanovil oficiálně jako svého nástupce a v roce 1940 se stal říšským maršálem. Jako vrchní velitel německé luftwaffe během 2. světové války se Göring dopustil řady chyb, které v konečném důsledku přispěly k porážce nacistického Německa. Na začátku května 1945 byl zajat spojeneckými vojsky a jako jeden z hlavních válečných zločinců souzen mezinárodním tribunálem v Norimberku. Byl odsouzen k trestu smrti, ale provedení popravy unikl sebevraždou.

Shrnutí



Druhá světová válka byla dosud největším vojenským střetnutím v historii. Jejími viníky byly agresivní velmoci tvořící tzv. Osu Berlín-Řím-Tokio. Válka začala 1. září 1939 útokem nacistického Německa na Polsko. Sovětský svaz, který předtím s Německem uzavřel pakt o neútočení, zabral východní části Polska, napadl Finsko a obsadil pobaltské státy (Litvu, Lotyšsko a Estonsko) a část Rumunska. Na jaře roku 1940 obsadila německá armáda Dánsko a Norsko a provedla úspěšný útok v západní Evropě. Francie i státy Beneluxu byly poraženy, ve válce proti Německu tak zůstala pouze Velká Británie.

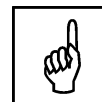
Změnu v poměru sil přinesl vstup SSSR a USA do válečného konfliktu v průběhu roku 1941, zpočátku ovšem i jejich ozbrojené síly utrpěly řadu porážek. Protifašistickou koalici nakonec tvořilo 51 států včetně tří hlavních velmocí – USA, Velké Británie a SSSR. Jejich nejvyšší představitelé se v průběhu války postupně sešli na konferencích v Teheránu, Jaltě a Postupimi, na nichž jednali o řadě důležitých vojenských a politických otázek. K rozhodujícímu přelomu ve vývoji 2. světové války došlo v 2. polovině roku 1942 a v 1. polovině roku 1943, a to na všech rozhodujících bojištích.

V průběhu let 1944 a 1945 dosáhli Spojenci řady vítězství nad německými a japonskými silami. Na západní frontě došlo v červnu 1944 k vylodění v Normandii a poslední německý protiútok v Ardenách v prosinci 1944 byl záhy zastaven. Na východní frontě Rudá armáda osvobodila většinu území SSSR a

začala postupovat i přes území Polska, Československa, Bulharska, Rumunska a Maďarska. Spojenci nacistického Německa vesměs přešli na druhou stranu fronty. Nacistické Německo kapitulovalo 8. května 1945, čímž 2. světová válka v Evropě skončila. V bojích proti Japonsku v Tichomoří sehrály rozhodující úlohu americké vojenské síly. Otřeseno svržením dvou jaderných bomb nakonec Japonsko 2. září 1945 podepsalo kapitulaci, čímž 2. světová válka definitivně skončila.

Ve svých důsledcích tento konflikt výrazně změnil podobu světa. Některé tradiční velmoci ztratily na významu, do popředí se naopak dostaly USA a SSSR. Po válce se rovněž začal rozpadat koloniální systém.

Pojmy k zapamatování



Holocaust, šoa, Osa Berlín-Řím-Tokio, pakt o neútočení, podivná válka, zimní válka, Maginotova linie, Svobodná Francie, Vichy, letecká bitva o Anglii, operace Barbarossa, protifašistická koalice, sovětský mocenský blok, konference v Teheránu, na Jaltě a v Postupimi, povstání ve Varšavě, bezpodmínečná kapitulace, kamikadze, odsun německého obyvatelstva, Organizace spojených národů, norimberský proces, koloniální systém.

Sestavte chronologickou tabulku historických událostí, které se vážou k dějinám vámi zvoleného evropského státu v průběhu 2. světové války, tj. v letech 1939–1945.



4 Evropa a svět po 2. světové válce

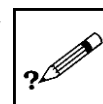
Průvodce studiem



V této kapitole se dozvíte:

- jaké byly důvody rostoucího napětí mezi SSSR a západními velmocemi po skončení 2. světové války,
- kdy a za jakých okolností hrozilo vypuknutí třetí světové války,
- které státy patřily do sovětského mocenského bloku a jakými principy se řídila jejich vnitřní a zahraniční politika,
- jakou úlohu hrála v období studené války Varšavská smlouva a NATO,
- jakými změnami prošel západní svět v druhé polovině 20. století,
- jaké byly příčiny dekolonizace a s jakými hospodářskými a politickými problémy se musely potýkat bývalé kolonie,
- jakým vývojem prošla po 2. světové válce Čína.

Zaneste do paralelní chronologické časové tabulky významné události, které se odehrály v SSSR a v USA v letech 1945–1991.



4.1 Počátky studené války

Brzy po skončení 2. světové války začaly narůstat rozpory mezi **Sovětským svazem** na straně jedné a západním světem, v jehož čele stanuly **Spojené státy americké**, na straně druhé. Tyto rozpory vyústily v konfliktní stav, který je označován jako **studená válka**. V průběhu tohoto dlouhodobého konfliktu naštěstí nedošlo k otevřenému válečnému střetnutí mezi oběma stranami – i když k němu několikrát bylo velmi blízko – ale jinak probíhalo jejich vzájemné soupeření ve **vojenské, hospodářské, politické, kulturní i vědecké oblasti** až do druhé poloviny 80. let 20. století, i když v některých obdobích docházelo k určitému zmírnění napětí.

Vznik studené války

Někteří západní politici už v závěru 2. světové války znepokojeně sledovali rostoucí vliv, který získával Sovětský svaz a jím podporované místní komunistické strany a skupiny v zemích střední a východní Evropy osvobozenými od nacismu Rudou armádou. Tyto státy se posléze seskupily v **sovětský mocenský blok** a jejich vlády s určitými odchylkami věrně kopírovaly sovětskou vnitřní i zahraniční politiku. Jako jeden z prvních na tuto skutečnost veřejně poukázal bývalý britský ministerský předseda **W. Churchill** ve svém projevu v **americkém Fultonu** v březnu 1946, v němž odsoudil sovětskou politiku a vyzval západní svět k posilování vlastní obranyschopnosti.

Západní velmoci posléze přešly k politice **„zadržování komunismu“**, která měla zabránit rozšiřování vlivu Sovětského svazu do dalších zemí. Jedním z nástrojů této politiky byl tzv. **Marshallův plán**, prostřednictvím kterého USA od roku 1947 poskytovaly rozsáhlou hospodářskou pomoc evropským státům postiženým **následky 2. světové války**. Zlepšení hospodářského stavu zde mělo mj. zklidnit politickou situaci a oslabit popularitu komunistických myšlenek mezi obyvatelstvem. Státy pod sovětským vlivem – včetně Československa – ovšem tuto hospodářskou pomoc přijmout nemohly. USA také mj. poskytly vojenskou pomoc řecké vládě, která vedla ve své zemi občanskou válku s komunistickými partyzány. V roce 1949 vytvořily západní státy svoji vojenskopolitickou organizaci – **Severoatlantickou alianci** (NATO), jejímž hlavním posláním byla vzájemná pomoc v případě napadení některého z jejích členů. Hlavní vojenskou moc v ní představovaly ozbrojené síly USA. Sovětský svaz a státy jeho mocenského bloku v roce 1955 vytvořily svoji vlastní vojenskopolitickou organizaci – **Varšavskou smlouvu**.

"Zadržování komunismu"

Výrazné rozpory mezi SSSR a západními mocnostmi se v poválečném období v Evropě silně projevovaly zejména v otázce **poraženého Německa**, jehož území bylo po skončení války rozděleno na čtyři okupační zóny (britskou, francouzskou, americkou a sovětskou). I když toto rozdělení mělo být původně jen dočasné, odlišná politika západních velmocí a Sovětského svazu vedla k prohlubování rozdílů mezi západními zónami a zónou sovětskou. Sovětský svaz se pokusil tento vývoj zvrátit v průběhu tzv. **berlínské krize** (červenec 1948 – květen 1949), při níž zablokoval pozemní přístupy do západních sektorů rozděleného Berlína. USA a Velká Británie tak musely tyto sektory dočasně zásobovat vším potřebným včetně potravin a surovin pomocí svých **dopravních letadel**. V této napjaté situaci bylo velmi blízko k ozbrojenému střetnutí mezi vojenskými silami obou stran.

Berlínská krize

Nakonec Sovětský svaz blokádu západního Berlína odvolal a v roce 1949 se vytvořily dva německé státy – z původní britské, francouzské a americké okupační zóny vznikla **Spolková republika Německo** (SRN), která se v roce 1955 stala členem NATO, ze sovětské zóny pak vznikla **Německá demokratická republika** (NDR), která byla součástí sovětského mocenského bloku. K znovusjednocení Německa pak mohlo dojít až v roce 1990 po pádu komunistického režimu v NDR.

Kontrolní otázky a úkoly



1. Objasněte pojem studená válka.
2. Jakými prostředky byla vedena politika „zadržování komunismu“?
3. Proč došlo v roce 1948 k tzv. berlínské krizi?
4. Do jakých státních celků bylo po 2. světové válce až do roku 1990 rozděleno Německo?

Pro zájemce



Studená válka. Pojem označující soupeření mezi západním blokem vedeným Spojenými státy a východním blokem, jehož dominantní silou byl Sovětský svaz. Tento mocenský i ideologický konflikt, při kterém ovšem nedošlo k přímému válečnému střetnutí obou aktérů, vznikl brzy po závěru 2. světové války a uzavřely ho až hluboké vnitropolitické i zahraničněpolitické změny ve střední a východní Evropě v 2. polovině 80. let 20. století, resp. rozpad sovětského bloku i samotného Sovětského svazu. Celé období studené války je charakteristické momenty vyhocení mezinárodního napětí (např. berlínská krize, korejská válka, karibská krize) a naopak etapami zmírňování konfliktu. Proces studené války hluboce ovlivnil celosvětový politický, hospodářský i kulturní vývoj v 2. polovině 20. století a řada jeho důsledků přetrvává dodnes. Studená válka

Antikomunismus. Souhrnný pojem, který zahrnuje politické a ideové postoje výrazně odmítající komunismus. Nositelé antikomunismu mohou vycházet z různých názorových východisek – od reformy komunistických koncepcí přes liberální přístup až po autoritářské nebo i fašistické postoje. Antikomunismus vznikl jako reakce na rozvoj komunistického hnutí a silně se rozvinul zejména v souvislosti s kritikou ideologie a politické praxe vládnoucí v Sovětském svazu jako nejsilnějším komunistickým státem (tzv. antisovětský). V souvislosti s rozpadem sovětského mocenského bloku i samotného SSSR a diskreditací komunistického hospodářského a politického modelu ztrácí v současné době antikomunismus na významu. Antikomunismus

Pacifismus. Myšlenkový směr, který odsuzuje válku, a to bez ohledu na to, z jakých příčin je vedena (*pax* = latinsky *mír*). Pacifismus se často zakládá na náboženském přesvědčení, může však mít i humanistické nebo politické kořeny. V určitých podobách se projevoval prakticky ve všech epochách, v období raného křesťanství křesťané odmítali sloužit v armádě podobně jako v pozdějších dobách některé náboženské sekty (např. kvakeři, svědkové Jehovovi). Po 2. světové válce se stoupenci pacifismu zaměřili především proti výrobě a šíření jaderných zbraní. V USA sehrálo protiválečné hnutí významnou úlohu v 60. a 70. letech 20. století v souvislosti s válkou ve Vietnamu. V některých situacích mohlo mít pacifistické hnutí rozporuplný nebo přímo negativní efekt, např. ve 30. letech 20. století v západoevropských zemích nahrávalo agresivním plánům fašistických velmocí Německa a Itálie, podobně i Sovětský svaz po 2. světové válce podporoval některá mírová hnutí na Západě v zájmu svých mocenských cílů. Pacifismus

Winston Churchill, (1874–1965), britský státník. Pocházel ze starobylé anglické šlechtické rodiny, jako důstojník se účastnil britských koloniálních tažení v Indii a Súdánu a jako válečný dopisovatel i búrské války v jižní Africe. Do politiky vstoupil v roce 1900, kdy byl zvolen za konzervativní stranu do britského parlamentu. Později přestoupil k liberálům a působil v jejich vládních kabinetech jako ministr. Jako první lord admirality zastával ostře protiněmecký kurs a v průběhu 1. světové války působil ve vládních funkcích, ale i na frontě jako důstojník. Ve 20. letech spojil svůj osud opět s konzervativní W. Churchill

stranou a v letech 1924–1929 zastával funkci ministra financí. Po vítězství A. Hitlera v Německu vystupoval jako rozhodný odpůrce politiky ústupků vůči nacistickému Německu. Po vyhlášení 2. světové války v září 1939 se stal znovu prvním lordem admirality a v květnu 1940 byl jmenován britským premiérem. V čele britské vlády stál tento rozhodný stoupenec boje až do konečného vítězství po celou dobu války, podporoval koordinovaný postup spojeneckých vojsk a zastupoval Velkou Británii na schůzkách tzv. Velké trojky v Teheránu, Jaltě a Postupimi. V červenci 1945 musel po porážce konzervativců ve volbách přepustit svůj úřad labouristickému politikovi C. Attleemu. I poté ale sehrál významnou úlohu při odhalování nebezpečí rostoucího vlivu SSSR a komunismu, jehož nesmiřitelným odpůrcem po celý život byl. K moci se opět vrátil v roce 1951, kdy sestavil svou poslední vládu. I po své rezignaci na úřad premiéra v roce 1955 si uchoval značný vliv na britskou politiku. Winston Churchill byl činný i literárně, za své *Paměti* získal v roce 1953 Nobelovu cenu za literaturu.

4.2 Sovětský svaz a jeho mocenský blok po 2. světové válce

Sovětský svaz utrpěl během 2. světové války **obrovské materiální i lidské ztráty** (26 milionů mrtvých), ale vojensky a politicky vyšel z tohoto konfliktu **výrazně posílen**. Získal také velkou popularitu ve světovém veřejném mínění jako jeden z hlavních vítězů nad nacistickým Německem. Ačkoliv řada vnějších pozorovatelů nyní očekávala uvolnění sovětských politických poměrů, stal se pravý opak. J. V. Stalin ještě upevnil v zemi svoji **diktaturu** a represe opět zasáhly celé skupiny obyvatelstva. Už v době války byly ze svých domovů **přesídleny celé národnosti** (např. Čečenci nebo krymští Tataři), pronásledováni byli vystaveni také ti sovětské vojáci, kteří během války upadli do německého zajetí. Byly také zahájeny další politické procesy a kulturní a vědecký život v SSSR byl postížen nesmyslnými zásahy proti předním umělcům a vědcům.

Obnovení teroru v SSSR

Ve většině států střední a jihovýchodní Evropy, které od nacismu osvobodila Rudá armáda, se po 2. světové válce díky sovětské podpoře prosadily k moci **místní komunistické strany a skupiny**. Tyto tzv. **lidově demokratické státy** se staly součástí **sovětského mocenského bloku** a členy Sovětským svazem kontrolovaných mezinárodních organizací – hospodářské **Rady vzájemné hospodářské pomoci** (založena 1949) a vojenskopolitické **Varšavské smlouvy** (založena 1955). Vlády těchto států kopírovaly sovětskou vnitřní i zahraniční politiku – většinou v nich došlo k **likvidaci soukromého podnikání** a ke **kolektivizaci zemědělství**, při rozvoji státem vlastněného a řízeného hospodářství byl kladen největší důraz na výstavbu těžkého průmyslu, který hrál klíčovou úlohu při zbrojní výrobě. Jakákoliv skutečná nebo jen předpokládaná opozice byla tvrdě pronásledována i za pomoci **zmanipulovaných soudních procesů**. Zvyšování zbrojní výroby souviselo se zhoršováním vztahů mezi státy sovětského bloku a Západem a k zotřování represí přispěla také v roce 1948 **roztržka mezi Sovětským svazem a Jugoslávií**, jejíž komunistický vůdce **Josip Broz-Tito** se odmítl stát poslušnou loutkou sovětského vedení a oddělil svoji zemi od sovětského mocenského bloku. Důležitým předělem v dějinách Sovětského svazu, jeho mocenského bloku i celého světového komunistického hnutí se stala **smrt J. V. Stalina** v březnu 1953. Do čela Sovětského svazu se poté prosadil **Nikita Sergejevič Chruščov**, který v některých směrech zmírnil politiku svého předchůdce. Byla propuštěna část vězňů sovětských koncentračních táborů (gulagů) a poskytnuta větší **tvůrčí svoboda umělcům**, mj. mohla vyjít některá díla **A. Solženicyna**. Sovětský svaz také začal zaujímat smířlivější postoj vůči západním státům. Těžkou ránu doposud neotřesitelné autoritě J. V. Stalina zasadil Chruščov tím, když v roce 1956 ve svém původně **tajném projevu na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu** odhalil část zločinů, kterých se Stalin dopustil. Když ale v témže roce vypuklo **protikomunistické povstání v Maďarsku**, byla na jeho potlačení nasazena sovětská vojska. Vážnou hrozbou pro mír se pak stalo **rozmístění sovětských jaderných raket na Kubě**, které Chruščov prosadil v roce 1962. Když Spojené státy americké přítomnost těchto zbraní v těsné blízkosti svého území zjistily, jejich prezident **J. F. Kennedy** vyhlásil **blokádou Kubu**. Situace

Vznik a charakter sovětského mocenského bloku

Destalinizace

hrozila přerůst ve **vypuknutí třetí světové války**, ale Sovětský svaz nakonec své rakety z Kuby odstranil. Tato tzv. **karibská krize** silně oslabila postavení N. S. Chruščova v čele Sovětského svazu a v roce 1964 byl nahrazen **Leonidem Iljičem Brežněvem**.

Kontrolní otázky a úkoly



1. Popište vývoj v SSSR po skončení 2. světové války.
2. Charakterizujte vnitřní a zahraniční politiku států sovětského mocenského bloku.
3. Jak se změnila politika SSSR po smrti J. V. Stalina?
4. Proč hrozilo v průběhu tzv. karibské krize vypuknutí třetí světové války?

Pro zájemce



Sovětský mocenský blok. Pojem označující Sovětský svaz a státy střední a východní Evropy, které byly pod jeho mocenským vlivem. Sovětský blok se vytvořil v důsledku osvobození těchto států během 2. světové války Sovětskou armádou. V zemích sovětského bloku se prosadil absolutní vliv komunistických stran, hospodářsky byly propojeny Radou vzájemné hospodářské pomoci (RVHP, založena 1949, rozpuštěna 1990) a vojensky Varšavskou smlouvou (založena 1955, rozpuštěna 1991). Ačkoliv státy sovětského bloku byly formálně nezávislé, fakticky byly ve své zahraniční i vnitřní politice pod kontrolou SSSR. Pokusy vymknout se této kontrole byly potlačeny i za pomoci vojenské síly (NDR v roce 1953, Maďarsko v roce 1956 a Československo v roce 1968). Naproti tomu se od sovětského bloku odtrhla Albánie a jeho součástí přes existenci komunistického režimu nebyla ani Jugoslávie. Sovětský blok se rozpadl na konci 80. let 20. století v souvislosti s rozkladem komunistického systému ve střední a východní Evropě.

Sovětský
mocenský blok

Josip Broz-Tito, (1892–1980), jugoslávský politik. Pocházel z početné rodiny chorvatského venkovského kováře, vyučil se kovodělníkem a za 1. světové války byl jako voják rakousko-uherské armády zajat na ruské frontě. Během občanské války v Rusku vstoupil do Rudé armády a po návratu do vlasti se stal členem Komunistické strany Jugoslávie. Za komunistickou činnost byl šest let vězněn, v letech 1935–1936 pracoval v Moskvě v sekretariátu Komunistické internacionály a od roku 1937 stál v čele Komunistické strany Jugoslávie. Po napadení Jugoslávie Německem Tito, což bylo jeho krycí jméno, organizoval odboj proti okupantům a jeho partyzánská armáda nakonec osvobodila většinu jugoslávského území sama, bez příspěví sovětských jednotek. V Jugoslávii pak došlo podobně jako v dalších východoevropských zemích k nastolení komunistického režimu a maršál Tito se stal jeho hlavním představitelem (mj. od roku 1945 vrchní velitel ozbrojených sil, 1945–1953 předseda vlády, od roku 1953 prezident republiky). Jeho příliš samostatná politika ho ale po válce dovedla k roztržce se sovětským vůdcem J. V. Stalinem a Jugoslávie přes zachování totalitního komunistického politického systému vykročila samostatnou cestou. I po pozdějším smíření se Stalinovými nástupci se už nikdy nestala poslušným členem sovětského mocenského bloku, což se projevilo mj. v různých jugoslávských ekonomických experimentech nebo ve větší míře otevřenosti vůči západním státům. Tito se ve vnitřní politice pokoušel o utlumení národnostních rozporů mezi jednotlivými národy žijícími v Jugoslávii, ale brzy po jeho smrti tyto konflikty propukly v plné síle znovu.

J. B. Tito

Alexandr Solženicyn, (1918–2008), ruský spisovatel. Narodil se v Kislovodsku na Kavkaze, původním povoláním byl učitel. Za 2. světové války bojoval na frontě, v roce 1944 byl zatčen sovětskou tajnou

A. Solženicyn

policii a až do roku 1953 vězněn v koncentračních táborech a poté ještě tři roky nucen žít ve vyhnanství. Jeho literárním debutem se stala povídka z prostředí sovětských koncentračních táborů *Jeden den Ivana Děnisoviče*, která mohla v roce 1962 v SSSR vyjít. Od poloviny 60. let mu ale bylo oficiální publikování jeho dalších literárních prací znemožněno a v roce 1974 byl ze SSSR vyhoštěn za zahraniční vydání prvního dílu stěžejního díla *Souostroví gulag*. Tato uměleckodokumentární kniha mapuje historii represivního aparátu v Sovětském svazu. Už v roce 1970 byla Solženicynovi udělena Nobelova cena za literaturu, po vyhoštění ze SSSR žil ve Švýcarsku a USA. Po rozpadu SSSR se Solženicyn v roce 1994 vrátil do Ruska. K jeho dalším literárním dílům patří cyklus historických románů o předrevolučním a revolučním Rusku *Rudé kolo*.

4.3 Západ po 2. světové válce

Pod pojem **západní svět** jsou po 2. světové válce zahrnovány zejména **USA, Kanada** a země **západní Evropy**, ke kterým se záhy přiřadilo i **Japonsko** a posléze i některé další státy **jihovýchodní Asie**. Tyto západní státy se vesměs vyznačovaly demokratickými politickými systémy založenými na vládách, které se vytvářely na základě výsledků **pravidelně se opakujících voleb**. K jejich výrazným rysům patřila také **tržní ekonomika** postavená na soukromém podnikání, i když ve většině z nich hrál v hospodářství významnou úlohu i **veřejný sektor**. Od přelomu 50. a 60. let 20. století stály tyto západní země v čele technického pokroku tzv. **třetí průmyslové revoluce**, která je charakteristická zejména masovým zaváděním počítačů do výroby i vědeckého výzkumu. V jejich ekonomikách rovněž výrazně rostla úloha služeb na úkor dosud rozhodujícího průmyslu a zemědělství. Prudký ekonomický rozvoj – např. v případě Spolkové republiky Německo lze mluvit o tzv. „**hospodářském zázraku**“ – umožnil vládám těchto států přijímání rozsáhlých sociálních opatření, která zajistila prakticky všem občanům určitou základní úroveň příjmů, výživy, bydlení, zdravotní péče a vzdělání. Někdy se v této souvislosti mluví o vytváření tzv. **sociálních států** nebo **států sociálního blahobytu**.

Vůdčí úlohu v západním světě po 2. světové válce převzaly **Spojené státy americké**, které získaly rozhodující pozici v hospodářském vývoji, aktivně zasahovaly do politického dění v řadě oblastí světa a představovaly rozhodující vojenskou protiváhu Sovětského svazu a jeho mocenskému bloku. V zahraniční politice se američtí prezidenti – **Harry Truman, D. D. Eisenhower, J. F. Kennedy a Lyndon Johnson** – v 50. a 60. letech 20. století aktivně snažili zabránit prosazení komunismu v různých částech světa. Vážným neúspěchem se pro Američany stala **válka ve Vietnamu** (1964–1975), ve které přes veškeré úsilí a technickou převahu nedokázali zvítězit. Ve vnitřní americké politice v tomto období probíhal proces politického zrovnoprávnění nebělošského obyvatelstva, v němž hrál významnou úlohu černošský pastor **Martin Luther King**.

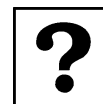
Významným předpokladem dalšího rozvoje západoevropských států se stalo jejich hospodářské a politické sjednocování, které od roku 1957 probíhalo zejména v rámci **Evropského hospodářského společenství (EHS)**. Už v roce 1951 byla ale podepsána smlouva o vzniku **Evropského společenství uhlí a oceli (ESUO)** a ve stejném roce jako EHS vzniklo i **Evropské společenství pro atomovou energii (EURATOM)**. Tento vývoj byl umožněn překonáním vzájemných historických rozporů, a to zejména mezi Francií a Spolkovou republikou Německo (SRN). Významnou úlohu při sbližování těchto v nedávné minulosti tak nepřátelských států sehráli mj. **německý kancléř Konrád Adenauer** a **francouzský prezident Charles de Gaulle**.

Ve vojenské oblasti se západoevropské státy zaměřovaly na spolupráci s USA v rámci **Severoatlantické aliance (NATO)**, i když ne vždy byly plně srozuměny s vůdčí úlohou Spojených států amerických v této organizaci. Řada z nich (např. Francie, Velká Británie) se také musela vyrovnávat se ztrátou rozhodující úlohy ve světové politice a také s **rozpadem vlastních koloniálních říší**, které byly doposud symbolem jejich velmocenského postavení.

Pozoruhodnými změnami prošlo po 2. světové válce i **Japonsko**, v němž byl zaveden fungující systém **parlamentní demokracie** a přebírány pozitivní prvky evropské a americké kultury. V hospodářství se tento stát ve velké míře orientoval na výrobu a vývoz technologicky vyspělých výrobků (např. elektroniky) a jeho ekonomika se stala jednou z nejvýznamnějších i v celosvětovém měřítku. Obdobným směrem jako Japonsko se v ekonomice vydaly i některé další státy jihovýchodní Asie – např. **Jižní Korea, Singapur nebo Hongkong**.

Japonsko a
jihovýchodní
Asie

Kontrolní otázky a úkoly



1. Vysvětlíte pojem třetí průmyslová revoluce.
2. Popište, jakou úlohu hrály v poválečném západním světě USA.
3. Které osobnosti sehrály významnou roli v procesu evropské integrace a německo-francouzského usmíření?
4. Jakými změnami prošlo po 2. světové válce Japonsko?

Pro zájemce



Charles de Gaulle, (1890-1970), francouzský generál a politik, jeden z nejvýznamnějších státníků 20. století. Absolvoval vojenskou akademii Saint-Cyr a jako důstojník se zúčastnil 1. světové války, během které byl raněn a zajat. Ve svých teoretických pracích z meziválečného období požadoval budování profesionální motorizované armády. V době německého útoku proti Francii v květnu 1940 velel tankové divizi, v červnu 1940 byl jmenován státním podtajemníkem obrany. Po pádu Francie odešel do Londýna, odkud 18. června 1940 vyzval všechny „svobodné Francouze“ k dalšímu boji. Jeho Francouzský výbor národního osvobození se posléze stal prozatímní vládou Francie. V čele francouzské vlády stál Charles de Gaulle i po osvobození, ale v roce 1946 podal demisi, protože nesouhlasil s koncepcí nové ústavy. On sám byl stoupencem politického systému založeného na silné výkonné moci. Návrat na politické výsluní mu umožnila v roce 1958 vážná krize ve Francii v souvislosti s vyhocením situace v tehdejší francouzské kolonii Alžírsku. V červnu 1958 byl de Gaulle jmenován ministerským předsedou a v prosinci téhož roku byl zvolen prezidentem. Prosadil podstatné změny ústavy, posílil moc vlády a prezidentské pravomoci. Rovněž uvolnil závislost francouzských kolonií na mateřské zemi. V zahraniční politice se orientoval na obnovení velmocenského postavení Francie, mj. i vytvořením vlastních jaderných zbraní. Z funkce prezidenta odstoupil v roce 1969 a o rok později zemřel.

Charles de
Gaulle

Dwight David Eisenhower, (1890–1969), americký voják a státník. Narodil se v poměrně chudé texaské rodině, vystudoval vojenskou akademii ve West Pointu a od roku 1915 sloužil jako důstojník armády USA. V meziválečném období se společně s generálem MacArthurem podílel na výstavbě filipínské armády. Hodnosti generála dosáhl v roce 1941 a o rok později se stal členem generálního štábu. Za 2. světové války měl velké zásluhy při koordinaci bojového úsilí armád protifašistické koalice, jako vrchní velitel spojeneckých ozbrojených sil řídil mj. vylodění v severní Africe, na Sicílii a invazi do Normandie. Po porážce Německa působil ve funkci vrchního velitele amerických vojenských sil v této zemi a v letech 1950–1952 stál v čele ozbrojených sil NATO v Evropě. V roce 1952 a v znovu pak v roce 1956 byl za republikánskou stranu zvolen prezidentem USA. V této funkci mj. realisticky přistoupil na kompromisní ukončení válečného konfliktu v Koreji a rovněž stabilizoval vztahy se SSSR. Po skončení svých prezidentských mandátů se věnoval vydávání svých memoárů a dokumentů z období 2. světové války.

D. D.
Eisenhower

Harry Truman, (1884–1972), americký politik, v roce 1945 viceprezident a v letech 1945–1953 prezident USA za Demokratickou stranu. Harry Truman se narodil ve středostavovské rodině v Missouri, prošel několika úřednickými zaměstnáními, neúspěšně farmařil a jako důstojník americké armády se účastnil 1. světové války. Od 20. let 20. století se angažoval v politice, v americkém Senátu zastupoval Demokratickou stranu a podporoval program prezidenta F. D. Roosevelta na ekonomické ozdravení amerického hospodářství. V roce 1944 byl do prezidentských voleb nominován jako Rooseveltův viceprezident a po jeho úmrtí v dubnu 1945 se stal jeho nástupcem v prezidentské funkci. Brzy změnil orientaci americké zahraniční politiky, která byla do té doby orientována na dorozumění se SSSR, a to i za cenu značných ústupků. V důsledku této změny došlo ve vztazích mezi Západem a SSSR k vypuknutí tzv. studené války a USA se svou aktivní vojenskou i hospodářskou politikou snažily zamezit šíření komunismu v Evropě i jinde. S Trumanovým působením je spjata vojenskopolitická koncepce podpory státům ohrožovaným komunismem (tzv. Trumanova doktrína) i program hospodářské pomoci válkou rozvrácené západní Evropě (Marshallův plán). V době Trumanových prezidentských mandátů došlo k několika vážným krizím, které hrozily přerůst v třetí světovou válku, např. k první berlínské krizi a k válce v Koreji. Ve vnitřní politice zahájil tento americký prezident proces zrovnoprávňování černochů na americkém Jihu.

Evropské hospodářské společenství (EHS). Tato západoevropská integrační struktura vznikla 1. ledna 1958 na základě Římských smluv, které podepsali zástupci Francie, SRN, Itálie, Nizozemska, Belgie a Lucemburska v březnu 1957. Cílem EHS bylo vytvořit společný trh a oblast volného pohybu kapitálu a pracovních sil a vypracovat společnou celní a dopravní politiku. V roce 1961 byla v rámci EHS přijata také společná zemědělská politika. V čele EHS stála Rada ministrů, která měla poslední slovo ve všech projednávaných otázkách, a Komise EHS, jejímž úkolem bylo předkládat návrhy a stanovovat agendu Rady. Pro přijetí nového člena EHS bylo zapotřebí jednomyslného souhlasu všech dosavadních. V roce 1967 se EHS stalo součástí Evropského společenství.

4.4 Třetí svět po 2. světové válce

Pojmem **třetí svět** jsou označovány hospodářsky nerozvinuté země ležící **v Africe, Latinské Americe a Asii**, které po 2. světové válce nepatřily ani k vyspělým západním státům, ani k sovětskému bloku. Jiným názvem byly tyto státy označovány také jako **rozvojové země**. Pro většinu z nich byla charakteristická hospodářská zaostalost a nízká životní úroveň většiny obyvatelstva, což po dosažení nezávislosti většinou vedlo k politické nestabilitě, častým nepokojům a převratům. Zejména v části afrických států tento stav provázený např. i hladomory, epidemiemi a krvavými vnitřními konflikty přetrvává až **do současnosti**.

Značná část zemí třetího světa byla původně **koloniemi evropských velmocí** – Francie, Velké Británie, Belgie, Nizozemí, Španělska, Portugalska – a nezávislost získala až po 2. světové válce v souvislosti s rozpadem koloniálních říší. Tento proces označovaný jako **dekolonizace** proběhl nejdříve v zemích **jižní a jihovýchodní Asie** a **arabského světa**, které byly hospodářsky i kulturně vyspělejší. Tak získaly do poloviny 50. let 20. století nezávislost např. Libye, Sýrie, Jordánsko, Indie, Pákistán, **Malajsko**, Indonésie, **Filipíny**, **Barma** a některé další země. Od poloviny 50. let se pak tento vývoj začal uskutečňovat i **v Africe**, kde jen do konce roku 1960 získalo nezávislost 18 zemí (např. Súdán, Ghana, Mali, Kongo, **Somálsko**, Nigérie). K dokončení dekolonizace pak došlo v 70. letech 20. století, kdy se staly samostatnými zejména **portugalské kolonie** – např. Angola nebo Mosambik. V řadě případů ovšem hospodářský, politický a kulturní vliv bývalých koloniálních velmocí přetrvává v jejich bývalých koloniích dodnes.

V některých zemích byl proces získávání nezávislosti provázen **dramatickými okolnostmi**. V britské kolonii **Indie** stála v čele dlouhodobého boje za politickou samostatnost strana **Indický národní**

Rozpad koloniálních říší

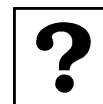
Indie a Pákistán

kongres, jejímiž vedoucími osobnostmi byli **M. Ghándhí** a **J. Nehrú**. V roce 1947 získala Indie nezávislost, ale zároveň došlo i k jejímu rozdělení na převážně **hinduistickou Indii** a **muslimský Pákistán**, které bylo provázeno krvavými konflikty a dlouhodobým napětím mezi oběma vzniklými státy.

Pokus Francie udržet si nadvládu **v Indočíně** vedl letech 1946–1954 k válečnému konfliktu ve Francouzské koloniální války Vietnamu, v němž proti francouzským ozbrojeným silám podporovaným Američany stály severovietnamské komunistické partyzánské a vojenské jednotky. Tento konflikt nakonec přinesl **nezávislost Kambodži a Laosu**, ale Vietnam byl 17. rovnoběžkou rozdělen na dva státy. V severní **Vietnamské demokratické republice** se ujali moci komunisté vedení **Ho Či Minem**, kteří byli podporováni Čínou a Sovětským svazem, pro jihovietnamskou **Vietnamskou republiku** se staly záštitou USA. Do krvavé a nakonec neúspěšné války s národně osvobozeneckým hnutím požadujícím nezávislost se Francie dostala také ve své další kolonii – **Alžírsku**.

Projevem sílícího sebevědomí asijských a afrických zemí se stala konference v indonéském **Bandungu** v roce 1955, na níž se 29 zemí „třetího světa“ vyslovilo pro vzájemnou hospodářskou a kulturní spolupráci, mírové soužití a neúčast ve vojenských blocích.

Kontrolní otázky a úkoly



1. Objasněte význam pojmu „třetí svět“.
2. Jaké byly charakteristické rysy států, které k tomuto „třetímu světu“ patřily?
3. Popište, za jakých okolností získala Indie nezávislost. Které osobnosti se na tom výrazně podílely?
4. Ke kterým válečným konfliktům vedla snaha Francie udržet si svoji koloniální říši?
5. Jaké otázky byly řešeny v roce 1955 na konferenci v Bandungu?

Pro zájemce



Filipíny. Stát ležící na Filipínském souostroví v západní části Tichého oceánu. Jeho rozloha je 297 413 km², počet obyvatel v roce 1995 dosáhl 68,61 mil. Souostroví má hornaté vnitrozemí, při pobřeží a podél řek se vyskytují nížiny, časté bažiny, močály a jezera. Ve středověku byly Filipíny rozdrobeny na řadu drobných knížectví, v roce 1521 je při své cestě kolem světa objevil portugalský mořeplavec Fernao de Magalhães a v polovině 16. století se souostroví stalo španělskou kolonií. Na začátku 20. století se Filipíny staly kolonií USA, v roce 1934 byla vyhlášena jejich autonomie a byla jim přislíbena do 10 let nezávislost. Po rozšíření 2. světové války do Tichomoří se na Filipínách vylodila v lednu 1942 japonská 14. armáda, před jejímž náparem nepočtené americké a filipínské jednotky pod velením generála Wainwrighta ustoupily na poloostrov Bataan a opevněný ostrov Corregidor, kde v dubnu, resp. květnu 1942 kapitulovaly. Americké znovudobývání Filipín vedené generálem D. MacArthurem pak bylo zahájeno v říjnu 1944 vyloděním 6. americké armády na ostrově Leyte. U tohoto ostrova pak bylo ve dnech 24.–26. 10. 1944 v poslední velké námořní bitvě v Tichomoří poraženo japonské loďstvo pod velením admirála S. Tojody. V lednu 1945 pokračovala americká ofenziva na Filipínách vyloděním na Luzonu, při těžkých bojích o hlavní město Manilu zahynulo kolem 100 tisíc civilních obyvatel. Odpor některých japonských jednotek zatlačených do džungle a do hor pokračoval až do konce války. V roce 1946 byla vyhlášena nezávislost Filipín.

Malajska. Malajsijská federace je stát v jihovýchodní Asii rozkládající se na jihu Malajského Malajska

poloostrova a na severu ostrova Borneo. Skládá se z 13 států o celkové rozloze 329 749 km² a celkovém počtu 24 milionů obyvatel (rok 2005). Hlavním městem je Kuala Lumpur. Největší část obyvatelstva tvoří z asi 50% Malajci, z 32% Číňané a z 9% Indové. První státní útvary státu začaly v Malajsi vznikat už ve 3. až 6. století, na začátku 15. století bylo založeno město Malakka, které se stalo centrem sultanátu. Na začátku 16. století ovládli Malajsi Portugalci, v polovině 17. století Nizozemci a v 18. století sem začali pronikat Britové. Za 2. světové války byla země okupována Japonci a v roce 1957 byla vyhlášena nezávislost Malajska. V roce 1963 vznikla Malajsijská federace, která je členem britského Společenství. Z hospodářského hlediska prožívá Malajsie v poslední době významný rozvoj, mezi její hlavní hospodářské produkty patří mj. rýže, dřevo, kakao, palmový olej a kaučuk, důležitá je těžba ropy, zemního plynu a cínové rudy. Rozvíjí se i potravinářský a textilní průmysl, výroba elektroniky, pneumatik a cementu, země je významným cílem turistického ruchu.

Barma. Stát v jihovýchodní Asii o rozloze 676 552 km², který leží při pobřeží Andamanského moře a Bengálského zálivu. V roce 1995 dosahoval počet jeho obyvatel takřka 45,1 milionu. Téměř polovinu země pokrývají cenné deštné pralesy a opadavé lesy. Hlavní město bylo v roce 2005 přeneseno z Rangúnu do Naypyidawu. Prvním státním celkem na území Barmy bylo v 11. až 13. století království Pugar, které podlehl vpádům Mongolů. K novému sjednocení země došlo v 17. století a v 19. století se Barma stala součástí britské koloniální říše. Za 2. světové války byla země okupována Japonci a v roce 1948 byl vyhlášen nezávislý Barmský svaz. V letech 1962 až 2015 vládl v Barmě vojenský režim, který tvrdě potlačoval opoziční hnutí, i současné době je ale role armády ve vnitropolitickém životě země velmi silná. V roce 1991 byl zaveden nový oficiální název země – Myanmar. Z hospodářského hlediska je Barma chudý rozvojový stát, jehož hospodářství je převážně založeno na zemědělství (rýže, cukrová třtina, fazole, podzemnice olejná, bavlník) a těžbě surovin (dřevo, ropa, rudy neželezných kovů). Průmysl zpracovává zejména místní zemědělské produkty a těžené suroviny.

Britské Somálsko. V letech 1887–1960 britská kolonie v severovýchodní Africe při pobřeží Adenského zálivu. Jeho rozloha činila 176 tis. km², hlavním městem byla Berbera. Hospodářsky nebylo Britské Somálsko příliš významné, jeho důležitost pro britské impérium spočívala zejména ve strategické poloze. V letech 1940–1941 bylo přechodně obsazeno italskými vojsky, po vyhlášení nezávislosti v červenci 1960 se spojilo s bývalým Italským Somálskem v Somálskou republiku.

Zpracujte formou chronologické tabulky historii některého asijského nebo afrického státu v průběhu 20. století.



4.5 Čína po 2. světové válce

Na konci 2. světové války kapitulovalo **Japonsko**, které v předcházejícím období ovládalo rozsáhlá území v Číně. Poté se opět prohloubily rozpory mezi protikladnými čínskými politickými silami – nacionalistickou stranou **Kuomintang** a **komunistickou stranou Číny**. Zatímco za Kuomintangem stály USA, čínští komunisté byli naopak podporováni Sovětským svazem. Vzájemné spory vedly nakonec k **občanské válce** (1946–1949), v níž čínští komunisté, v jejichž čele stál **Mao Ce-tung**, nakonec zvítězili. Představitelé Kuomintangu v čele s **generálem Čankajškem** se stáhli na ostrov **Tchaj-wan**.

Pod vedením Mao Ce-tunga tak vznikl v Číně **komunistický režim**, který sice v mnohém napodoboval politický a hospodářský systém Sovětského svazu, ale v řadě rysů se od něho i lišil. Na rozdíl od

Občanská válka v Číně

Politika čínských komunistů

Sovětského svazu, kde byl na úkor zemědělství vybudován těžký průmysl, se čínští komunisté snažili rychle rozvíjet současně **průmyslovou i zemědělskou výrobu**. Tento pokus – označovaný jako **Velký skok vpřed** – skončil ale vážnými hospodářskými potížemi a hladomorem. Na konci 50. let 20. století se také začaly prudce zhoršovat vztahy mezi Sovětským svazem a Čínou, protože čínské vedení se odmítalo podřizovat vůdčí úloze Sovětského svazu v komunistickém hnutí a také nesouhlasilo s **odsouzením Stalina** na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu. Napětí vyvrcholilo dokonce **ozbrojenými srážkami** na společné hranici. Sílící Čína zahájila velmocenskou politiku a získala i vlastní atomové pumy. Už v roce 1950 připojila ke svému území **Tibet**, aktivně se zapojila do korejské války (1950–1953) i do konfliktů v Indočíně. Stárnoucí Mao Ce-tung se v průběhu tzv. **Kulturní revoluce** v druhé polovině 60. let snažil s pomocí **zfanatizované mládeže** upevnit svoji moc a odstranit své odpůrce, což vyvolalo chaos v čínské společnosti.

Po Mao Ce-tungově smrti v roce 1976 jeho nástupci v čele komunistické strany Číny přistoupili k řadě **reform v hospodářství**. Byly zaváděny tržní principy a využívány moderní západní technologie, což přineslo významný růst čínského průmyslu i zemědělství. Reformy se ale netýkaly politické oblasti, nad níž si vedení čínské komunistické strany hodlalo udržet **naprostou kontrolu**. Když v roce 1989 vystoupili čínští studenti **na náměstí Nebeského klidu v Pekingu** s programem demokratických změn, byl jejich protest krvavě potlačen zásahem armády. V současnosti význam Číny jako hospodářské i politické velmoci stále roste, a to i **ve světovém měřítku**.

Čínské
hospodářské
reformy

Kontrolní otázky a úkoly



1. Kdo a s jakým výsledkem se střetl v občanské válce v Číně v letech 1946–1949?
2. Objasněte pojem Velký skok vpřed.
3. Proč došlo k roztržce mezi Čínou a Sovětským svazem?
4. Jakou roli zaujímá Čína v současné době ve světové politice? Charakterizujte její politický a hospodářský systém.

Pro zájemce



Maoismus. Velmi svérázná úprava marxismu, vycházející z místních čínských podmínek, kterou uskutečnil čínský komunistický vůdce Mao Ce-tung (1893–1976). Maoismus propojil myšlenky marxismu, leninismu a stalinismu s politickou a vojenskou praxí Komunistické strany Číny a ve své pozdější podobě rovněž s tradičním čínským filozofickým myšlením. Místo dělnické třídy, která v podstatě v tehdejší Číně neexistovala, je v něm rozhodující revoluční úloha svěřena rolnickým masám. Mao byl také jedním z prvních marxistů, který věnoval soustavnou pozornost vojenským otázkám, a v jeho pojetí revoluce tak významnou úlohu hraje teorie partyzánské války. V Číně samotné byl maoismus oficiální státní ideologií a Mao je dodnes uznáván jako zakladatel režimu, ale po jeho smrti se od jeho teorií upustilo. Maoismus sehrál významnou roli např. při vytváření režimu Rudých Khmerů v Kambodži v polovině 70. let 20. století, který naprosto rozvrátil život v zemi a jehož genocidní politice padlo za oběť kolem 1 milionu Kambodžanů. V současné době má maoismus určitý vliv zejména v některých zemích východní Asie (např. Nepál, Indie nebo Bangladéš) a Latinské Ameriky (Peru).

Maoismus

Velký skok vpřed. Pokus vedení Komunistické strany Číny v čele s Mao Ce-tungem v letech o radikální přeměnu čínského hospodářství a rychlé dosažení ekonomické úrovně vyspělých průmyslových zemí. Tento pokus, který se uskutečnil v letech 1958–1961, spočíval zejména ve snaze

Velký skok
vpřed

rozvíjet současně zemědělství a průmysl prostřednictvím zřízení tzv. lidových komun. Ty měly provozovat nejen zemědělskou, ale i průmyslovou a obchodní činnost a zajišťovat také výchovu a obranu. Bylo zřízeno asi dva tisíce těchto komun, v nichž žilo devět desetin venkovského obyvatelstva. V komunách se zaváděla vojenská organizace a základním principem bylo rovné rozdělování výsledků výroby, což mělo urychlit vývoj k beztrždní komunistické společnosti. Výsledkem byla ale celková dezorganizace hospodářství a nedostatek potravin, který vedl k hladomoru. Neúspěch Velkého skoku oslabil pozici Mao Ce-tunga ve vedení Komunistické strany Číny.

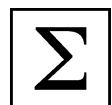
Kulturní revoluce. Politická kampaň v Čínské lidové republice v letech 1965–1969, která měla provést radikální změny v čínské společnosti prostřednictvím rozchodu s „buržoazní kulturou a tradicemi“. Kampaň měla odstranit odpůrce Mao Ce-tunga a obnovit jeho pozice ve straně i společnosti. Jejím cílem byla převýchova čínského obyvatelstva, posílení kolektivismu a prosazení vypjatého kultu osobnosti Mao Ce-tunga. Oporou Kulturní revoluce byla zejména studentská mládež, organizovaná do tzv. Rudých gard. Ty spolu s armádou měly vytvářet tzv. revoluční výbory, kterými měl být nahrazen dosavadní stranický a státní aparát. Čistkami v průběhu Kulturní revoluce byly postiženy miliony osob, byla rozvrácena ekonomika a státní správa a zničeny nenahraditelné kulturní hodnoty. Jedinou organizovanou silou, která zabránila úplnému kolapsu země, zůstala armáda. Ta na konci 60. let potlačila Rudé gardy a obnovila pořádek. Kulturní revoluce sice dočasně posílila postavení Mao Ce-tunga, ale po jeho smrti byly mocenské pozice jeho nejvýznamnějších stoupenců zlikvidovány a do vedoucích funkcí se vrátilo mnoho bývalých funkcionářů, kteří byli za revoluce odstraněni (např. Teng Siao-pching).

Kulturní
revoluce

Masakr na Tien an-men. Po smrti Mao Ce-tunga a eliminaci jeho klíčových stoupenců (tzv. Gang čtyř) se rozhodujícím představitelem Komunistické strany Číny stal Teng Siao-pching, který zahájil modernizační program čínského hospodářství, jehož jedním z hlavních prvků byla tržně orientovaná reforma zemědělství. Tržní reformy vedly v 80. letech 20. století k rychlému růstu čínské ekonomiky, který ale nebyl doprovázen politickým uvolněním. V dubnu 1989 proběhly na náměstí Tien an-men (Nebeského klidu) v Pekingu demonstrace čínských studentů požadujících demokratizaci, které byly následovány hladovkou mnoha jejich účastníků. Úřady vyhlásily výjimečný stav a proti studentům zasáhly 3. června 1989 vojenské jednotky s tanky. Po zásahu, který si vyžádal tisíce obětí, bylo mnoho účastníků demonstrací zatčeno a odsouzeno, mj. i k trestům smrti.

Masakr na Tien
an-men

Shrnutí



Výsledkem rozporů mezi západními velmocemi a SSSR po skončení 2. světové války bylo vypuknutí studené války, která v některých momentech (berlínská krize, korejská válka, karibská krize) hrozila přerůst v nový světový válečný konflikt. Vojensko-politickou organizací západního světa byla od roku 1949 Severoatlantická aliance, SSSR a státy sovětského mocenského bloku vytvořily v roce 1955 Varšavskou smlouvu.

Státy sovětského mocenského bloku většinou kopírovaly sovětskou vnitřní i zahraniční politiku, výjimkou byla zejména Jugoslávie, která se vydala vlastní cestou. K výraznému otřesu v sovětském mocenském bloku došlo zejména v souvislosti s původně tajným projevem N. S. Chruščova na XX. sjezdu KSSS, v němž odhalil některé zločiny J. V. Stalina.

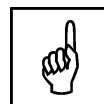
Západní svět zaznamenal po 2. světové válce prudký hospodářský rozvoj, který se výrazně odrazil v životní úrovni většiny obyvatelstva. Vůdčí úlohu v západním světě po 2. světové válce převzaly USA, které nicméně utrpěly vážný neúspěch ve válce ve Vietnamu. Jedním z předpokladů rozvoje západoevropských států se stalo jejich hospodářské a politické sjednocování, které od roku 1957

probíhalo zejména v rámci Evropského hospodářského společenství. Významnou pozitivní proměnou prošlo po 2. světové válce také Japonsko a některé další státy jihovýchodní Asie.

Po 2. světové válce také došlo k postupnému rozpadu koloniálních říší a bývalé kolonie nastoupily cestu k nezávislosti, během níž ale musely většinou překonávat politické, hospodářské i sociální problémy. Mezi významné světové velmoci se zařadila Indie, která získala nezávislost v roce 1947. Snaha Francie udržet Vietnam a Alžírsko jako své kolonie vedla ke krvavým válečným střetnutím. Projevem sílícího sebevědomí asijských a afrických zemí se stala v roce 1955 konference v Bandungu.

Složitým vývojem prošla po 2. světové válce Čína. V roce 1949 zde v občanské válce zvítězili čínští komunisté vedení Mao Ce-tungem. Jejich pokus o svébytnou interpretaci komunismu v čínských poměrech – tzv. Velký skok vpřed – skončil vážnými hospodářskými potížemi a došlo také k roztržce mezi Čínou a SSSR. Podobně tragické následky měla i tzv. Kulturní revoluce. Po smrti Mao Ce-tunga začaly být v Číně zaváděny tržní reformy, pokus o politickou demokratizaci byl ale v červnu 1989 krvavě potlačen. V současné době Čína aspiruje na pozici jedné z rozhodujících světových velmocí.

Pojmy k zapamatování



Studená válka, sovětský mocenský blok, „zadržování komunismu“, Severoatlantická aliance (NATO), Varšavská smlouva, Marshallův plán, berlínská krize, antikomunismus, pacifismus, Organizace spojených národů (OSN), lidově demokratické státy, kolektivizace zemědělství, karibská krize, třetí průmyslová revoluce, stát sociálního blahobytu, Evropské hospodářské společenství (EHS), Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), třetí svět, rozvojové země, dekolonizace, Kuomintang, Velký skok vpřed, Kulturní revoluce.

5 Evropa a svět na konci 20. století

Průvodce studiem



V této kapitole se dozvíte:

- jaké byly příčiny, průběh a výsledky řady konfliktů probíhajících po 2. světové válce na různých místech světa,
- jakým způsobem se vyvíjel od poloviny 60. let 20. století sovětský mocenský blok a proč došlo na konci 80. let k jeho rozpadu,
- k jakým změnám došlo ve světové politice v 90. letech 20. století,
- jak se vyvíjela věda, technika a kultura ve 2. polovině 20. století.

Zpracujte formou referátu historii některého z lokálních válečných konfliktů 2. poloviny 20. století.



5.1 Ohniska konfliktů v poválečném světě

I po skončení 2. světové války probíhaly na řadě míst světa vojenské konflikty motivované **územními, národnostními, politickými nebo náboženskými spory**. Pro světový mír bylo nebezpečné, že tyto místní války často souvisely s dlouhodobým soupeřením mezi Západem a SSSR, a v některých případech proto hrozily přerůst **v širší střetnutí**.

Jednou z neklidných oblastí světa zůstává až do současnosti prostor **Blízkého a Středního východu**. Hlavní problém zde představuje zejména **arabsko-izraelský konflikt**, který od vzniku státu Izrael v roce 1948 vedl k **několika válečným střetnutím** mezi tímto židovským státem a jeho arabskými protivníky. Trvalé mírové řešení zde kromě jiného komplikuje problém velkého počtu **palestinských Arabů**, kteří v průběhu těchto válek museli opustit své domovy a dodnes žijí jako uprchlíci v okolních zemích, a také to, komu bude patřit **Jeruzalém** – město posvátné pro židovské, křesťanské i muslimské náboženství.

Arabové a
Izrael

Nevyřešen zůstává i problém rozděleného **korejského poloostrova**. Zatímco jeho severní část byla v závěru 2. světové války obsazena Rudou armádou a následně zde vznikl komunistický stát **Korejská lidově demokratická republika (KDR)**, jižní část poloostrova obsadili Američané, s jejichž podporou se zde vytvořila **Korejská republika**. Napětí mezi oběma korejskými státy pak vyvrcholilo v červnu 1950 hromadným útokem severokorejské armády na jih. Vypukla **korejská válka** (1950–1953), v jejímž průběhu byla KDR podporována Sovětským svazem a Čínou, na straně Korejské republiky pak zasáhla na základě pověření **Organizace spojených národů** (OSN) vojska 16 států, mezi nimiž hrály rozhodující roli **USA**. Po třech letech krvavých bojů obě strany uznaly, že nejsou schopny dosáhnout rozhodujícího vítězství, a uzavřely příměří. Napětí v této oblasti světa ovšem přetrvává dodnes, a to i v souvislosti se snahou KDR vyvinout jaderné zbraně a mezikontinentální balistické rakety.

Válka v Koreji

V určitém ohledu obdobná situace jako v Koreji vznikla i ve **Vietnamu** poté, co se z něho v roce 1954 stáhli Francouzi. Země byla rozdělena podél 17. rovnoběžky, a zatímco severně od ní vznikla **Vietnamská demokratická republika (VDR)** s komunistickým režimem v čele s **Ho Či Minem**, na jihu měla **Vietnamská republika** oporu ve Spojených státech amerických. Když pak v jižním Vietnamu vypukla partyzánská válka výrazně podporovaná ze severu a skrytě i Čínou a Sovětským svazem, byly do ní postupně vtahovány i **Spojené státy americké**. Ale ani masivní nasazení amerických vojenských sil ve Vietnamu nevedlo k vítězství a v USA se začalo šířit silné protiválečné hnutí. Nakonec se americká vojska v roce 1973 z Vietnamu stáhla a o dva roky později po útoku severovietnamské armády byl jihovietnamský režim poražen a země **sjednocena pod komunistickou nadvládou**.

Vietnamský
konflikt

Do podobné situace jako USA ve Vietnamu se dostal Sovětský svaz **v Afghánistánu**. V roce 1979 vstoupila do této země **sovětská vojska**, která přišla podpořit místní prokomunistický režim. Proti tomuto režimu i jeho sovětským spojencům bojovalo silné partyzánské hnutí, které bylo podporováno USA a některými dalšími, zejména islámskými státy. Ani stažení sovětských vojsk v roce 1989 a pád prokomunistického afghánského režimu o tři roky později ale nepřinesl do této válkou zničené země očekávaný mír.

Válka v
Afghánistánu

Tragické vyústění měl **rozpad Jugoslávie** v průběhu 90. let 20. století. Spory mezi jednotlivými národy žijícími na území tohoto státu vedly k několika krvavým válečným konfliktům, v jejichž průběhu umírali civilisté i vojáci zejména na území **Chorvatska, Bosny a Hercegoviny a Kosova**. I když ozbrojená střetnutí skončila, narušené vztahy mezi lidmi i celými národy se zde obnovují jen velmi těžko a celý region je dosud pod bedlivou **kontrolou mezinárodního společenství**.

Rozpad
Jugoslávie

Kontrolní otázky a úkoly



1. Objasněte, proč mohly některé lokální konflikty v 2. polovině 20. století přerůst v celosvětovou válku.
2. Jaké jsou příčiny konfliktní situace ve vztazích mezi Izraelem a Araby?
3. Za jakých okolností vypukla v roce 1950 korejská válka? Jaký byl její výsledek a proč dodnes zůstává korejský poloostrov zdrojem napětí?
4. Zamyslete se nad tím, jaké byly příčiny neúspěchů USA ve Vietnamu a SSSR v Afghánistánu.
5. Co bylo příčinou rozpadu Jugoslávie v 90. letech 20. století? Ve kterých jejích částech došlo k válečným konfliktům?

Pro zájemce



Arabsko-izraelské války. Čtyři válečné konflikty mezi státem Izrael a arabskými státy v letech 1948–1949, 1956, 1967 a 1973. První, tzv. Palestinská válka v letech 1948–1949 byla konfliktem mezi Izraelem a členskými státy Arabské ligy (Egypt, Irák, Jordánsko, Libanon a Sýrie). Tato válka vypukla krátce po vyhlášení státu Izrael v květnu 1948. Izraelský stát v ní nejen uhájil svoji existenci, ale získal i část území, jež mělo podle rozhodnutí OSN tvořit arabský stát v Palestině. Z Izraelem obsazených území uprchlo také velké množství arabských obyvatel, kteří našli útočiště v okolních státech. V roce 1956 Izrael po dohodě s Francií a Velkou Británií vstoupil na egyptský Sinajský poloostrov a izraelská vojska pronikla až k Suezskému průplavu. V průběhu tzv. Šestidenní války v červnu 1967 izraelské letectvo překvapivým útokem napadlo egyptská letiště a izraelská armáda bleskovým tažením obsadila Sinajský poloostrov, Jeruzalém, západní břeh Jordánu a strategicky důležité Golanské výšiny. Po obnovení vojenské síly Sýrie a Egypta s pomocí Sovětského svazu zahájila vojska těchto států 6. října 1973 na největší židovský svátek Jom Kippur (Den usmíření) útok proti Izraeli. Po počátečních úspěších zejména Egyptanů se izraelským vojskům podařilo frontu stabilizovat a přejít do protiútoků. Za zprostředkování amerického prezidenta J. Cartera pak došlo v roce 1979 k uzavření mírové smlouvy mezi Egyptem a Izraelem.

Arabsko-izraelské války

Franjo Tudjman, (1923–1999), chorvatský politik a generál. Za 2. světové války se účastnil komunistického odbojového hnutí v Jugoslávii a po jejím skončení zůstal v armádě jako důstojník. Na konci 60. let se dostal v otázce chorvatské národní identity do rozporů s J. B. Titem, byl propuštěn z armády, vyloučen z komunistické strany a v letech 1972–1973 a 1982–1984 vězněn za „nepřátelskou propagandu proti státu“. V roce 1989 se stal zakladatelem a vůdcem nacionalistického Chorvatského demokratického společenství a v roce 1990 prezidentem Chorvatska. Zpočátku zřejmě neusiloval o úplné odtržení Chorvatska od Jugoslávie, ale postupně došlo k radikalizaci jeho postojů a v červnu 1991 byl pod jeho vedením vyhlášen nezávislý chorvatský stát. V následujícím období měl Franjo Tudjman značný podíl na eskalaci násilí v krvavých konfliktech na území bývalé Jugoslávie, v roce 1997 byl znovu zvolen chorvatským prezidentem, ale o dva roky později zemřel na rakovinu.

F. Tudjman

5.2 Krize a pád sovětského mocenského bloku

Vedení Sovětského svazu, v jehož čele po odvolání N. S. Chruščova stanul v roce 1964 **L. I. Brežněv**, se v 2. polovině 60. let snažilo především upevnit svoji pozici a **stabilizovat celý sovětský mocenský blok**. Když v Československu v roce 1968 v průběhu tzv. **Pražského jara** došlo k pokusu o reformu politického a hospodářského systému, která podle sovětského vedení ohrožovala samotnou podstatu komunistického režimu, reagoval Sovětský svaz a další čtyři státy Varšavské smlouvy **v srpnu 1968 vysláním svých vojenských sil na československé území**. Stabilizace sovětského bloku

V zahraniční politice se Sovětský svaz na jedné straně snažil získávat pozice v řadě zemí třetího světa, v nichž hospodářsky a vojensky podporoval spřátelené vlády a politické skupiny, na druhé straně ve vztahu k USA a dalším západním zemím zejména v 70. letech probíhalo určité **zlepšování vzájemných vztahů, tzv. détenté** (franc. *uvolnění*). Mezi SSSR a USA bylo podepsáno i několik smluv, které měly snížit riziko vypuknutí třetí světové války a zastavit růst počtu jaderných zbraní. Vyvrcholením tohoto uvolňování napětí se stala **Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE)**, která probíhala v letech 1973–1975 a které se zúčastnily prakticky všechny evropské státy a dále USA a Kanada. Součástí tzv. **Závěrečného aktu KBSE**, který byl podepsán v Helsinkách v létě 1975, byly závazky všech účastníků vzájemně spolupracovat, respektovat existující hranice, řešit spory mírovou cestou a dodržovat základní lidská práva a svobody. Uvolňování napětí

Sovětský svaz a státy jeho mocenského bloku ovšem nebyly ochotny právě závazky týkající se občanských práv na svém území plnit. Občanské iniciativy, které na jejich nedodržování upozorňovaly (např. v Československu **Charta 77**), byly vystaveny pronásledování. Vztahy mezi SSSR a Západem pak výrazně zhoršil **vstup sovětských vojsk do Afghánistánu v roce 1979**. Nový americký prezident **Ronald Reagan**, jenž nastoupil do úřadu v roce 1981, se důrazně postavil proti sovětské zahraniční i vnitřní politice (SSSR – „říše zla“) a zahájil nové kolo zbrojení, v němž hrál významnou roli americký program obranného systému, který měl být umístěn v kosmickém prostoru (tzv. **projekt „hvězdných válek“**). Zhoršení vztahů s USA

Nutnost věnovat zvýšené výdaje na zbrojení ještě prohloubila hospodářské problémy SSSR a států jeho bloku, které za Západem výrazně zaostávaly v zavádění moderních technologií i v životní úrovni svého obyvatelstva. Nespokojenost se projevila výrazně zejména v Polsku, v němž v roce 1980 vzniklo masové **odborové hnutí Solidarita**, které se stalo opozicí proti komunistickému režimu. Nakonec byl v Polsku v roce 1981 vyhlášen **válečný stav**, moci se chopila armáda a Solidarita byla zakázána, což ale nevyřešilo dlouhodobé hospodářské problémy země. Krize v Polsku

Výraznou změnu v politice SSSR přinesl až nástup **Michaila Gorbačova** v roce 1985 do čela Komunistické strany Sovětského svazu. Gorbačov se pokusil podstatně reformovat sovětský hospodářský a politický systém (tzv. **perestrojka**, tj. přestavba), velký ohlas měla i jím zaváděná **glasnost'** (informovanost a svoboda projevu). V zahraniční politice došlo k ukončení studené války Sovětského svazu se Západem a k uzavření dohod, které snižovaly počty zbraní na obou stranách. Přestavba v SSSR

Sovětský svaz také přestal zasahovat do vnitřních záležitostí států svého mocenského bloku. To otevřelo cestu ke zhroucení komunistických režimů ve střední a východní Evropě, které nedokázaly řešit nahromaděné ekonomické i politické problémy svých zemí. Klíčové se staly události roku **1989**, v jehož průběhu došlo např. **v Polsku** k nastoupení nekomunistické vlády vytvořené **Solidaritou**, **v Německé demokratické republice ke stržení berlínské zdi** a **v Československu k tzv. sametové revoluci**. Výjimkou z většinou nekrvavých převratů byly události **v Rumunsku**, v němž byl komunistický režim svržen až po několikadenní občanské válce. Pád komunistickýh režimů

Kontrolní otázky a úkoly



1. Objasněte, proč došlo v srpnu 1968 k invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa.
2. Jakou politiku vůči Západu a rozvojovým zemím uplatňoval SSSR v době, kdy v jeho čele stál L. I. Brežněv?
3. O jakých otázkách a s jakými výsledky jednala Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě?
4. Proč došlo na konci 70. let 20. století ke zhoršení vztahů mezi SSSR a Západem?
5. Jakou roli sehrálo v Polsku v 80. letech odborové hnutí Solidarita?
6. Popište události roku 1989 ve východní Evropě.

Pro zájemce



Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE). Mezinárodní jednání, která byla zahájena v Helsinkách v listopadu 1972, probíhala také v Ženevě (od září 1973 do června 1975) a byla završena vypracováním Závěrečného aktu KBSE, který byl podepsán nejvyššími představiteli 33 evropských zemí (s výjimkou Albánie), USA a Kanady 1. srpna 1975 opět v Helsinkách. Hlavními tématy konference byly otázky bezpečnosti v Evropě, spolupráce v oblasti hospodářství, vědy, techniky a životního prostředí, spolupráce v oblasti humanitární a kulturní a další kroky po konferenci. Zatímco SSSR a státy jeho bloku kladly důraz na záruky nenarušitelnosti evropských hranic, západní státy preferovaly otázky dodržování lidských práv. Výsledná podoba Závěrečného aktu KBSE vycházela z obou stanovisek a konference výrazně přispěla ke zmírnění napětí v Evropě. Jejím pokračováním konference byly následné schůzky signatářských zemí, od roku 1995 se Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě transformovala ve stálou Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), jejímiž členy jsou všechny evropské státy.

Solidarita. Nezávislá odborová organizace, která vznikla v srpnu roku 1980 v průběhu stávk Solidarita v Leninových loděnicích v Gdaňsku. Už v průběhu roku 1980 vybuodovala Solidarita, jejíž nejvýznamnější osobností se stal Lech Walesa, svoji celostátní organizační strukturu a stala se nejmasovější organizací v Polsku (7 milionů členů). Polská vláda ji oficiálně uznala v říjnu 1980. V průběhu roku 1981 Solidarita postupně přecházela od odborářských aktivit k politické angažovanosti a stala se významným protihráčem komunistické moci v Polsku. Růst jejího významu zastavilo až vyhlášení válečného stavu v prosinci 1981, kterým moc v Polsku fakticky převzal generál Wojciech Jaruzelski. Činnost Solidarity byla zakázána a její vedoucí představitelé internováni. Stupňující se hospodářská a politická krize v zemi ale donutila představitele komunistického režimu v Polsku v roce 1988 k jednáním s opozicí u „kulatého stolu“. Výsledkem byla dohoda o polosvobodných volbách, v nichž Solidarita v červnu 1989 přesvědčivě zvítězila. V srpnu 1989 byl kandidát Tadeusz Mazowiecki pověřen sestavením vlády a Lech Walesa se po abdikaci W. Jaruzelského stal v prosinci 1990 novým polským prezidentem.

Perestrojka, česky *přestavba*. Označení politických a ekonomických reforem zaváděných v Sovětském Perestrojka svazu v letech 1985–1991 po nástupu Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka Komunistické strany Sovětského svazu. Tyto reformy měly vyvést Sovětský svaz z vleklé systémové krize. Zpočátku byly zaměřeny zejména na zvýšení výkonnosti sovětského hospodářství, a to prostřednictvím zavádění tržních mechanismů, omezením podílu státu na činnosti podniků, bojem proti alkoholismu atd. V politické oblasti se Gorbačov pokoušel překonat odpor části státní a stranické byrokracie reformami státních a stranických orgánů, dosazováním reformátorů do nejvyšších funkcí,

zrušením cenzury (tzv. glasnost' = otevřenost), volbami z více kandidátů atd. Součástí Gorbačovových reforem byly i změny v zahraniční politice, SSSR přistoupil na kompromisní řešení řady regionálních i mezinárodních problémů, mj. ukončení války v Afghánistánu, došlo i k ukončení závodů ve zbrojení se Západem a uzavření několika odzbrojovacích smluv s USA. Ve vztahu k zemím sovětského mocenského bloku přestal Sovětský svaz uplatňovat tezi o omezené suverenitě těchto států, což otevřelo cestu k pádu komunistických režimů ve střední a východní Evropě.

5.3 Evropa a svět na přelomu 20. a 21. století

Rozpad sovětského mocenského bloku na konci 80. let 20. století zahájil **novou kapitolu v evropských a světových dějinách**. V zemích, v nichž byly odstraněny komunistické režimy, docházelo k převratným a často rozporuplným změnám. Jejich nové vlády se potýkaly s řadou obtížných problémů, zaváděly **tržní ekonomiku** a měnily **politický a právní systém** po vzoru Západu. V případě států, na jejichž území žili příslušníci více národů, bylo také zapotřebí najít spravedlivé a přitom funkční uspořádání jejich vzájemných vztahů, což ale v případě **Jugoslávie, Československa a Sovětského svazu** skončilo **rozpadem** těchto státních celků. Zrušeny byly i organizace států sovětského bloku – **Varšavská smlouva** a **Rada vzájemné hospodářské pomoci**. Zbourání dříve přísně střežené zdi, která od roku 1961 oddělovala západní a východní Berlín, předznamenalo **pád komunistického režimu v Německé demokratické republice (NDR)** v listopadu 1989. Tím se otevřela v následujícím roce cesta k připojení NDR ke Spolkové republice Německo (SRN).

Změny ve střední a východní Evropě

Ještě výrazněji ovlivnil vývoj světové politiky rozpad Sovětského svazu. V něm M. Gorbačov nedokázal zvládnout **prohlubující se ekonomickou a politickou krizi**. Když pak v srpnu 1991 proběhl v SSSR neúspěšný pokus o státní převrat, kterým chtěli Gorbačovovi odpůrci zabránit dalšímu oslabování sovětského režimu, vedlo to k uvolnění všech vazeb, které doposud držely Sovětský svaz pohromadě. Jednotlivé sovětské republiky – mezi nimiž zaujalo nejvýznamnější postavení Rusko – pak vyhlásily **nezávislost**. V roce 1993 se vcelku poklidným způsobem rozdělilo **Československo**, naproti tomu rozpad **Jugoslávie** v 90. letech 20. století byl provázen několika krvavými ozbrojenými konflikty mezi znepřátelenými národy a národnostními skupinami.

Rozpad SSSR, Československa a Jugoslávie

V 90. letech 20. století vstoupilo do nové etapy i **sjednocování Evropy**. V roce 1992 byla v nizozemském **Maastrichtu** uzavřena zástupci 12 vlád evropských zemí **smlouva o Evropské unii (EU)**, jejímž cílem bylo vytvoření společného trhu s volným pohybem zboží a pracovních sil a hlavně zavedení **společné evropské měny euro**. Jednotnou politiku států sdružených v Evropské unii zabezpečují společné orgány – např. **Evropský parlament** zasedající ve Štrasburku nebo **Evropský soudní dvůr** sídlící v nizozemském Haagu. Postupně také začaly být do Evropské unie přijímány i další státy a v roce 2012 bylo jejími členy už 27 zemí. V roce 2013 se stalo dalším členem EU **Chorvatsko**, naproti tomu občané **Velké Británie** rozhodli v červnu 2016 o vystoupení své země z této organizace. Očekávání, že svět bude po skončení studené války bezpečnější a stabilnější, se ovšem nenaplnila. V roce 1990 obsadila **irácká vojska** sousední **Kuvajt**. Rada bezpečnosti OSN vyzvala Irák, aby stáhl svoje jednotky, a když to irácký režim v čele se **Saddámem Husajnem** odmítl, byla v lednu 1991 zahájena vojenská operace **Pouštní bouře**, při níž byl Kuvajt osvobozen vojsky protiirácké koalice v čele s USA.

Vznik EU

Nové hrozby

Mezi nebezpečí ohrožující moderní civilizaci patří také **hrozba terorismu**. Dne 11. září 2001 došlo v USA k největšímu teroristickému útoku v moderních dějinách, při němž unesená dopravní letadla řízená islámskými fanatiky narazila do budov Světového obchodního centra v New Yorku a Pentagonu (amerického ministerstva obrany) ve Washingtonu. Tyto události výrazně ovlivnily v následujících letech světové dění. Při odvetných akcích spojeneckých vojenských koalic, v nichž hrály rozhodující úlohu americké jednotky, byly svrženy **režimy vládnoucí v Afghánistánu a Iráku**, které byly

obviňovány z podpory terorismu. Mír a stabilitu těmto zemím to ale nepřineslo. **Role USA** jako rozhodující světové velmoci začíná být v současnosti stále více zpochybňována **rostoucí politickou a vojenskou úlohou Číny, Ruska a některých dalších států**.

Kontrolní otázky a úkoly



1. Které státní celky se rozpadly v 90. letech 20. století?
2. Jakou úlohu v procesu integrace Evropy sehrála Maastrichtská smlouva?
3. Vysvětlíte, proč terorismus představuje v současné době hrozbu pro západní společnost.
4. Jakým způsobem se mění rovnováha sil v současné světové politice?

Pro zájemce



Al-Kaida a islámský terorismus. Jednou z neznámějších a nejproslulejších teroristických organizací současnosti je Al-Kaida (do češtiny překládáno jako „základna“), kterou založil saudskoarabský multimilionář Usáma bin Ládín (1957–2011). Kořeny jejího vzniku je možné vysledovat už v období okupace Afghánistánu sovětskými vojsky (1979–1989), kdy se ozbrojeného boje proti sovětské přítomnosti v této zemi účastnili i dobrovolníci z řady arabských zemí, kteří byli finančně a materiálně podporováni z některých muslimských států, ale i z USA. Řadu těchto zkušených, dobře vycvičených a vyzbrojených bojovníků po odchodu sovětských vojsk z Afghánistanu získal Usáma bin Ládín pro ideu boje proti „nepřátelům islámu“. Oficiálně proklamovaným cílem Al-Kaidy je nastolení ryze muslimských států na celém Arabském poloostrově a šíření islámské víry do jiných zemí. Za hlavního nepřítele jsou přitom označovány Spojené státy americké a Izrael, ale cílem útoků mohou být i obyvatelé a objekty jiných zemí, které USA podporují. Struktura této teroristické organizace je přitom velmi volná, její jednotlivé buňky, které existují v řadě států, spolu navzájem nemají spojení a často dlouhou dobu nepozorovaně čekají na signál k akci. Al-Kaida je původcem největšího teroristického útoku soudobých dějin provedeného 11. září 2001 čtyřmi dopravními letadly, kterých se při letu nad americkým územím zmocnily skupiny sebevražedných únosců. Dvě z těchto letadel pak byla navedena proti budovám Světového obchodního centra (WTC) v New Yorku, které se posléze zřítily, třetí na budovu Pentagonu a poslední havarovalo v Pensylvánii pravděpodobně v důsledku aktivního odporu cestujících. Při této akci zahynulo v unesených letadlech a zasažených budovách přibližně tři tisíce lidí. Protiakce USA a jejich spojenců vyhnaly ještě v témže roce Al-Kaidu z Afghánistánu, kde měla svoji hlavní základnu, a v následujícím období byla zabita řada jejích čelních představitelů. V květnu 2011 byl pak při akci speciálních amerických jednotek zastřelen v Pákistánu i samotný Usáma bin Ládín.

Islámský
terorismus

Michail Sergejevič Gorbačov, (narozen 1931), sovětský politik. Vystudoval práva na Lomonosově univerzitě a svoji politickou kariéru zahájil ve svém rodném městě – Stavropolu. Rychle postupoval v žebříčku funkcí v Komunistické straně Sovětského svazu, v roce 1966 se stal předsedou stavropolské městské organizace KSSS a o čtyři roky později celé oblasti. Od roku 1971 byl členem ústředního výboru a od roku 1980 členem politbyra ÚV KSSS. Do popředí se dostal po smrti L. I. Brežněva a v roce 1985 se stal generálním tajemníkem ÚV KSSS. Zpočátku vystupoval jako umírněný reformátor, který se zejména snažil oživit a liberalizovat strnulý sovětský systém, aniž by ho ale chtěl nějakým podstatným způsobem měnit. Jeho reformy ovšem vyvolaly procesy, které komunistický systém rozložily nejprve ve státech sovětského mocenského bloku a pak i v samotném SSSR. Postupně se Gorbačov dostal mocensky do izolace – postavily se proti němu jak konzervativní síly odmítající jeho reformy, tak i

demokraté, pro které byly tyto reformy zase naprosto nedostatečné. Po potlačení puče v srpnu 1991 a mocenském vzestupu Borise Jelcina už pro Gorbačova nebylo v nové politické situaci místo a 25. prosince 1991 rezignoval na funkci prezidenta tehdy už neexistujícího Sovětského svazu.

5.4 Věda, technika a kultura v 2. polovině 20. století

Velký vliv na vývoj vědy a techniky v 2. polovině 20. století měla **2. světová válka**, která s sebou přinesla praktické využití řady vědeckých objevů ve vojenské sféře – např. **radaru**, **raket** nebo **jaderné energie**. I po skončení války zůstala značná část vědeckého výzkumu i výrobních kapacit rozvinutých zemí zapojena do potřeb vojenského průmyslu, a to zejména v obou rozhodujících supervelmocích – **USA** a **SSSR**. Velká pozornost byla v poválečném období věnována zejména mírovému i vojenskému využití jaderné energie. Již v závěru 2. světové války disponovaly Spojené státy americké **jadernými pumami**, o několik let později je měl i Sovětský svaz. Ještě mnohem účinnější zbraně – **vodíkové pumy** – zkonstruovaly obě velmoci v 50. letech 20. století. Velká očekávání, která vzbuzovalo využití jaderné energie pro mírové účely, poněkud ztlumily havárie v atomové elektrárně v **ukrajinském Černobyli** v dubnu 1986 a v **japonské Fukušimě** v březnu 2011.

Soupeření USA a SSSR se výrazně projevilo i ve sféře **kosmického výzkumu**. V roce 1957 Sovětský svaz vypustil první umělou družici Země – **Sputnik** – a o čtyři roky později vzlétl do vesmíru první sovětský kosmonaut – **Jurij Gagarin**. Americký vesmírný program, řízený **Národním úřadem pro letectví a kosmonautiku** (NASA), dosáhl svého největšího úspěchu v roce 1969, kdy americký astronaut **Neil Armstrong** vystoupil jako první člověk na povrch Měsíce.

Základ pro rozvoj řady vědeckých disciplín vytvořila **kybernetika**, nedílnou součástí života soudobé společnosti se stalo využití **moderních informačních prostředků**, **laserové techniky** a **biotechnologie**. Pozoruhodný hospodářský pokrok, který lidstvo dosáhlo, s sebou ovšem přinesl i řadu problémů, k nimž patří mj. **vyčerpávání přírodních zdrojů** a **znečišťování životního prostředí**.

K obrovským změnám došlo v poválečném období i v **oblasti kultury**. Růst životní úrovně ve vyspělých západních zemích spolu s technickým pokrokem s sebou přinesly na jedné straně rozvoj **komerční a konzumní zábavy**, na straně druhé i díla řady originálních tvůrců, kteří chtěli upozornit na **rozporuplnou tvář moderního světa**. V zemích sovětského bloku se kultura většinou dělila na **oficiální**, která respektovala hranice vytyčené vládnoucími režimy, a kulturu **nezávislou**, jež stála v opozici proti oficiálně hlášeným estetickým a často i politickým normám.

Literatura byla zpočátku výrazně ovlivněna válečnými prožitky. Mezi významné literární tvůrce, jejichž díla měla celosvětový ohlas, patřili např. **E. Hemingway**, **J. Steinbeck**, **E. M. Remarque**, **bratři Mannové**, **A. Saint-Exupery**, **A. Moravia**, **A. Camus** a řada dalších. Do vývoje filmu zpočátku silně zasáhl **italský neorealismus** (např. režiséři **Roberto Rosellini** a **Cesare Zavattini**, později např. **Federico Fellini**), ale světový ohlas měly i např. některé filmy sovětské, československé, polské, španělské nebo japonské. Specifickým fenoménem je pak až do současnosti tvorba amerického **hollywoodského filmového průmyslu** s kultem filmových hvězd, který je ovšem napodobován i v jiných národních kinematografiích.

Pro poválečné výtvarné umění je příznačný **abstraktní výtvarný projev**, který se projevuje jak v sochařství, tak i v malířství. V hudbě hraje stále výraznější roli tzv. **hudba populární**, tzv. pop music, jejíž těžiště je zejména v USA a dalších anglicky mluvících zemích. V polovině 50. let 20. století zde začala éra **rock'n'rollu**, jehož asi nejvýraznějším představitelem se stal americký zpěvák **Elvis Presley**. V 60. letech pak scénu pop music ovládly britské rockové skupiny **Beatles** a **Rolling Stones**. Novým uměleckým stylem, ale i životním názorem, který se projevil v architektuře, literatuře, výtvarném umění, hudbě, tanci, filmu, divadle, ale také ve filozofii a teologii, se stal na počátku 60. let

Rozvoj vědy

Kultura ve 2. polovině 20. století

20. století **postmodernismus**, který byl reakcí na **funkcionalismus** v architektuře a na **modernismus** v literatuře a ve výtvarném umění.

Kontrolní otázky a úkoly



1. Jaké impulzy přinesla rozvoji vědy a techniky 2. světová válka?
2. Jaké úspěchy ve výzkumu kosmu dosáhly USA a SSSR v 50. a 60. letech 20. století?
3. Které oblasti vědy a techniky se nejvýrazněji rozvíjely v 2. polovině 20. století?
4. Uveďte jména některých významných spisovatelů 20. století.
5. Jaké rysy jsou příznačné pro vývoj v umění ve 2. polovině 20. století?

Pro zájemce



Atomová bomba. Zbraň hromadného ničení, jejíž princip je založen na energii uvolněné při štěpení atomu. Teoretické předpoklady pro její výrobu začaly být naplňovány už ve 30. letech 20. století, kdy britský fyzik E. Rutheford úspěšně provedl proces štěpení atomu a jeho italský kolega E. Fermi objevil princip řetězové reakce. V průběhu 2. světové války byla atomová bomba prakticky zkonstruována v USA v rámci vojenského projektu Manhattan (1943–1945), který probíhal v laboratořích v Los Alamos pod vedením Roberta Oppenheimera. K jejímu vojenskému použití došlo v srpnu 1945 proti japonským městům Hirošimě a Nagasaki. Sovětský svaz, v němž atomový výzkum vedl Igor Kurčatov, uskutečnil svůj první pokusný jaderný výbuch v srpnu 1949. Kromě atomové bomby byla vyvinuta i ničivější termonukleární (vodíková) bomba, založená na slučování jader lehkých prvků, kterou SSSR i USA vyzkoušely v průběhu roku 1953. Postupně se začal rozšiřovat počet zemí, které jaderné zbraně vlastní, dnes k nim patří Velká Británie, Francie, Čína, Indie, Pákistán a Izrael. U dalších států – Iránu a Korejské lidově demokratické republiky – existuje velmi oprávněné podezření, že se o výrobu jaderných zbraní pokoušejí, a Jihoafrická republika svůj program výroby jaderných zbraní zastavila. Prakticky od počátku byl vývoj jaderných zbraní provázen pokusy o jejich úplnou likvidaci nebo aspoň omezení jejich výroby a zkoušek.

Atomová
bomba

Radar. Též radiolokátor. Zkratkové slovo vzniklé z anglického Radio Detecting And Ranging (= zjišťování a zaměřování rádiem) označuje elektronický přístroj, který slouží k zaměření a zjištění vzdálenosti pozemních, námořních nebo vzdušných objektů pomocí odrazu elektromagnetických vln. Hlavními částmi radaru jsou zpravidla vysílač se směrovou anténou a citlivý směrový přijímač. Při nárazu na překážku se část vyslané elektromagnetické energie odrazí a poté zobrazí na obrazovce radaru jako světlý bod. Princip radaru byl do použitelné podoby převeden ve 30. letech 20. století a pro vojenské účely široce využit poprvé v průběhu 2. světové války. Kromě vojenství se radary používají pro řízení civilního letového nebo námořního provozu, ale i např. v meteorologii a astronomii.

Radar

Thomas Mann, (1875–1955), německý spisovatel, bratr spisovatele Heinricha Manna. Narodil se v Lübecku v rodině velkoobchodníka a senátora, studoval v Mnichově, kde také prožil největší část svého života. V roce 1929 obdržel Nobelovu cenu za literaturu, po nástupu nacismu v Německu byly jeho knihy páleny a on musel emigrovat (v roce 1936 získal československé občanství), v roce 1938 odešel do USA a poslední léta svého života prožil ve Švýcarsku. Světově proslul už svou románovou prvotinou s autobiografickými prvky *Buddenbrookovi*, ve které vylíčil úpadek starobylé obchodnické rodiny. V románu *Kouzelný vrch* řeší otázku odpovědnosti umělce vůči světu a praktickému životu, v novele

Bratři
Mannové

Mario a kouzelník prostřednictvím podobenství upozornil na nebezpečí hypnotické síly fašismu. Ve svém nejrozsáhlejším díle – tetralogii *Josef a bratři jeho* – zpracoval známé téma ze *Starého zákona* a dal mu výrazně mravní a humanistické poselství. Hlavní postava jeho nedokončeného díla *Zpověď hochštaplera Felixe Krulla* se snaží žít různé životy.

Heinrich Mann, (1871–1950), německý spisovatel a publicista. Bratr Thomase Manna se nejdříve vyučil v knihkupectví, studoval v Berlíně a Mnichově, pobýval v Itálii a Francii. Za 1. světové války důrazně vystupoval proti německému útočnému nacionalismu. V roce 1931 se stal prezidentem Pruské akademie umění, ze které byl po nástupu nacismu vyloučen a musel z Německa emigrovat. V roce 1935 získal československé občanství a od roku 1940 žil v USA, kde krátce před zamyšleným návratem do vlasti zemřel. Ve svých dílech Heinrich Mann navázal na tradice kritického realismu 19. století, zachycoval proces rozkladu společnosti a její morálky. Militarismus v období německého císařství zesměšnil ve své satirické trilogii *Císařství*. Velký úspěch zaznamenal jeho román *Profesor Neřád*, který posloužil jako předloha pro proslulý film *Modrý anděl*. Během Mannovy emigrace vznikl dvoudílný román *Jindřich IV.* Z řady jeho esejistických souborů vyniká *Duch a čin*.

Friedrich Dürrenmatt, (1921–1990), švýcarský (německy píšící) dramatik, prozaik a esejista. Narodil se v rodině protestantského faráře, studoval teologii, filozofii a literaturu. Pracoval jako kreslíř, grafik a divadelní kritik. Od 70. let se věnoval pouze literární tvorbě. Na jejím počátku byl ovlivněn expresionismem a epickým divadlem, patřil však i mezi představitele absurdního dramatu. Ve svých dílech často krajně vyostřoval dramatické konflikty, aniž by je dováděl k řešení. Používal prostředky grotesky, paradoxu, tragikomedie i absurdních prvků. K jeho nejznámějším hrám patří „tragická komedie“ *Návštěva staré dámy* (1956), dále obdoba Brechtovy *Třígrošové opery Frank Pátý* (1960) a drama *Fyzikové* (1961), v němž se soustřeďuje na problém morální odpovědnosti vědců za své objevy. Ve svých detektivních prózách rozebírá především zločin jako psychologickou, morální a sociální problematiku (*Soudce a kat*, *Slib*).

Friedrich
Dürrenmatt

Niels Bohr, (1885–1962), dánský fyzik. Narodil se v Kodani, kde byl jeho otec profesorem na Kodaňské univerzitě. Po studiu fyziky odešel do Anglie a pracoval zde mj. v Manchesteru u významného fyzika Ernesta Rutheforda. Od roku 1916 žil trvale v Kodani, kde byl od roku 1920 ředitelem Ústavu teoretické fyziky, kterým prošla celá plejáda významných fyziků 20. století. Za 2. světové války musel Bohr kvůli svému židovskému původu uprchnout před nacisty do emigrace a v USA se podílel na vývoji atomové bomby. Ve své vědecké činnosti se zabýval atomovou a jadernou fyzikou a kvantovou mechanikou, jeho model atomu měl velký význam pro další rozvoj fyziky. V roce 1922 získal Nobelovu cenu za fyziku za práci o stavbě atomu a jeho záření.

Niels Bohr

Funkcionalismus. Umělecký směr v architektuře 20. století, jehož programové zásady vypracoval v roce 1927 francouzský architekt švýcarského původu Le Corbusier. Funkcionalismus vychází z názoru, že krása vychází z dokonalého zvládnutí funkcí, které má stavba plnit (latinsky *functio* = vykonávání, konání). Podle Le Corbusiera „*dům je stroj na bydlení*“. Základními stavebními materiály ve funkcionalismu byly železobeton, sklo a ocel. Funkcionalismus podnítil průmyslové výtvarnictví a obohatil i vnitřní výbavu staveb, na druhé straně někdy necitlivě zasahoval do historické zástavby. Československo patřilo vedle Holandska a Německa k významným centrům funkcionalismu, v tomto stylu vzniklo např. průmyslové centrum Zlína, vila Tugendhat nebo hotel Avion v Brně, v Praze pak např. Veletržní palác nebo budova Spolku výtvarných umělců Mánes. Z českých architektů funkcionalismu vynikli např. Bohuslav Fuchs a Josef Gočár.

Funkcionalism
us

Shrnutí



I po skončení 2. světové války probíhaly na řadě míst světa lokální ozbrojená střetnutí, která v některých případech hrozila přerůst v globální válku. Dlouhodobou záležitostí je arabsko-izraelský konflikt na Blízkém východě, nevyřešen zůstává také problém rozdělení korejského poloostrova. Vietnamská válka skočila v polovině 70. let 20. století neúspěchem USA a sjednocením Vietnamu pod komunistickou nadvládou, podobný neúspěch zaznamenal SSSR při své intervenci v Afghánistánu. Tragický průběh měl rozpad Jugoslávie v 90. letech 20. století.

Sovětský blok pod vedením L. I. Brežněva procházel v 60. letech 20. století obdobím stabilizace, pokus Československa o samostatnou vnitřní politiku byl v roce 1968 potlačen s pomocí vojenské intervence států Varšavské smlouvy. Ve vztahu k Západu probíhalo až do konce 70. let 20. století uvolňování napětí, jehož výrazem byly některé odzbrojovací smlouvy a zejména Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE). Vztahy mezi sovětským blokem a Západem se zhoršily v souvislosti se vstupem sovětských vojsk do Afghánistánu v roce 1979. Nutnost věnovat zvýšené výdaje na vojenské účely prohloubila hospodářské problémy SSSR a států jeho bloku, nespokojenost se projevila na začátku 80. let 20. století zejména v Polsku, v němž vzniklo masové odborové hnutí Solidarita. Snahou o vyřešení nahromaděných problémů SSSR se stal program přestavby, který prosazoval od roku 1985 nový sovětský nejvyšší představitel M. Gorbačov. V průběhu roku 1989 se komunistické režimy ve střední a východní Evropě zhroutily. Poté došlo ke sjednocení Německa rozděleného po 2. světové válce, v roce 1991 se rozpadl Sovětský svaz a v roce 1993 se rozdělilo Československo. V 90. letech 20. století vstoupilo do nové fáze i sjednocování Evropy, kdy díky Maastrichtské smlouvě vznikla Evropská unie. Hrozbou ohrožující západní civilizaci zůstává až do současnosti terorismus.

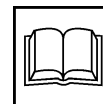
V 2. polovině 20. století došlo k významnému rozvoji v řadě oblastí vědy a techniky, mj. ve vojenském i civilním využití jaderné energie, v kosmickém výzkumu, kybernetice, vývoji moderních informačních prostředků atd. Vzniklo i velké množství pozoruhodných uměleckých děl v oblasti literatury, filmu, výtvarného umění i hudby.

Pojmy k zapamatování



Arabsko-izraelský konflikt, korejská válka, détente, Pražské jaro 1968, Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, Charta 77, projekt „hvězdných válek“, odborové hnutí Solidarita, perestrojka, glasnost, tržní ekonomika, Maastrichtská smlouva, Evropský parlament, Evropský soudní dvůr, euro, vodíková puma, Sputnik, Národní úřad pro letectví a kosmonautiku (NASA), neorealismus, funkcionalismus, postmodernismus.

Literatura



- BĚLINA, P., PEČENKA, M., MORAVCOVÁ, D. *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914–1941*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994.
- BESANCON, A. *Nemoc století. Komunismus, nacismus a holocaust*. Praha: Themis, 2000.
- CAMPBELL, J. *2. světová válka*. Praha: Mladá fronta, 1995.
- COURTOIS, S. a kol. *Černá kniha komunismu. I.–II.* Praha: Paseka, 1999.
- ČAPKA, F. *Slovník českých a světových dějin*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998.
- ČEJKA, M. *Izrael a Palestina*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2007.
- ČORNEJ, P. a kol. *Evropa králů a císařů*. Praha: Ivo Železný, 1997.
- PEČENKA, M. a kol. *Encyklopedie moderní historie*. Praha: Libri, 1995.
- FERRO, M. *Dějiny kolonizací. Od dobývání až po nezávislost. 13.–20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- HEŘTOVÁ, Y. *Zákopová válka*. Praha: Naše vojsko, 2008.
- HOBBSAWM, E. *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*. Praha: Argo, 1998.
- HODGSON, G. *20. století, století lidí*. Praha: Knižní klub, 1998.
- HONZÁK, F. a kol. *Evropa v proměnách staletí*. Praha: Libri, 1999.
- HRDLIČKOVÁ, L. *Dokumenty k vývoji českých a světových dějin*. Olomouc, 1994.
- JUDT, T. *Poválečná Evropa: historie po roce 1945*. Praha: Slovart, 2008.
- KEEGAN, J. *Druhá světová válka*. Praha, Plzeň: Beta, 1996.
- KURLANSKY, M. *1968. Rok, který otřásl světem*. Praha: Slovart, 2007.
- LUŇÁK, P. *Západ (Spojené státy a západní Evropa ve studené válce)*. Praha: Libri, 1997.
- MENCL, V. a kol. *Křížovky 20. století*. Praha: Naše vojsko, 1990.
- MOYNAHAN, B. *Rusko 20. století*. Praha: Svoboda, 1995.
- MÜLLER, H. a kol. *Dějiny Německa*. Praha: Lidové noviny, 1995.
- NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století. I., II.* Praha: Aleš Skřivan, 2000.
- NEVIS, A., Commanger, H. S. *Dějiny USA*. Praha: Lidové noviny, 1994.
- O SULLIVAN, N. *Fašismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002.
- Oxfordský atlas moderních světových dějin*. Praha: Odeon, 1991.
- PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J. *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941–1995*. Praha, 1997.
- REIMAN, M., LUŇÁK, P. *Studená válka 1954–1964. Sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno: Doplněk, 2000.
- ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- ŠVANKMAJER, M. a kol. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 1995.
- TERNON, Y. *Genocidy XX. století. Zločinný stát*. Praha: Themis, 1997.
- VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEICHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Libri, 2000.
- WEGS, J. R., LADRECH, R. *Evropa po roce 1945*. Praha: Vyšehrad, 2002.
- WINTER, J. M. *1. světová válka*. Praha: Mladá fronta, 1995.